

Iceland
Liechtenstein
Norway

**Active
citizens fund**

www.activecitizensfund.bg

Проект „Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики”

**ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ
СПРЯМО ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ
СТЕРЕОТИПИ И НАГЛАСИ, ВОДЕЩИ
ДО НАСИЛСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ
В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО
(политики и практики)**

Текстът може да бъде ползван като ориентир и е организиран, като наръчник за хора в управленски позиции, имащи влияние върху формирането на политиките за справяне с домашното насилие и насилието основано на пола в България.

ПРОЕКТ № АСФ/817 „СОЦИАЛНОПСИХОЛОГИЧЕСКА БИОГРАФИЯ НА НАСИЛИЕТО В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО И ИНТЕРПРЕТИРАНЕ НА ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ ОСОБЕНОСТИ СПРЯМО ЕВРОПЕЙСКИТЕ ЦЕННОСТИ И ПОЛИТИКИ“ СЕ ИЗПЪЛНЯВА С ФИНАНСОВА ПОДКРЕПА, ПРЕДОСТАВЕНА ОТ ИСЛАНДИЯ, ЛИХТЕНЩАЙН И НОРВЕГИЯ ПО ФОНД АКТИВНИ ГРАЖДАНИ БЪЛГАРИЯ В РАМКИТЕ НА ФИНАНСОВИЯ МЕХАНИЗЪМ НА ЕИП. ОСНОВНАТА ЦЕЛ НА ПРОЕКТА Е ПРОВЕЖДАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНИЯ ЗА ПРИЧИНИТЕ, СЛЕДСТВИЯТА И ВЪЗМОЖНИТЕ ПОДХОДИ ЗА ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ НА НАСИЛИЕТО, ОСНОВАНО НА ПОЛА И ВЪВ ВРЪЗКА С РАВЕНСТВОТО ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПОЛА.

Рецензенти:

*доц. д-р Кирилка Тагарева, ПУ „Паисий Хилендарски“, гр. Пловдив
доц. д-р Петър Нешев, Тракийски Университет, гр. Стара Загора*

© Иван Кирилов Иванов – автор, 2023

© Манол Николов Манолов – автор, 2023

© Издателство „Фабер“, 2020

ISBN: 978-619-00-1612-0

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Въведение</i> . Ескиз на насилието (Манол Манолов)	5
<i>Глава I</i> . ТЕОРЕТИЧЕН И КОНЦЕПТУАЛЕН ОБЗОР НА ТЕМАТА ЗА НАСИЛИЕ В СЕМЕЙСТВОТО И ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ	10
Част 1. Социалните нагласи като предпоставка за формиране на поведение (Манол Манолов)	10
1.1. Предразсъдъци и насилие	11
Част 2. Насилието, като патологична комуникация (Манол Манолов).....	15
2.1. Тревожна привързаност	16
2.2. Избягваща привързаност	16
2.3. Дезорганизиран стил на привързаност	17
2.4. Тревожен тип привързаност и насилие	17
2.5. Избягващ стил привързаност и насилие	19
2.6. Привързаност и насилие – ИЗВОДИ:.....	20
Част 3. Психология на отношенията насилник-жертва (Иван Иванов).....	22
3.1. Специфика на домашното насилие	22
3.2. Фази в развитието на насилието.....	24
3.3. Последници от домашно насилие спрямо жертвите.....	27
Част 4 – Политики и стратегии за овладяване на насилието, основано на пола (Иван Иванов).....	32
<i>Глава II</i> . ОБРАБОТКА НА ЕМПИРИЧНИ ДАННИ ОТ КОЛИЧЕСТВЕНО И КАЧЕСТВЕНО ПРОУЧВАНЕ ПРОВЕДЕНО В БЪЛГАРИЯ (В КОНТЕКСТА НА ВРЪЗКА С УПРАВЛЕНСКИТЕ ПОЛИТИКИ).....	41
Част 1. Анализ на данни получени от количествен инструментарий (Манол Манолов).....	41

1.1. Нагласи и полово-ролеви стереотипи в българска извадка. Изводи от количествено изследване	41
1.2. Основни обяснителните модели за полово-ролевите стереотипи	54
Част 2. Анализ на данни получени от качествено проучване (Иван Иванов).....	56
Анализ на резултатите от качествено проучване по области и изследвани групи.....	57

*Глава III. ПРАКТИЧЕСКИ НАСОКИ И ПРЕПОРЪКИ КЪМ
ПОЛИТИКИТЕ В ОБЛАСТТА НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ....* 86

Част 1. Основни изводи от количествено изследване (Манол Манолов).....	86
Част 2. Основни извади от качествено изследване (Иван Иванов).....	89
Част 3. Заключение (Манол Манолов)	95
Част 4. Обобщени изводи относно политическите фигури.....	99

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1. Въпросници за количествено изследване.....	103
Приложение 2. Области за провеждане на фокус групи.....	107

БИБЛИОГРАФИЯ 108

Рецензия от доц. д-р Кирилка Тагарева.....	111
Рецензия от доц. д-р Петър Нешев.....	113

Въведение.

ЕСКИЗ НА НАСИЛИЕТО

В България, насилието като проблем е разпознаваемо, разпознавано и разпознато. Всичко това обаче, във времето е изградило единствено нестабилните основи за един бетонен монумент. Той е само назован монумент, за него няма проект, план, цели, задачи, камо ли, скулптор. Затова и никак не наподобява на заявената идея.

Тъй като основната целева група на наръчника са законодателната и изпълнителната власт в страната, то следва да се очертаят няколко факта.

Насилието е проблем, който следва да бъде разглеждан сериозно. По-конкретно. В България липсва система и официална статистика както на агресията, така и на насилието. Това възпрепятства създаването на каквито и да било подредени и смислени политики във връзка с превенцията и противодействието на агресията и насилието.

Насилието се случва. Не е тайна, че още в детска възраст, попадайки в образователната система, децата биват излагани на риска от това да бъдат част от враждебна среда. Статистика има, но за нея липсват съответните **разпределения по райони, училища, проблемни зони и форми на агресия и насилие.** Вместо това са налице данни, общи за страната, от които не е възможно да бъде изведено почти нищо като цел, стратегия, камо ли политика. Същото касае и системата на социални услуги и като цяло на социалните.

Липсата на официална статистика във всички области и от всички органи на изпълнителната власт води до несвършени и частични изводи, които се правят на база данни на Министерство на вътрешните работи (МВР) и се вземат предвид сигнали, които са подадени в районни управления (РУ) на МВР. Всъщност това е **проблем, тъй като сигналът всъщност е индикация за непоносимост, безпомощност, споделянето на насилието е последна инстанция**

на насилствените взаимоотношения в семейството. Не е случайно, че в голямата част от проявите на насилие, които завършват със смърт на жертвата, липсват или са били налице еднократни актове на сигнализиране на компетентните органи.

Малко цифри¹. Ако през 2019 г. в МВР са докладвани общо 22 591 сигнала за домашно насилие. През 2020 година и 2021 година, те трайно се задържат на над 27 000 сигнала. Или ръст с 22% (резултатът вероятно отразява и пандемията, като тенденцията не е само в България, но така или иначе в България не са налице мерки). Всъщност, част от данните е това, че голямата част от сигналите не се поддържат под страх от отмъщение и вторична виктимизация.

Националната гореща телефонна линия за пострадали от насилие представя устойчиви данни в последните години, като сигналите са категорично над 2000 годишно. За 2021 година са с известен спад (под 10% спрямо 2020 година).

Ръст бележат и издадените заповеди за защита, като за 2021 година, спрямо 2020 година, техният ръст е около 8%, а общият брой се запазва над 3000. Заповедите за незабавна защита (когато е налице пряка и непосредствена заплаха за живота и здравето) също нарастват през 2021 година, спрямо 2020, като те са над 2200.

Насилието над мъже също бележи ръст с 10% през 2021 година, спрямо 2020 година, като броят им е 380 души.

По последни данни на МВР (актуални към м. април 2022 г.) данните за престъпления по чл. 115, чл. 116 и чл. 124 (умишлени убийства, вкл. опити за убийство и телесни повреди с последвала смърт), извършени през 2019 г., 2020 г. и 2021 г. на територията на страната при условията на домашно насилие са следните:

Телесни повреди с последвала смърт:

За 2019 г. жертвите за 3, от които 2 жени и 1 мъж.

За 2020 г. жертвите са 2, от които 1 жена и 1 мъж.

За 2021 г. жертвите са 2, от които 1 жена и 1 мъж.

Опити за убийства:

За 2019 г. са извършени 8 опита за убийства, от които на 6 жени и 2 мъже.

---

¹ От мотивите към проект на ЗИД на ЗЗДН <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=6908>, посетен на 01.12.2022 година.

За 2020 г. са извършени 7 опита за убийство, от които на 4 жени и 3 мъже.

За 2021 г. са извършени 3 опита за убийство, от които на 1 жена и 2 мъже.

Умишлени убийства:

За 2019 г. умишлените убийства са 42, като жертвите са съответно 19 жени и 23 мъже.

За 2020 г. са извършени 34 умишлени убийства, от които на 27 жени и 7 мъже.

За 2021 г. жертвите от умишлено убийство са 59, от които на 33 жени и 26 мъже.

Анализът на данните показва, че извършителите на горните деяния са най-често низходящи на пострадалото лице, съпруг или бивши съпруг или лицето, с което пострадалият е бил във фактическо съпругеско съжителство, респ. интимен партньор и възходящ на пострадалото лице.

При децата, които са жертва на насилие, броят също нараства с 10% стъпка в двете години от 2019 година към 2020 година, към 2021 година.

Посоченото. На практика, посоченото по-горе представляват своеобразни изводи, които са възможни за анализ от всеки един, който се докосне до тях. Това, което следва да бъде подчертано е, че тези цифри представят само един край. Поведение на безпомощност, когато е твърде късно, когато всичко е развалено, необратимо.

Както и по-долу ще бъде видяно, **българинът силно вярва, че проблемите в семейството следва да остават в семейството.** Намесват се и други фактори:

- срам от това, че не е създадено „добро семейство“;
- притеснение от това, че жертвата няма къде да отиде;
- възможно допълване на „обвиненията“ и от страна на обществото;
- страх децата да не останат без баща/майка;

Разбира се, могат да бъдат посочени и други фактори, които са относими към дългото търпение. Така или иначе, могат да бъдат посочени две фундаментални грешки във възприятието за семейството:

- **„ако родя едно дете, семейството ще се сплоти“** – това погрешно възприятие е генерирало редица деца, които на практика ос-

тават без добра грижа, а понякога и без никаква грижа. Детето всъщност допринася с още една „тема“, разтваря още един конфликтен фронт. Целта с изместването на центъра от насилствените отношения и показването на готовност „да подариш себе си и времето си“, „да докажеш, че си вярна“, „да докажеш любовта си“, всъщност разширяват обхвата на работа на стереотипите във връзка със семейството.

- **„ако стоя и търпя ще осигуря добро семейство за детето“** – погрешно възприятие, което успява единствено да допринесе за развитието на „базисно“ виновно дете за това, че никой от родителите му не е получил живота, който иска заради него/нея. Всъщност, това е проблем, който е все по-често споделян от млади хора, които са осъзнали „студенината“ в отношенията между родителите и чувстват отговорност за това.

Оплетено в един куп вярвания, нагласи, стереотипи, членовете на българското семейство разширяват, задълбават и усложняват разклоненията на корените на проблема. Всъщност, българинът е оставен достатъчно „самотен“ във формирането на представата за семейство, както и в поведението върте в него.

Още през 1914 година, Тодор Панов² обръща внимание на това, че в България до освобождението е „живяла“ своеобразна система за семейно възпитание, която се предава от поколение на поколение и е част от родовото предаване. Тя включва простички, но ясни принципи, които се позовават на йерархията и реда в семейството. Всъщност, социално-икономическата динамика, промяната на начина на живот и семейството, не предлага критерии и алтернативи относно „семейното възпитание“. Това до ден днешен продължава да бъде така. Влияят освен редица фактори като прехода на семейството от селото към града и отделянето на семейството от рода, то интензивната промяна на идеологическите рамки в продължителност на едва 145 години – чуждо владичество, монархия, демокрация, европейски съюз. По този начин, взаимоотношенията в семейството, ролите, очакванията, крайната цел и взаимодействията, остават все по-неясни. Носят се нюансите на всички взаимодействащи си гене-

---

² Панов, Т. (2016). Психология на българския народ, София: Св. Георги Победоносец.

рации, като държавната политика не отговаря по никакъв начин с позиционирането на „компас“, „критерии“, или „ценностен апарат“, който да бъде отправна точка или стремеж на тези, които встъпват във връзка.

Всъщност, от едната страна могат да бъдат поставени – липса на критерии за семейство, липса на такъв тип обучение, липса на каквото и да било обучение насочено към емоциите и емоционалната интелигентност, които са ключови за включването във взаимоотношения, ограничена подкрепа към младите родители, липса на превенция, която се базира на реални факти. От друга страна обаче, противостоящо на тази дезорганизация е функциониращото българско семейство, за което могат да бъдат посочени някои базисни вярвания и отношения.³ В 35% от българските семейства е подчертано вярването, че детето е смислоопределящо, като същите изпълняват с ритуали отглеждането на детето и вменяват отговорност за собственото си щастие посредством очаквания, които детето следва да изпълни. Това създава затруднения за детето да сформира индивидуален, независим Аз, личността му е ограничена. Вероятно е да е налице и формирана несигурна привързаност. По-голямата част от тези семейства намират отговорностите си спрямо детето като продължаващи през целия живот.

Горното описва алтернативната среда, в която се генерират тежки стереотипи, ограничена възможност за получаване на опит и сформирани на съответно поведение в ситуация на взаимоотношения, в ситуация на взаимодействие и интимност. Базисно се формират нагласите, че „ми се полага“, че „другият ще се грижи за мен безусловно“, „аз съм смисъл“. Това ограничава възможността за критичност и повишава риска от проява на насилие.

---

³ Стоянов, Ив., Манолов, М. (2018). Психология на родителските стилове в полето на жизнения смисъл. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий“.

Глава I.

ТЕОРЕТИЧЕН И КОНЦЕПТУАЛЕН ОБЗОР НА ТЕМАТА ЗА НАСИЛИЕ В СЕМЕЙСТВОТО И ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ

Част 1. Социалните нагласи като предпоставка за формиране на поведение

Във въведението е зададена посоката към нагласите. Това е така, тъй като в голяма степен те се намират във връзка с прогнозираното поведение или поне намерение за поведение. Нагласите представляват „трайна организация на вярвания, чувства и поведенчески навици, които са насочени към социално значими обекти, групи или символи“.⁴

Структурата на нагласите е следната – те притежават афективен, поведенчески и когнитивен компонент:

- **Афективен:** включва чувствата на индивида. Например: „Страхувам се от това, че ще бъда изоставен“.
- **Поведенчески:** това е начинът, по който нагласата влияе върху начина ни на действие или поведението. Например: „Ще забраня на партньора си да се среща с други хора“.
- **Когнитивен:** той включва субективните вярвания, знания за обекта/субекта, към който са насочени нагласите. Например: „Вярвам, че е опасно съпругата/съпругът ми да се среща с други хора, защото може да се влюби и да ме изостави“.

Разбира се, като хора и рационални същества, най-често очакваме, че има тясна връзка и последователност между онова, в което индивида вярва, изказва като намерение и последвалото поведение. Т.нар. принцип на последователност. Това не винаги е така. Въпреки,

---

⁴ Hogg, M., Vaughan, G. (2005). Social Psychology (4th edition). London: Prentice-Hall.

че не винаги нагласата е предпоставка за поведение, има два случая, в които с категоричност нагласите са силен предиктор на поведение:

- **Личната значимост.** Тя се отнася до това колко значими са нагласите за индивида. Колко те се свързват с личния интерес, доколко кореспондират с неговата идентичност, доколко се докосват до неговите ценности. Когато нагласите са свързани с подчертан личен интерес за дадено лице (поддържат се от група, към която лицето принадлежи или силно би искало да принадлежи – каквото впрочем е **семейството**), то тогава нагласите ще бъдат изключително значими. В резултат на това, нагласите ще имат изключително силно влияние върху поведението на индивида.
- **Знанието, което е свързано с обекта на нагласи.** Колкото по-запознат е индивидът с обекта на неговите нагласи, толкова по-вероятно е нагласите да повлияят върху поведението му. Това е значително по-силно в случаите, в които знанието е придобито от личен опит (опит, който се предава от поколение на поколение, **ако насилието е наблюдавано в семейството, но липсва друга група за принадлежност, която да измени нагласата**).

Споменатото дава основание да се заключи, че при липсата на **национална политика, която да има връзка с** генерирането на общи нагласи, които да са концептуални за българското семейство и индивид, е много трудно да се повлияе върху проблема насилие. Нагласи, които следва да бъдат обсъждани **на политическо ниво**, категорично следва да осъждат насилието и да боравят достатъчно добре с категориите насилие, за да бъде то разпознаваемо във всичките му форми. **Колкото повече външни на субекта групи има, които са значими за него и споделят общи нагласи, толкова по-вероятно е да се закрепят поведение, което е приемливо спрямо другия в интимните отношения.**

1.1. Предразсъдъци и насилие

Предразсъдъците и полово-ролевите стереотипи често стоят в основата на голяма част от насилствените поведенчески модели. По този начин насилието се превръща в често срещано явление. Вярва-

ния и нагласите, които се формират на основата на предубеждения влияят върху начина, по който двата пола оценяват взаимоотношенията. Като жените се намират в по-неравностойна позиция, предвид това, че обикновено предубежденията са в посока на очаквана търпимост и приемане от страна на жената на „овластения“ мъж. Всъщност, дълго изгражданите в миналото различните форми на взаимодействие в семейството дават съдържание и на вярванията, които устойчиво са се превърнали в културални особености на цели големи групи хора и общества. Динамиката на различните етапи в историята на човечеството е надграждала постоянно и требванията в условията на род, семейство, домакинство. От необходимостта жената да бъде пазител на пещерата и живота на бебето, а мъжът да ловува, през времето, в което обработката на земята, целяща изхранването на всички е включвало равнопоставеност пред труда в неговите различни плоскости сред всички членове на семейството, през времето на индустриализацията, която оставя жената в дома, за да се грижи за всичко, през времето на включването на жената в труда и икономиката и съответното включване на държавата като „допълваща грижа“ през институциите на образованието. Всички тези процеси (с ясното съзнание, че се изпускат редица други) са водили до необходими поведения в условията на семейството и домакинството. Тези поведения от своя страна са формирали и ролите, които са се утвърдили като вярвания и трайно установили като стереотипи. Нормално, те са свързани с живеенето и оцеляването на семейството и безспорно биват предавани на следващите поколения като „стратегии“. Всъщност, ако историческите епохи, за които е споменато по-горе се случват относително плавно в историята, то последните повече от 100 години се развиват с динамика, която е непозната на човечеството до този момент. Индустриално, технологично, дигитално развитие, което води до нови възможности. С други думи, развитието на новото време предполага повече от всякога в историята **гъвкавост** в отношенията, тъй като стереотипите, ригидните възприятия по отношение на пола и ролите в семейството могат единствено да навредят в цялост, а не само на взаимоотношенията. Могат да навредят на възможностите за личностно израстване, реализация в професионалното поприще, ниски нива на благополучие, стрес и прочие, и прочие. Вероятно във времето, изпълнението на

съответните, възприети роли, не е представлявало насилие, а начин на живот. В контекста на настоящето обаче, същите са несъответни, незрели, нерационални. По този начин, неизпълнението на очакванията и неспособността за гъвкавост води до интензивна изява на поведението, които правят взаимоотношенията насилствени. В световен мащаб, 27% от жените на възраст 15–49 години, които са били в интимни взаимоотношения, съобщават, че са били подложени на някаква форма на физическо и/или сексуално насилие от своя интимен партньор.⁵ Интересна е картината сред различните общества. Относно нагласите и вярванията, касаещи домашното насилие, те се различават значително в не малко страни. От друга страна обаче, притеснителна тенденция е това, че в много култури и общества, насилието е „легитимирано“ дотолкова, доколкото се поддържат интензивни и подчертани стереотипни вярвания, които са насочени към ролите в семейството⁶. В проучване, изследващо отношението към партньорското насилие в седем азиатски страни (Армения, Бангладеш, Камбоджа, Индия, Казахстан, Непал и Турция), 30% от участниците смятат, че насилието е приемливо, когато жените пренебрегват ролите на пола. За примери са посочени „нерегламентирано“, непозволено от съпруга излизане, пренебрегване на децата, свободни разговори с други мъже, „несъгласувано“ харчене на средства, недобра храна в дома. Авторите на изследването подчертават, че независимо от културалните различия, резултатите се свързват силно и с ниското образование, бедността, ранното встъпване в брак, както и подчертано пола. Мъжете в по-голяма степен са „носителите“ на тези вярвания⁷.

Посоченото по-горе в известна степен потвърждава и това, че всъщност безпомощният акт на насилието следва от неспособността на индивида да погледне отвъд границата на стереотипите. Профилът на неграмотния, полуграмотния или ниско образования човек,

---

⁵ Данни на Световната здравна организация за 2021 година.

⁶ Kerman, K.T., Ozturk, F.O. (2022). An examination of gender stereotypes, ambivalent sexism, and dating violence as potential predictors of nursing students' beliefs about intimate partner violence: A cross-sectional correlational study. IN: Nurse Education in Practice, vol. 62, Elsevier, <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2022.103346>

⁷ Rani M, Bonu S. (2009). Attitudes toward wife beating: a cross-country study in Asia. J Interpers Violence. Aug;24(8):1371-97. doi: 10.1177/0886260508322182.

който е в по-ниска социално-икономическа прослойка, дава основание да се допусне и ограниченото „съзнание“, стеснените граници на живеенето отвъд познатото (което впрочем е изключително тясно). Буквално, тези хора нямат представа какво има отвъд стереотипа, не са способни да допуснат и идеи различни от техните. От своя страна е възможно, тези лица да свръхинтерпретират и генерализират послания, които са получени от страна на техните родители, които всъщност действително са живели в условия, в които тези взаимоотношения не са представлявали стереотипно вярване, а необходимост.

Всъщност свидетелство за посочената вероятност е това, че посоченото в голямата част от трудовете в народопсихологията описват отношенията в българското семейство и общество като равно поставящи мъжа и жената. За това свидетелства и изкуството, в което жената е равнопоставена, разпределени са отговорностите, тъй като и семейството е било тип „икономическа дейност“, в която трудът е бил разпределен. Поговорките и идиомите, които се ползват също нямат унизителен оттенък спрямо пола.

Във времето. В хода на разпада на българския род към семейството, което е позициониране далеч от „корените“. В прехода от селото към града, в който преход, на практика всеки един род „губи“ в града поне едно поколение. Всичко това разкъсва не само толкова здраво установената връзка, не само че поставя нови требования спрямо семейството, но и създава условия за разкъсване на комуникацията.

Буквално, създават се условия на запазено уважение към по-възрастното, традиционно поколение и „послушание“ спрямо него, но това „живее“ в съвсем нови условия. Позиционирането в тези взаимоотношения на „вината“, че домът се напуска, вина⁸, която несъмнено съпътства развитието на детето в България, води до утвърждаването на съответните „традиционни“ полово-ролеви стереотипи.

---

⁸ Заедно със задължението и отговорността, които се вменяват още от деца, че едва ли не, децата са родени и гледани от родителите си, с единствения ангажимент да се погрижат по-късно за остарелите и безпомощни родители. Това генерира допълнително преживяване на чувството за вина.

Част 2. Насилието, като патологична комуникация

Патологичната комуникация сама по себе си, може да получи сериозно внимание, да бъде описана, определена и поставена в своите категории. За целевата група на настоящия наръчник обаче, полезно е да бъдат разгледани корените, най-дълбоките корени на патологичната комуникация. Нейното начало може да се проследи още в ранна детска възраст. В етапа от развитието, в който детето разбира няколко неща:

- Желано е или не на този свят.
- Този свят ще отговори ли на потребностите му, или ще ги отхвърли.
- Сигурно или несигурно място е светът.
- Любящо или враждебно място е светът.
- Стойностна личност ли е, или не.

**ДЕТЕТО В РАННА ДЕТСКА ВЪЗРАСТ РАЗБИРА
ВСЯКО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАТО ГРИЖА!**

**МОДЕЛИТЕ НА РОДИТЕЛСКИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ
„ИНТЕГРИРАТ“ НОРМИТЕ В ДЕТЕТО!**

**ГРИЖАТА КЪМ ДЕТЕТО, ЕМОЦИОНАЛНИТЕ ОТГОВОРИ
КЪМ ДЕТЕТО, УЧАСТВАТ ВЪВ ФОРМИРАНЕТО
НА ПРИВЪРЗАНОСТТА!**

Привързаността е трайната психологическа връзка между човешки същества⁹. Отпечатъците, които са оставени в ранна детска възраст остават следи в личността и се проявяват в най-близките отношения със значимите други. Всяка емоционална връзка на личността с друг се „пречупва“ през призмата на привързаността.

Целта на всеки родител, както и тази **на политиците и държавата**, следва да бъде реалната подкрепа за осигуряване на правилната

⁹Bowlby J. (1969). Attachment. Attachment and loss: Vol. 1. Loss. New York: Basic Books.

емоционална връзка между полагащите грижи и детето до 3 годишна възраст. Формирането на сигурна привързаност следва да бъде водеща цел на политици и родители, за да се положат основите на качествената и ненасилствена комуникация.

Освен сигурна, налице са още три стила привързаност, които са несигурни – тревожна, избягваща и амбивалентна. За да бъде внесена яснота са разгледани проявленията на несигурните типове, както и отношението им към насилието и комуникацията в семейството.

2.1. Тревожна привързаност

Лицата с тревожна привързаност, която е сформирана в детството, по-късно в живота си и във взаимоотношенията с други проявяват следните особености:

- чувствителни и съобразителни с нуждите на своите партньори, но често са несигурни и тревожни за **собствената си значимост във** връзката;
- често, когато любимият човек ги отхвърли или не успее да отговори на техните потребности, тревожно привързаният човек се **самообвинява или си поставя етикет „недостоеен за обичане“**;
- имат постоянна необходимост да бъдат уверявани, че достатъчно добри, както и че са обичани;
- подчертан е страхът им от изоставяне, което ги прави **силно ревниви или подозрителни към партньорите си**;
- страхът от изоставяне може да ги отчая, може да се превърнат в обсебващи партньори, които са постоянно заети с връзката си; хората с тревожна привързаност се страхуват или не могат да останат сами;
- те търсят интимност и близост и са силно емоционални и зависими от другите. Постоянното присъствието на партньора е търсено, за удовлетворяване на силните им емоционални нужди.

2.2. Избягваща привързаност

Лицата с избягваща привързаност, която е сформирана в детството, по-късно в живота си и във взаимоотношенията с други проявяват следните особености:

- те търсят и успяват да запазят повърхностни всичките свои социални взаимодействия и връзки. Не се задълбочават в чувства, изразяване на чувства и потапяне в отношенията.
- те позволяват на другите, на интимните си партньори да бъдат около тях, до тях, но не биха допуснали друг вътре в емоционално-чувствената им система. Избягват силни прояви на близост и интимност;
- когато нещата във взаимоотношенията станат по-сериозни, лицето с избягваща привързаност се отдръпва. В тези моменти, той може да намери причини, за да прекрати връзката. Те могат да станат силно раздразнителни от поведението, навиките или дори външния вид на партньора си. След този етап, те започват да се отдалечават, да се дистанцират от партньора си. Хората с този стил на привързаност вярват, че не се нуждаят от емоционална интимност в живота си.

2.3. Дезорганизиран стил на привързаност

Това е най-сложният стил привързаност. Едновременно преживяват необходимостта да принадлежат, да обичат и да бъдат обичани и страха да допуснат някого до себе си. Те се страхуват постоянно, че хората, които допускат ще ги наранят. Подобно на избягващия стил привързаност, дезорганизираните избягват близостта, но разликата е, че те имат потребност от тези връзки.

2.4. Тревожен тип привързаност и насилие

Типично за тревожния тип привързаност. Човекът, с формирана тревожна привързаност обикновено се чувства несигурен в чувствата на другия. Той се страхува от изоставяне. Този страх е придружен и от високи нива на тревожност при раздяла. Хората с тревожна привързаност се затрудняват да напускат насилствени взаимоотношения, защото загубата на партньора се преживява като непоносима и генерира толкова много тревожност, че индивидът може да предпочете „по-малкото зло“. По всяка вероятност, за формирането на това поведение допринася и фактът, че тревожните

хора страдат от ниското си самочувствие¹⁰. Това може да ги накара да мислят, че нямат достатъчно сили, за да прекратят отношенията с насилника. Хората с тревожна привързаност е вероятно да са посклонни на заблудението, че има вероятност партньорът им да се промени. Освен това, тревожната привързаност обикновено е свързана с отрицателна представа за себе си. Търсейки отговорността в себе си, индивидът поема вината, че не обслужва достатъчно добре партньора си, не дава достатъчно грижа и любов. Едновременно с ниското самочувствие, лицата с тревожна привързаност, са напълно склонни да поемат цялата вина за случващото се. Това приема много интензивен характер в случаите, в които извършителят, освен поведението на насилие, периодично показва любов и загриженост към партньора си. Това допълнително засилва междуличностния модел. От една страна повишава възприеманата стойност на връзката. От друга страна, даваната в определени моменти „любов и загриженост“ повишава илюзиите, че насилникът може да се промени, както и страхът от загуба на партньора.

Сформираната тревожна привързаност е ключова за склонността за хиперактивация на взаимоотношенията. Те силно преувеличават сигналите на неудовлетвореност, когато не са достатъчно обичани или са обвинявани, че „не обичат“ достатъчно. Тези хора са силно ангажирани с демонстрациите на любов и грижа.

Когато необходимостта от „любов“ не е удовлетворена, хората с този тип привързаност са склонни на да предприемат провокирани от тревожността стратегии за регулация на междуличностните отношения. Тези стратегии понякога придобиват екстремен характер. В тази област се намират и високите нива на гняв при тревожно привързаните, породена от безпомощност и страх от загуба на партньора. Това емоционално насищане води и до една от най-екстремните стратегии за регулиране на отношенията – насилието. Мотивацията на това поведение, както е посочено, се свързва с необходимостта да бъдат удовлетворени нуждите от „привързаност“ в интимните отношения.

---

¹⁰ Mikulincer, M., and Shaver, P. R. (2005). Mental representations and attachment security. *Interpers. Cogn.* 33, 233–266. doi: 10.1080/07421656.2016.1233380

По-висока вероятност от ескалация на насилието е характерно за два случая:

- Единият, в който и двамата партньори са с този тип привързаност, то стратегиите за разрешаване на конфликти е по-вероятно да бъдат доминирани от „ангажираността“ за получаване на „привързаност“ в интимните отношения. Това води до ескалация на конфликта и чести епизоди на насилие. Тези двойки са с по-висока склонност за проява на насилие^{11, 12, 13}.
- Другият, в който тревожните стратегии на единия отблъскват другия и той вземе решение за оттегляне. Това засилва фрустрацията и буквално предизвиква ескалацията на конфликт на привързаността, което най-често завършва с актове на насилие. Този модел е типичен, особено в случаите, в които другият партньор е с избягваща привързаност.

2.5. Избягващ стил привързаност и насилие

Лицата с формирана избягваща привързаност срещат типични затруднения при търсенето на помощ. Зад това стоят някои дисфункционални вярвания. Те могат да бъдат конкретизирани само в известна степен. За тях споделянето на затруднения, проблеми, уязвимости пред другите е непоносимо, тъй като имат очакването, че молбата им за подкрепа ще бъде отхвърлена, което би било уничително за тях, споделянето им ще остане неразбрано. Преживяването на тази „липсваща социална подкрепа“ е тясно свързана с виктимизацията от насилието. Виктимизацията е много висока сред лицата с

---

¹¹ Bonache, H., Gonzalez-Mendez, R., and Krahé, B. (2017). Romantic attachment, conflict resolution styles, and teen dating violence victimization. *J. Youth Adolesc.* 46, 1905–1917. doi: 10.1007/s10964-017-0635-2

¹² Bookwala, J., and Zdaniuk, B. (1998). Adult attachment styles and aggressive behavior within dating relationships. *J. Soc. Pers. Relat.* 15, 175–190. doi: 10.1177/0265407598152003

¹³ Bookwala, J. (2002). The role of own and perceived partner attachment in relationship aggression. *J. Interpers. Violence* 17, 84–100. doi: 10.1177/0886260502017001006

избягваща привързаност.^{14, 15}

От друга страна, насилниците с този тип привързаност най-често ползват контрол и манипулация на партньора. Те ползват заплахи, предизвикат страх в другия. В този смисъл, контролиращото поведение се свързва и с мъжете насилници¹⁶. При жените избягващият стил привързване се свързва с виктимизацията в по-голяма степен.

По същество, лицата с избягваща привързаност лесно успяват да „активират“ у партньора си системата на привързаността. Това е благодарение на способността им да се оттеглят или отдръпнат от връзката, което води до възприятието за „заплаха за изоставяне“, съответно до желанието на другия да „получи любовта“. Особено интензивно в случаите, в които другият е с тревожна привързаност.

2.6. Привързаност и насилие – ИЗВОДИ:

В мета-анализ на изследванията във връзка с физическото насилие и типа формирана привързаност¹⁷ са изведени изключително интересни изводи:

- И извършването на насилие, и виктимизацията са свързано с тревожния тип привързаност, следвано от избягващия тип привързаност и дезорганизирания тип.
- Сигурната привързаност се свързва отрицателно с извършването на насилие.

---

¹⁴ Zapor, H., Wolford-Clevenger, C., and Johnson, D. M. (2018). The association between social support and stages of change in survivors of intimate partner violence. *J. Interpers. Violence* 33, 1051–1070. doi: 10.1177/0886260515 614282

¹⁵ Davis, K. E., Ace, A., and Andra, M. (2002). Stalking perpetrators and psychological maltreatment of partners: anger-jealousy, attachment insecurity, need for control, and break-up context. *Violence Vict.* 15, 407–425.

¹⁶ Mahalik, J. R., Aldarondo, E., Gilbert-Gokhale, S., and Shore, E. (2005). The role of insecure attachment and gender role stress in predicting controlling behaviors in men who batter. *J. Interpers. Violence* 20, 617–631. doi: 10.1177/0886260504269688

¹⁷ Spencer, C.M., Keilholtz, B.M. and Stith, S.M. (2021), The Association between Attachment Styles and Physical Intimate Partner Violence Perpetration and Victimization: A Meta-Analysis. *Fam. Proc.*, 60: 270-284. <https://doi.org/10.1111/famp.12545>

- Избягващият тип привързаност е свързан с виктимизацията в по-голяма степен при жените, отколкото при мъжете. Тревожният тип привързаност от своя страна стои с високи стойности при виктимизацията на двата пола.
- Тревожният тип привързаност доминира в по-голяма степен като фактор и за виктимизацията и за извършването на насилието.

Друг мета-анализ¹⁸ разглежда връзката между всички типове насилие и типа привързаност. Направени изводи са сходни, но по-разширени:

- Във всички форми на насилие, насилниците са с формирана тревожна привързаност.
- Избягващият стил на привързаност има силна връзка с виктимизирането.
- Лицата с избягващ стил привързаност в по-голяма степен упражняват сексуално и психологическо насилие.

---

¹⁸ Velotti P, Beomonte Zobel S, Rogier G and Tambelli R (2018) Exploring Relationships: A Systematic Review on Intimate Partner Violence and Attachment. *Front. Psychol.* 9:1166. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01166

Част 3. Психология на отношенията насилник-жертва

3.1. Специфика на домашното насилие

Домашното насилие може да се определи като система от поведениия, които имат за цел получаване и запазване на властта и контрола над друго човешко същество. Дори на пръв поглед да изглежда, че домашното насилие е нещо импулсивно, то всъщност е целенасочено действие. За домашно насилие се говори в случаите, когато това е повтарящ се и с нарастваща честота цикъл на физическо, вербално, емоционално, психическо и икономическо насилие с цел контрол, заплашване и внушаване на чувство на страх. Семейното насилие (домашното насилие) се характеризира с това, че придобива всеобщ, генерализиран характер. Насилието в семейството винаги е симптом на фамилна (системна) дисфункция. Повечето злоупотреби в двойката са трайни модели, установяващи се твърде рано във връзката между партньорите. Възможно е да има малтретиране на партньора и преди брака, като доминантна тема в предбрачното насилие е ревността. Чувството на несигурност в предбрачната връзка, променените полови норми и роли, амбивалентността на половите стандарти и очакванията към тези промени генерират чувства на подчиненост и несигурност. Кохабитацията (живот без брак), анамнезата за насилие в семейството на някой от партньорите и алкохолната консумация са други съдействащи фактори за предбрачно насилие.

Точна и изчерпателна дефиниция за домашното насилие се съдържа в текста на Закона за защита срещу домашното насилие (ЗЗДН)¹⁹. По смисъла на този закон, домашно насилие е „всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, принудително ограничаване на личната свобода и на личния живот, извършено спрямо лица, които се намират или са били в семейна или родстве-

---

¹⁹ Народно събрание на Република България (2005 г.): Закон за защита от домашното насилие, обн. ДВ, бр. 27/29 март 2005 г., изм. ДВ, бр. 82/10 октомври 2006 г., изм. ДВ, бр. 102/22 декември 2009 г. (заглавието също е променено), изм. ДВ, бр. 99/17 декември 2010 г., доп. ДВ, бр. 50/3 юли 2015 г.), София: Народно събрание на Република България

на връзка, във фактическо съпружеско съжителство или които обитават едно жилище“ (чл. 2, ал. 1, ЗЗДН).

Всяко семейство, засегнато от една или друга форма на домашно насилие има специфична и строго индивидуална история, но съществуват и редица характерни особености, които могат да бъдат идентифицирани в повечето от случаите. Разгледано в исторически аспект, домашното насилие винаги се е свързвало с насилие на физически по-силният над физически по-слабия член от фамилията. Жените и децата съставляват основната уязвима група по отношение на домашното насилие и до днес. Все по-често се среща и насилие над възрастни хора от страна на техните деца или други роднини, както и насилие над мъже.

Съществен факт, който отличава тази от другите форми на насилие е системността и продължителността му във времето. Семейства, в чиято история има един единствен акт на насилие се отнасят към изключенията. Дългогодишният опит на организации и професионалисти, оказващи подкрепа на жертви на домашно насилие показва, че домашното насилие е процес, който може да продължава с години и в много от случаите последиците върху личността на жертвата са трайни и трудно преодолими.

Липсата на решителност за търсене на помощ и трудностите, съпътстващи споделянето на семейния проблем, са свързани с наличието на афективна свързаност между жертва и извършител (съпруг-съпруга, дете-родител и др.), чиито отношения и взаимни чувства са противоречиви. В контекста на домашното насилие срещаме полярни емоции и действия, като „любов-омраза“, „привличане-отхвърляне“, „нежност-жестокост“. Въпреки тези на пръв поглед парадоксални взаимодействия, домашното насилие не трябва да се счита за свободен избор, а за форма на зависимост и към потърпевшите трябва да се подхожда с разбиране и подкрепа.

Друга характерна особеност на домашното насилие е съчетанието на различни форми на агресивност – физическа агресия, психически и сексуален тормоз. Не са изключение случаите, при които присъстват и трите проявления. Това от своя страна води до висок риск за здравето, живота и психологическия интегритет на пострадалите и свидетелите на домашно насилие.

Домашното насилие е деструктивна форма на комуникация между членовете на семейството. Насилническият модел на взаимоотношения най-често се възприема и копира от децата-жертви или свидетели на явлението. Те възпроизвеждат модела в отношенията със своите връстници, на по-късен етап в интимните си връзки и го мултиплицират в собственото семейство. Често момчета, израснали в семейства с домашно насилие израстват като възрастни, които проявяват агресия спрямо по-слабите, въпреки преживяната болка и страдание в детството. Момичетата от своя страна са предразположени към отключване на психични и емоционални разстройства, депресивни състояния и въвличане в интимни връзки, характеризирани от насилие, зависимост и отношение „власт-подчинение“.

3.2. Фази в развитието на насилието

В контекста на партньорската връзка, домашното насилие има някои специфични особености. Според някои автори (Леонор Уолкър, 1984)²⁰, то се характеризира с цикличност, изразяваща се в последователно повторение на три основни фази – вербална агресия, физическо насилие, меден месец. В самото начало, партньорската връзка се характеризира от силно емоционално свързване и поддържане на интензивен и близък контакт. Често двойките, засегнати от домашно насилие се обвързват прибързано, въпреки наличието на индикатори за насилническо поведение (прояви на силна ревност, обсебване, данни за упражняване на насилие в предходни връзки, агресивност след употреба на алкохол и др.)

Фазата на вербалната агресия се характеризира с ескалация на напрежение между партньорите, чести конфликти, съчетани с гневни реакции към незначителни поводи и заплахи за насилие. В основата на насилническото поведение лежи потребността от власт и контрол и насилника използва всички средства и методи в тази посока. Фазата на вербалната агресия се характеризира с психическо насилие – унижения, заплахи, обиди, шантаж, контрол върху социалните контакти и личните вещи, финансов контрол, прояви на силна ревност. Това взаимодействие създава напрежение, тревожност и

---

²⁰ Walker, L.E. (1984). Синдромът на жена-жертва. Ню Йорк, Ню Йорк: Спрингер

страх у жертвата, която усеща прехода към фазата на физическото насилие.

Тази фаза е свързана с инцидент, който обикновено води до физически наранявания и видими следи от насилието, въпреки че опитните насилници нанасят побои без това да оставя видими белези. След физическото насилие, част от пострадалите търсят помощ от близки, полиция или специализирана институция, но по-големият дял от случаите показва пасивно поведение на жертвата, обяснимо с преживяванията за срам, страх и вина. Децата също могат да станат обект на насилие в тази фаза.

Децата, свидетели на насилие преживяват болезнено отношението между родителите си и често се възприемат като отговорни за конфликтите между тях. Не са изключение случаите, при които децата поемат ролята на „защитник“ и се опитват да предпазят майката в момента на побоя. Присъствието на децата на сцени на домашно насилие нанася тежки психически травми и трябва да се полагат максимални усилия за предотвратяване на повторно въвличане в подобни семейни конфликти.

Инцидентът на физическо насилие е последван от третата фаза – „меден месец“. В тази фаза извършителят изразява съжаленията си за случилото се, разкайва се, прави обещания за промяна на агресивното си поведение. Често, физическата агресия е последвана от жест на внимание и грижа. Във фазата на „меден месец“ домашните насилници променят отношението си, стават любвеобилни, поднасят цветя и подаръци. Тези жестове подхранват надеждата на жертвата за промяна на ситуацията. В резултат на емоционални и икономически причини жертвите на насилие често оттеглят молбите си за защита от съда или отказват помощта на близките си.

Редица проведени изследвания в световен мащаб показват, че жертвите на домашно насилие имат нужда от време и от силна подкрепа за да еволюират в решението си за прекратяване на връзката с насилника. Силният страх и фантазиите за „всесилие“ на партньора, както и редица социално-икономически причини (финансова зависимост, липсата на подкрепа в обкръжението и изолация) често разколебават жертвата да предприеме мерки за самозащита. Изборът да продължи да живее с насилника е подхранван от надеждата за промяна в поведението му.

Фазата „меден месец“, както и предходните две фази стига до определена точка на насищане, кръгът на насилието се затваря и преминава във втори цикъл, характеризирани с повторимост на трите фази. Характеристиката „цикличност“ на домашното насилие носи белезите на две основни закономерности:

- Първата е свързана с продължителността на всяка фаза от фазите и се изразява в увеличено времетраене на фазата „физическо насилие“ и стесняване на фазата „меден месец“.
- Втората закономерност отчита прогресивно нарастване на риск от тежък инцидент и фатални последици за жертвата или извършителя. Подобна схема може да се съотнесе и към насилието над деца в семейството. Малтретиращите родители често използват различни методи за насилие и тормоз, като ги редуват с актове на силно афективно свързване и съжаление за поведението си.

Деца са най-уязвимите членове на семейството, функциониращо в климат на насилие. Те могат да бъдат обект на агресията и на двамата си родители, както и на други възрастни, полагащи грижи за тях. Малтретиращият контекст води до смяна на ролята в семейството. Родителите очакват детето само да разчита техните изисквания, които най-често са нереалистични и несъобразени с възрастта и етапа на развитие на детето. То често е поставено в ситуация само да удовлетворява собствените си потребности, но и да изпълнява функцията на „защитник“ спрямо потърпевшия родител. Деца обект на родителска агресия формират ниска самооценка и развиват склонност към изграждане на отношения на неравнопоставеност с връстници и на по-късен етап с представители на противоположния пол. Силно обезпокоителен е проблемът за сексуалното насилие над деца в семейството. Белязан със специфичните характеристики на домашното насилие, феноменът остава скрит и „срамната тайна“ съпътства живота на пострадалите.

Високата социална цена на домашното насилие и тежките постравматични последици за всички участници и свидетели в процеса изискват сериозни професионални интервенции и предприемане на превантивни мерки. Добре координираните действия на ангажираните институции и качествените социални услуги за засегнатите страни са основна предпоставка за справяне с феномена домашно насилие.

3.3. Последници от домашно насилие спрямо жертвите

Последниците от насилието в семейството обикновено формират у жертвата симптоматика, подобна на посттравматично стресово разстройство и симптоми на депресия, свързани с цялостно личностно изчерпване. Домашното насилие променя психичното състояние на жертвите (независимо от техния пол) и въздейства върху качеството им на функциониране, както и върху способността им да се справят със задачите от ежедневието. Преживяното събитие провокира у тях чувство на обърканост, неефективност и живот в страх, което нарушава изградения им динамичен стереотип и променя когнитивните им схеми. Малтретирания, унижавания и нараняван човек възприема случващото се често, като заслужено наказание и като начин за разрешаване на семейните проблеми. Изкривяването на мисловните схеми провокира невъзможност за концентрация и разпокъсва мислите им. Регистрират се поведенчески промени, вегетативни нарушения, емоционална дисфункционалност, преживяване на вина и безпомощност, ниска самооценка, компромис със собствените принципи и потребности. В случаи на домашно насилие жертвата изпитва неудовлетвореност в междуличностните взаимодействия, жизнената перспектива за нея губи смисъл, а невъзможността да се противопостави на случващото се, провокира изживяването на психична травма.

Психичната травма се дефинира като състояние, при което жертвата изпитва дълбока душевна болка и вътрешна нестабилност. В голяма част от изследванията конструктът се определя на основание на последствията от възникналото *посттравматично стресово разстройство*. Понятието за психична травма се свързва с теорията на психоанализата, както и с теорията на обектните отношения. Психоаналитичният модел разглежда психичната травма чрез придаване на смисъл и клинично значение на безсъзнателното; за травма се приема всяко събитие, което смущава афективното равновесие на човека и задейства неговите първични защитни механизми. В съвременната психоанализа понятието травма²¹ се разглежда като

---

²¹ Sandler, J., Dreher, A. U., & Drews, S. (1991). An approach to conceptual research in psychoanalysis illustrated by a consideration of psychic trauma. *International Review of Psycho-Analysis*, 18(2), 133–141

наличие на външно събитие, субективно възприемано от индивида като травматично, в резултат на което възникват патологични последиствия незабавно или по-късно във времето. Бягството от спомена за травмиращото събитие, проявяващо се най-често чрез изработени защити, засилва възможността за евентуална бъдеща травматизация, която е в следствие на преживяното насилие по-рано.

Концепцията на други автори (Яноф-Булман, Берг, 1998)²² представя психическата травма като изменение на базисните убеждения за доброжелателност и враждебност на околния свят, за неговата справедливост, а също и за ценността и значимостта на собствения Аз. Личността, станала жертва на домашно насилие, преживява ужас след травматичното събитие, в резултат на което изпада в безпомощност и уязвимост, възниква конфликт между старите и новите когнитивни схеми, а базисните качества като „справедливост“ и „честност“ претърпяват характерна преоценка. Процесите на виктимизация поставят под съмнение и себевъзприятията на индивида – чувството за ранимост, което се преживява, се свързва с нарушение на три основни възгледа: светът като доброжелателен, светът като смислен и собствената личност като достойна. Janoff-Bulman разглежда последвалите процеси на посттравматичен стрес като реакция на представите, които жертвата има за себе си и за света около нея. Обезценяването на личността, разбиването на възгледа за неуязвимост, както и цялостния когнитивен модел, поставя жертвата в очакване на своя нова бъдеща виктимизация и до непрестанното изживяване на травмата чрез механизмите на посттравматичния стрес. Разстройството се определя като резултат от неовладяната травматична ситуация и се явява закъснял отговор на стресогенното събитие. Описват се непсихотични отсрочени реакции на травматичен стрес, които причиняват дълбок дистрес и психична дисфункционалност (Тарабрина, 2007)²³.

Клиничните наблюдения при жени, претърпели домашно насилие, идентифицират пет основни групи симптоми (Маргарет и др.,

---

²² Janoff-Bulman, R., & Berg, M. (1998). Disillusionment and the creation of value: From traumatic losses to existential gains. In J. H. Harvey (Ed.), *Perspectives on loss: A sourcebook* (pp. 35–47). Brunner/Mazel.

²³ Тарабрина, Н. В. Практическо ръководство по психологии посттравматического стресса. Ч. 1. Теория и методи, Когито-Цент, 2007

2000)²⁴, които предопределят промени на когнитивно ниво, в поведението, в емоциите и чувствата, на соматично и на личностно ниво.

На когнитивно ниво се регистрират група симптоми, които засягат когнитивните процеси. Margaret, J. et al. съобщават за затруднена концентрация в когнитивния процес внимание, както и нарушения в способностите на паметта; появяват се епизоди на натрапващо се дистресово припомняне и преживяване на психотравмата с елементи на оживени сцени, което води до невъзможност за концентрация върху обичайните дейности, преживяване на фантазни мисли или нереални възприятия. Жертвата на домашно насилие, непрекъснато сънува травмата, което нарушава съня ѝ и води до нежелание за заспиване. Lang²⁵ съобщава, че в резултат на травматичното събитие в паметта се образува т.нар. „страхова мрежа“. „Страховата мрежа“ съдържа информация за травматичното събитие, информация за когнитивните, физиологичните и поведенческите реакции на личността към травмата, както и информация, свързваща стимула с реактивните елементи. При евентуален сигнал, припомнящ травматичното събитие, „страховата мрежа“ се задейства и информацията навлиза в съзнанието, в резултат на което повторното преживяване възпроизвежда серия симптоми. Всеки опит да бъде потиснат процесът, поражда обратния процес на избягване. Според други автори (Попов, 2003)²⁶, хора характеризиращи се с екстензивна страхова мрежа, ще покажат редица информационно-обработващи предразположения, като например хипервигилитет на вниманието към свързани с вниманието стимули и оттам – повишена вероятностна преценка за възникване на травматични събития.

На поведенческо ниво е налице самоизолация, липса на желание за общуване, социално оттегляне, преживяно с чувство за безсмисленост и безперспективност в кариера, брак, деца. Характерно е поведение с изразено чувство на страх и на фактическо избягване на действия и ситуации или стремеж да се избягват обстоятелства,

---

²⁴ Margaret J. Hughes Loring Jones (2000) *Women, Domestic Violence, and Posttraumatic Stress Disorder (PTSD)* San Diego State University, San Diego, CA

²⁵ P.J. Lang, D.N. Levin, G.A. Miller, M.J. Kozak (1983). Fear behavior, fear imagery, and the psychophysiology of emotion: the problem of affective response integration. *Journal of Abnormal Psychology*, 92 (3) (1983), pp. 276-306

²⁶ Попов, Хр. Посттравматичен стрес. С, ЛИК, 2003

напомнящи или асоцииращи се с травмата (ненаблюдавани до въздействието на стресора). Често се наблюдава неспособност за възстановяване на моменти от преживяната травма, т.е. споменът и преживяването, свързано с травмата са дълбоко изтласкани и капсулирани. При жертвата липсва преживяване на наслада от любими занимания, обичайните дейности са занемарени, а контактите с хората – силно ограничени.

На емоционално ниво се наблюдават устойчиви емоционални реакции на повишена психологическа чувствителност и възбудимост, с изразена лабилност и дълбоки промени в афекта, които овладяват поведението и контролът върху тях е силно занижен. Посочват се като водещи тревожността, изолацията, апатията, безпомощността, лесната плачливост. По време на насилието жертвата не може да изрази гнева си към насилника, защото има страх, че това би застрашило живота ѝ. Нежеланите реминисценции от травматичното събитие, както и преживените неколкократно актове на насилие, определят силната раздразнителност, пристъпната ярост и агресивност, които вече жертвата насочва срещу насилника. Все по-трудното установяване и поддържане на отношения с околните води до сформирание на устойчиво чувство за вина, загуба на вяра и смисъл, емоционално изправане и отчужденост. Теорията за патологичните асоциативни емоционални вериги на Ланг²⁷ установява, че при жертви с прояви на посттравматичен синдром патологичната страхова мрежа е постоянно активна и те функционират по начин, който е бил адаптивен по време на травмата. Същия автор прави изследване при ветерани от Виетнамската война и установява, че при възпроизвеждане на травматичното събитие от здрави ветерани, емоционална реакция не се наблюдава. Докато при ветерани, страдащи от посттравматичен стрес, емоционалната реакция е твърде интензивна.

На соматично ниво (Маргарет и др., 2000)²⁸ се описват изключително продължителни симптоми, които нарастват с времето; това

---

²⁷ P.J. Lang, D.N. Levin, G.A. Miller, M.J. Kozak (1983). Fear behavior, fear imagery, and the psychophysiology of emotion: the problem of affective response integration. *Journal of Abnormal Psychology*, 92 (3) (1983), pp. 276-306

²⁸ Margaret J. Hughes Loring Jones (2000) *Women, Domestic Violence, and Posttraumatic Stress Disorder (PTSD)* San Diego State University, San Diego, CA

са вегетативни нарушения, болки в гърба, нарушение в сърдечно-съдовата система, спазми в стомашно-чревния тракт, безсъние, главоболие, обливане на топли и студени вълни, реакции на сепване, усещане за задушаване, гадене, тремор и др. Като основни се посочват и преживяване на свръхвъзбуда с хипервигилитет, промяна в апетита, с честа загуба на контрол върху храненето и др. (Робъртс и др., 1998)²⁹.

На личностно ниво – преживяванията на дистрес са интензивни, това често отключва дереализационни и деперсонализационни симптоми, редукция или „застиване на емоциите“, безчувственост, неадекватност, загуба на интерес към живота, промяна в ценностната йерархия и пр. Появява се дисоциация – форма на промяна на съзнанието, която цели да предпази психиката от възприемането на непоносима и болезнена реалност чрез: обезценяване, минимизация и/или пълно отричане на насилието. Регистрират се разстройства на възприятието за време, заличаване на миналото и бъдещето, както и пълна липса на връзка между настоящето и миналото, което продължава дори и след като жертвата е далече от насилника. Често пъти жертвата създава впечатление, че се е завърнала към „нормалното“ време, докато психологически си остава свързана с безвремието на преживяното насилие и изпитва неимоверни усилия да възстанови спомена от преживяното. На личностно ниво жертвата се насочва към сходни на травматичната ситуация, с несъзнаваното си желание да внесе промяна и контрол, но на практика повтаря травматичния си опит и задълбочава разстройството си. Маргарет и др.³⁰ съобщават, че виктимизираните жени изпитват повече ментални затруднения в сравнение с невиктимизираните.

---

²⁹ G L Roberts, J M Lawrence, G M Williams, B Raphael (1998), The impact of domestic violence on women's mental health. Aust N Z J Public Health. Aust N Z J Public Health. 1998 Dec;22(7):796-801. doi: 10.1111/j.1467-842x.1998.tb01496.x.

³⁰ Margaret J. Hughes Loring Jones (2000) Women, Domestic Violence, and Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) San Diego State University, San Diego, CA

Част 4. Политики и стратегии за овладяване на насилието, основано на пола

Извън дома, обществото, с всичките си формални институции и неформални групи, допринася за разпространението и затвърждаването на стереотипите за ролята на жените и мъжете. Така се генерират вредни практики на неравно третиране, дискриминация и насилие. Те могат да се открият на различни нива, но във всички случаи водят до неравномерно притежание и контрол на ресурси и от там до зависимост и насилие. В по-голяма степен засегнати от тези неравенства са жените и това може да доведе до налагане на контрол върху живота им от страна на семейството и партньора, лишаване от право на мнение, физическо малтретиране, емоционално насилие, лишения, ограничаване на свободата и правото на личен избор, сексуално насилие. Насилието над жени е най-широко разпространената форма на нарушаване на правата им. То не е въпрос за произход, раса, образование или социо-икономически статус, а е резултат от исторически неравнопоставените властови отношения между мъжете и жените и е един от основните социални механизми, чрез които жените са поставени в подчинена позиция спрямо мъжете. Насилието срещу жени има много форми – домашно насилие, психически, физически и сексуален тормоз, изнасилване, трафик, принудителен брак, генитално осакатяване, убийства в името на честта. Причината да е толкова широко разпространено в световен мащаб е, че съществуват обществени, културни и социални норми, които затвърждават подчиненото положение на жените и легитимират насилието върху тях. Дискриминацията и неравното третиране на момичетата и момчетата имат много измерения. Те започват от семейството, особено ако то функционира в традиционна и патриархална култура, като от ранна детска възраст момичетата се възпитават да изпълняват домашни задължения, за да се грижат за своите семейства в бъдеще, докато за момчетата е важно да придобият умения за генериране на доходи и положение в обществото. В много традиционни семейства момчетата не се насърчават да влизат в кухнята или да помагат в домашните задължения, докато за момичетата е напълно приемливо и дори желателно да прекарват свободното си време в помощ на майките си, като се грижат за техните по-малки братя и сестри или

за възрастните хора. Обратното също е валидно – момичетата не се подтикват да участват в действия, които са технически и включват ремонти, поправки и т.н., а от момчетата се очаква да изпълняват тези дейности заедно с бащите си. Всичко това показва, че дори в рамките на едно и също семейство децата могат да имат различни възможности, привилегии и ограничения, в зависимост от това дали са момичета или момчета. Жените и мъжете имат еднакви потребности да живеят достойно и да постигат икономически и социален напредък. Пред жените обаче съществуват повече бариери, за да се случи това – културни и социални практики, които ограничават развитието им – явна или скрита дискриминация или прояви на различни форми на насилие. Затова са нужни допълнителни обществени и политически усилия и мерки, които да компенсират повечето ограничения, които има пред жените, за да участват равностойно във всички сфери на социално-икономическия и политическия живот в обществото.

Политиките по отношение защита на жертвите следват логиката на приемане на законодателни и нормативни актове, както и провеждане на множество информационни, застъпнически и проектни инициативи от страна на различни неправителствени и граждански организации и сдружения. Политиките са съобразени както с логиката и смисъла на защита на жертвите в множество европейски държави, така и се съобразяват със спецификата на институционалната мрежа и народопсихологията в България. Координацията между неправителствените организации, различните институции, законодателната власт и специализираната експертиза (например академични общности), плюс медиите се оказват изключително важни при формиране на политиките, свързани с домашното насилие.

Преди България да се присъедини към Европейския съюз на 1 януари 2007 г., бяха извършени редица важни промени в действащото българско законодателство, с цел то да се приведе в съответствие със стандартите на ЕС за равни възможности и за борба с дискриминацията. Промените включват гаранции за равното третиране на жените и мъжете и защита на човешките права на жените.

Най-релевантните закони, които бяха въведени, включват **Закона за защита от дискриминация** (2004 г.), **Закона за борба с трафика на хора** (2004 г.), **Закона за омбудсмана** (2004 г.) и **Закона за**

защита от домашното насилие, ЗЗДН (2005 г.)³¹. След влизането на ЗЗДН в сила през 2005 г. са направени няколко изменения. Едно от измененията, въведено през 2010 г., предвижда разработване на годишна **Национална програма за превенция и защита от домашно насилие**, насочена към насилието над жени и домашното насилие. На национално ниво се полагат много усилия, за да се даде приоритет на насилието над жени и домашното насилие на законодателно и политическо ниво. Този закон урежда правата на жертвите и пострадали от домашно насилие, мерките за защита и реда на налагането им. Той предвижда специално гражданско производство, като съдържа и елементи на наказателно производство, но оставяйки в рамките на гражданското, като позволява прехвърляне на тежестта на доказване в полза на жертвата на домашно насилие. В България ЗЗДН предвижда преки гражданско правни средства за защита, като органите могат да започнат да действат служебно много бързо, но производството в базовите случаи зависи от волята и действията на пострадалото лице, което е известен проблем.

На база на мониторинг по прилагането на Закона в първите години от приемането му, в края на 2009 година той претърпява съществени изменения с цел да се гарантира в по-висока степен защитата на пострадалите, да се подобри превенцията и да се обезпечи финансово прилагането му прилагане. Освен психическо, физическо и сексуално насилие в обхвата на домашното насилие бяха включени емоционалното и икономическо насилие. Насилието, извършено в присъствието на дете, се регламентирано като насилие върху самото него. През същата година са направени и промени в Наказателния кодекс, които криминализират нарушаването на заповед за защита от домашно насилие като общо престъпление, което се наказва с лишаване от свобода до три години и глоба до 5 хиляди лева (чл. 296 от НК). През 2010 година с постановление на Министерски съвет се приема и **Правилник за прилагане на ЗЗДН**, който урежда изпълнението на мерките за защита, взаимодействието между държавните власти и организациите, които подкрепят пострадалите и работят с извършители на домашно насилие. Всяка година Министерски съвет

---

³¹ Закон за защита от домашното насилие, обн. Държавен вестник, бр.27 от 29 Март 2005 г.

приема **Национална програма за превенция и защита от домашно насилие**, в която се обръща специално внимание на осигуряването на достъпни и качествени социални услуги за пострадалите, работа за корекция на поведението на извършителите на домашно насилие, обучителни програми с деца и младежи, повишаване на капацитета на професионалистите от институциите, мониторинг и оценка на политиките в областта на защита от домашно насилие.

Други релевантни нормативни актове, свързани с юридическа защита на жертвите са: Закон за европейската заповед за защита; Семейен, Наказателен и Наказателно-процесуален кодекс; Закон за МВР; Закон за социално подпомагане; Закон за закрила на детето; Закон за правната помощ; Закон за оръжията, боеприпасите, взривните вещества и пиротехническите изделия. Вторичното законодателство, което подпомага първичното правоприлагане се свързва с: Наредба 51/2001 за осигуряване на условията и реда за осигуряване на полицейска закрила; **Правилник за прилагане на закона за защита от домашно насилие**; Инструкция №2673/2010 г. за реда за взаимодействие между органите на МВР и МТСП при защита от домашно насилие.

От друга страна в институционален план са налице редица услуги, които предлагат защита на жертви на домашно насилие, които са определени, като държавно делегирани дейности от 2021, с решение на МС №790 от 30.10.20 г. Тези услуги се предоставят чрез **различни звена: Кризисен център, Звено „Майка и бебе“, Център за обществена подкрепа**. Според някои изследователи³², между 7 и 15 са кризисните центрове в страната към края на 2021 г. в зависимост от това дали предоставят подкрепа за възрастни жертви на домашно насилие или на деца. Центровете за обществена подкрепа, пак според същия автор, са 144 към края на 2021 г. Важно е да се спомене, че пострадалите от насилие лица трябва първо да се обърнат към Дирекция „Социално подпомагане“ в съответната община, от където да получат направление за сключване на договор за услугата със съответния доставчик.

---

³² Макева-Найденова, Б. (2022). „Ситуационен анализ в областта на защита от домашното насилие в Република България“. Изд. Асоциация „Анимус“

Цикличния характер и порочния кръг на домашното насилие (злоупотреба-извинение-разкаяние-рецидив на насилие) водят до трайни психологически последици за жертвите и оказват устойчиво влияние върху начина им на живот. Те развиват страх, неувереност и чувство на вина, което понижава самооценката им, прави ги социално неуверени, подтиснати и затворени към близки и приятели. Често трудно вземат решение за получаване на подкрепа и помощ, поради срам, стигма, културални и религиозни настроения и общностни нагласи. Притесненията за икономическото и финансово бъдеще на жертвите са допълнителна бариера, която възпрепятства излизането от зависимостта спрямо насилника. В резултат на тези процеси жертвата развива специфична амбивалентност в мислите и поведението си, като действията им изглеждат нелогични и непоследователни за околните и за помагачите професионалисти. По тази причина много често те оттеглят предварително подадените сигнали, жалби или показания, което затруднява прилагането на съответните нормативни мерки за защита. Често това обърква и професионалистите, които работят с жертвите, което предполага по-добро запознаване от тяхна страна с психологическите и поведенчески последици от ситуацията на домашно насилие.

Доброто взаимодействие между различните служби и институции се оказва ключово за ефективната работа при оказване на защита и подкрепа на жертвите на домашното насилие. В доста аналитични документи (Асоциация „Анимус“, 2021)³³ се твърди, че без ефективна координация на различните публични актьори, ангажирани с проблема трудно може да се постигне ефективна защита, която едновременно с това да защити жертвата от ретравматизиране. В същия доклад се твърди, че много често непознаването на психологията на травматичното преживяване у жертвите от различните професионалисти работещи с него водят до негативни развития на различните случаи. Като например, оттегляне на молбите за защита от страна на жертвите, като за 2020 г. от 804 образувани досъдебни производства по ЗЗДН за София-град, 218 от жертвите са оттеглили

---

³³ Асоциация Анимус (2021). „Нагласи на полицаите и проблемни области в работата по случаи на домашно насилие“, Аналитичен доклад, София

своята жалба³⁴. Втория негативен ефект, който се посочва в публикацията е промяна в показания на жертвите, като реакция на емоционалната им амбивалентност, което обаче кара 73% от българските полицаи да твърдят, че и жертвата, и насилника лъжат при даване на показания в процеса на досъдебното производство. Тези данни показват ясно нуждата от специализирано обучение и на полицаите, и на останалите въввлечени професионалисти (социални работници, прокурори, следователи, адвокати и др.) в разбиране на емоционалния свят и поведенческата динамика на жертвата.

Изведените препоръки в доклада на Асоциация „Анимус“ спрямо подобряване на координацията идентифицират няколко области на промяна. На първо място – развитие на комплексен и холистичен подход за работа по случаи на домашно насилие. Това означава комплементарна и взаимно допълваща се работа на всички професионалисти, както и проследяване резултата от интервенциите, съвместно с работа и с насилника. На второ място да се прецизира работата и ролята на дирекциите „Социално подпомагане“, като основната им функция да бъде координационна и на водещ на случая. На трето място се идентифицира нужда от създаване на „спешни звена“ за интервенция при кризисни случаи с домашно насилие. Последното предложение е за създаване на регистър на случаите на домашно насилие на национално ниво.

Друг документ на глобално ниво, който формира политиките по отношение защитата на правата на жените е **Конвенцията на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените**³⁵. Стъпвайки на Устава на Организацията на обединените нации и вярата в основните права на човека, в достойнството и ценността на човешката личност и в равноправието на мъжете и жените, Конвенцията дава насоки да се променят социалните и културните модели на поведение на мъжете и жените с цел постигане изкореняване на предразсъдъците и премахване на обичаите, които са основани на идеята за непълноценността или превъзходството на един от двата пола или стереотипността на ролята на мъжете и жените (чл. 5,а). Обърнато е специално вни-

---

³⁴ Пак там

³⁵ <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx> 15

мание и на осигуряването на семейно възпитание, което включва в себе си правилно разбиране на майчинството като социална функция и признаване на общата отговорност на мъжете и жените във възпитанието и развитието на своите деца при условие, че във всички случаи интересите на децата бъдат преобладаващи (чл. 5, б). Документът акцентира върху ангажиментите на държавите да премахнат дискриминацията спрямо жените в няколко ключови области:

- Участие в политическия и обществения живот на страната – право на гласуване, избиране в публични органи, заемане на държавни постове, участие при вземането на решения (чл. 7).
- Достъп до качествени програми за обучение във всички етапи на образованието, възможности за свободна ориентация при избор на професията или специалност, равни права при получаването на стипендии и помощи за образование, както и специални мерки за ограничаване на броя на момичетата, преждевременно напуснали училище (чл. 10).
- Трудови реализация, чрез еднакви възможности за наемане на работа, свободен избор на професия и възможност за напредване в кариерата, право на еднакво възнаграждение за еднаква работа (чл. 11).
- Достъп до медицинско обслужване (чл. 12), право на семейни помощи и финансово кредитиране, както и на участие в културния живот (чл. 13).
- Еднакви права в рамките на брачните отношения, в това число свободен избор на партньор, еднакви права и задължения като родители, възможност да съчетават семейните ангажменти с образованието и реализацията си, равноправие между партньорите при притежаването, придобиването, управлението, използването и разпореждането с имуществото (чл. 16).

Комитетът за премахване на дискриминацията срещу жените (CEDAW) е органът на независими експерти, който наблюдава прилагането на Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените. Комитетът CEDAW се състои от 23 експерти по правата на жените от цял свят. За първи път, след демократичните

промени, България има експерт в Комитета с мандат 2019-2022 година – г-жа Геновева Тишева³⁶.

Правото да не бъдеш дискриминиран в образованието е едно специфично право. За разлика от насилието срещу жените, основано на пола или климатичните промени и намаляване влиянието на природните бедствия, които не са изрично уредени в **Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените (CEDAW)**³⁷, но които са определени от Комитета CEDAW, като попадащи в обсега на Конвенцията (правото на свобода от дискриминация, правото на здраве, правото на жените от селските региони), член 10 на Конвенцията предвижда изрично задължение на държавите да предприемат подходящи мерки за премахване на дискриминацията между жените и мъжете и между момичетата и момчетата в областта на образованието. В чл. 10 е уредено подробно следното³⁸:

„Държавите, страни по Конвенцията, вземат всички необходими мерки за ликвидиране дискриминацията по отношение на жените с цел да им осигурят равни права с мъжете в областта на образованието и по-конкретно, за да осигурят въз основа на равенството на мъжете и жените:

а) еднакви условия за ориентация при избор на професията или специалност, достъп до образованието и получаването на дипломи в учебните заведения от всички категории както в селските, така и в градските райони; това равенство трябва да бъде осигурено в предучилищното, общото, техническото и висшето образование, както и във всички форми на професионалната подготовка;

б) достъп до еднакви програми на обучение, еднакви изпити, преподавателски състав с еднаква квалификация, училищни помещения и оборудване с еднакво качество;

в) отстраняване на всяка стереотипна концепция за ролята на мъжете и жените на всички равнища и във всички форми на обучение чрез поощряване на съвместното обучение и други видове обучения, които ще спомагат за постигането на тази цел, и по-конкретно

---

³⁶ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Membership.aspx>

³⁷ <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf>

³⁸ Пак там

чрез преразглеждане на учебните помагала и училищните програми и адаптацията на методите за обучение;

г) еднакви възможности за получаване на стипендии и други помощи за образование;

д) еднакви възможности за достъп до програми за продължаване на образованието, включително програми за разпространение на грамотността сред възрастните и програми за функционална грамотност, насочени по-конкретно към възможно най-бързо намаляване на разрыва в знанията на мъжете и жените;

е) намаляване броя на девойките, които не завършват училище и разработка на програми за девойки и жени, преждевременно напуснали училище;

ж) еднакви възможности за активно участие в спортните занятия и физическата подготовка;

з) достъп до специална информация от образователен характер с цел съдействие за осигуряване на здравето и благосъстоянието на семействата, включително информация и консултации за семейно планиране.“

Друг документ, който на политическо ниво гарантира равенство между жените и мъжете във всички области, включително заетостта, труда и възнаграждението, е **Хартата на основните права на Европейския съюз (2016/С 202/02)** и по специално чл. 23³⁹. В същия документ, чл. 21 посочва „Забранена е всяка форма на дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, етнически или социален произход, генетични характеристики, език, религия или убеждения, политически или други мнения, принадлежност към национално малцинство, имотно състояние, рождение, увреждане, възраст или сексуална ориентация.“⁴⁰

---

³⁹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TX-T&from=FR>, p.10

⁴⁰ Пак там, с.10

Глава II.

ОБРАБОТКА НА ЕМПИРИЧНИ ДАННИ ОТ КОЛИЧЕСТВЕНО И КАЧЕСТВЕНО ПРОУЧВАНЕ ПРОВЕДЕНО В БЪЛГАРИЯ (В КОНТЕКСТА НА ВРЪЗКА С УПРАВЛЕНСКИТЕ ПОЛИТИКИ)

Част 1. Анализ на данни получени от количествен инструментарий

1.1. Нагласи и полово-ролеви стереотипи в българска извадка. Изводи от количествено изследване

Използвани са два въпросника, които са заимствани от вече използвани сред европейска популация.

Единият има за цел да изследва нагласите към домашното насилие и по-конкретно да разкрие дали е, или не толерантност към насилието или определени типове насилие.

След статистическа обработка, логично се отграничават нагласите към четири типа насилие със съответните характеристики.

Психическо и емоционално насилие

Сред нагласите, които са разположени в полето на психическото и емоционално насилие и са в **най-голяма степен разпознаваеми** за българска извадка, това са:

- „Приемам партньорът ми да ме кара да ревнувам“;
- „Партньорът ми може да ме заплашва, но не и да ме наранява физически.“;
- „Когато е заслужено, партньорът ми може да ме обижда пред другите“;
- „Знам, че съм виновен/а, когато партньорът ми е груб/а и агресивен/а с мен.“

От посочените, в най-голяма степен българите са **толерантни**

към:

- „Партньорът ми може да ме заплашва, но не и да ме наранява физически.“;
- „Знам, че съм виновен/а, когато партньорът ми е груб/а и агресивен/а с мен.“

Още в първия фактор се извежда нюанса на формирано възприемане, че „истинското“ насилие е физическото, като към заплахите и емоционалното насилие е налице склонност за приемане.

От друга страна е поемането на отговорността, посредством чувството за вина в случаите, в които другият е агресивен. Това са особености на формираната несигурна привързаност.

Вербално насилие

Най-разпознаваемите нагласи, които са свързани с вербалното насилие са:

- При спор, съм склонен/на да напомням неща от миналото на партньора си, за да го нараня;
- По време на разгорещен спор, умишлено казвам неща, с които да нараня партньора си;

В този фактор се намират и най-високите стойности на толерантност към посочените нагласи. Първите позиции във връзка със средните стойности представляват и най-разпознаваемите, посочените горе нагласи. На трета и четвърта позиция са поставени:

- Партньорът ми е длъжен да дава подробен отчет какво прави през деня
- Търся вината в партньора си, когато греша

Съответно, следва да се отбележи, че най-висока е толерантността на българите към вербалното насилие.

Тук може да подчертаем и факта, че отново високите стойности са заети от „обвинението“, което минава и през целенасоченото „нараняване“ посредством експлоатиране на чувствата.

Всъщност, това също е тясно свързано с проблемите в привързаността и по-конкретно „интуитивното“ знание, че именно този подход би нанесъл достатъчно качествена вреда, посредством опит за вменияване на преживяването на чувство за вина в условията на предъвкване на минали събития.

Физическо насилие

Относно физическото насилие по-разпознаваемо, с по-висока тежест е опосредстваното насилие – чупенето на вещи на партньора или удар с предмет на партньора. Така или иначе, това е най-ниско толерираното насилие.

С категоричност респондентите го възприемат като насилие и поставят в зоната на нагласите, към които толерантността е ниска.

Преследване и контрол

В този фактор, като високо разпознаваеми нагласи със средно ниво на толерантност са изведени даването на „отчет“ към партньора какво се случва „час по час“, както и забраната за общуване с други хора.

ОСНОВЕН ИЗВОД:

Българите показват най-висока толерантност към вербалното и частично емоционалното емоционалното насилие⁴¹. По-конкретно словесни послания, които са насочени към вменияване на чувство за вина, заплахи, повишаване на тон. Едновременно с това, друга „норма“, която е изведена включва фрагменти на контрола от гледна точка необходимостта от отчет за ежедневието от страна на партньора. Физическото насилие не е толерирано, негативните нагласи към него са категорични.

*Възможно е българите да не възприемат за насилие някои части от емоционалното и вербално насилие, съответно **не са чувствителни, не разпознават тези форми на насилие**. Това е опасно от гледна точка на това, че е възможна последваща пасивност, което задълбочава насилието.*

ПОЛОВО-РОЛЕВИ СТЕРЕОТИПИ

Напълно логично, въпросникът, който изследва наличните полове-ролеви стереотипи е сформирани от две скали – едната, стереотипи, които са насочени към ролята на мъжа, другата, стереотипи, които са насочени към ролята на жената. За да бъде по-ясно онагледено, тук са представени основно разпознаваемите и поддържани такива.

---

⁴¹ Така или иначе двата типа насилие са тясно свързани.

Относно ролята на жената, най-разпознаваеми и едновременно поддържани са следните стереотипни вярвания относно ролята жената:

- Вярвам, че основната роля на жената е да се грижи за дома и семейството.
- Мисля, че насилието между съпруг и съпруга е личен въпрос и другите не трябва да се месят.
- Мисля, че мъжът трябва да има последната дума при вземането на решения.
- Мисля, че грижата за бебето и възпитанието на децата са отговорност на майката.

Относно ролята на мъжа в контекста на семейството, най-разпознаваеми и едновременно поддържани в **най-ниска степен** са следните стереотипни твърдения:

- Мъжът се нуждае от повече от един сексуален партньор.
- Жената трябва да търпи дори насилие, за да запази семейството си.
- Мисля, че има моменти, когато жената заслужава да бъде удряна.

ОПИСАНИЕ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА

За реализиране на проучването са изследвани 2805 лица. Те са равно разпределени из всичките 28 области на Република България.

За провеждане на изследването са ползвани професионални анкетъори, студенти в научна област по социални, стопански и правни науки, като всеки от тях изследва по 100 лица, които са жители на съответната административна област на България.

Профил на извадката

В голямата си част, в извадката попадат хора до 50 годишна възраст. Около 40% са до 28 годишна възраст, около 30% са между 29 и 40 годишна възраст и около 20% са между 41 и 50 годишна възраст.

Не е случаен изборът на изследвани лица. Целта да бъдат включени в най-голяма степен лица до 28 годишна възраст е проследяването на нагласите на лицата, които се допуска, че са в началото на интимни взаимоотношения, за които предстои прехода към семейство. Лицата между 29 и 40 годишна възраст се допуска, че в по-голямата

си част са създали семейства и са част от утвърдени интимни взаимоотношения. Лицата между 40 и 50 годишна възраст представляват хората, чиито деца се допуска, че са пораснали, съответно са в хода да затвърждават ролите си на партньори. Респондентите над 50 годишна възраст са в ход на „пускане“ на свобода на децата, в ход на приключване на професионалната кариера и понижаване на сексуалните контакти.

По полово разпределение, 35% от лицата са от мъжки пол, около 65% от лицата са от женски пол.

Относно етнически и религиозен признак, около 82% от извадката се определят като етнически българи, а останалите се разпределят равно между роми и турци. Християните също представляват около 82% от извадката, интересно е, че разпределението между посочена религия е 13% за мюсюлманите и 5% са посочили, че не са религиозни.

Образованието също е относително равно разпределено между лица с висше и лица със средно образование – по около 45%, като 8% са с основно образование. Останалите 2% са разпределени между лица с начално образование и научна степен, но резултатите за същите не се приемат за значими.

Изводи по отношение на скалите във връзка с демографски признаци:

Впечатление прави това, че относно нагласите, категорично мъжете и жените застават против физическото насилие. По-отчетлива е по-високата толерантност на мъжете по отношение на контрола и психо-емоционалното насилие. Разликите са статистически значими, но далеч по-малки от тези, които описват полово-ролевите стереотипи.

Впечатляваща е разликата между мъжете и жените относно стереотипите. По отношение и на двата пола, мъжете са категорично по-стереотипни, като се придържат към традиционното, патриархално възприятие за отношенията в семейството. **Особено подчертано при мъжете в динамиката на взаимоотношения – 29-40 годишна възраст. При жените полово-ролевите стереотипи са налице от самото начало на стъпване в зрелостта.**

Психическото и емоционално насилие – позитивните нагласи са по-типични за лицата в по-високите възрастови категории. Колкото по-висока е възрастта, толкова по-приемливи стават категориите описващи психическото и емоционално насилие. Вероятно причина за това се крие от утвърждаването на връзката, продължителните взаимоотношения.

Позитивните нагласи към вербалното насилие от друга страна са по-типични за лицата до 28 годишна възраст и най-типични за лицата над 50 годишна възраст. По-силната изява вероятно е съпътствана и с редицата кризи, които са типични за лицата на по-висока възраст.

Контролът е типичен за лицата в развитие на интимните отношения – 29-40 годишна възраст и лицата над 50 годишна възраст.

Физическото насилие – по-висока толерантност при лицата между 29-40 годишна възраст.

Предразсъдъците също се наблюдават при по-възрастните. Не са типични за лицата до 28 годишна възраст. Показателно за времето.

Мюсюлманите са с по-подчертани предразсъдъци позовани на пола, а относно етническият признак, ромите доминират в толерантността към психо-емоционалното и вербално насилие, както и в подчертаните предразсъдъци.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ:

РЕЛИГИОЗНАТА И ЕТНИЧЕСКА ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ПОКАЗВАТ СЕРИОЗНИ РАЗЛИКИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ТОЛЕРАНТНОСТТА И ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ. РАЗЛИКАТА Е ЗНАЧИМА И ПРИ ЛИЦАТА НАД 50 ГОДИШНА ВЪЗРАСТ.

ЛИЦАТА, ЧИЯТО РЕЛИГИОЗНА И ЕТНИЧЕСКА ПРИНАДЛЕЖНОСТ ПОЗОВАВАЩА СЕ НА ВИНАТА, КАКТО И ЛИЦАТА, КОИТО СА ПОЛУЧИЛИ ОСНОВНОТО СИ ВЪЗПИТАНИЕ В ТОТАЛИТАРНИЯ СТРОЙ, СЪЩО ПОЗОВАН НА ВИНАТА, СА В ПО-ГОЛЯМА СТЕПЕН ТОЛЕРАНТНИ КЪМ НАСИЛИЕТО.

НАЛИЦЕ Е КОРЕЛАЦИЯ МЕЖДУ ПРИВЪРЗАНОСТТА И ЧУВСТВОТО ЗА ВИНА.

МЪЖЕТЕ ПО-КЪСНО УТВЪРЖДАВАТ ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ КАТО СТАБИЛНА НАГЛАСА. ТОВА НАСТЪПВА В МОМЕНТА, В КОЙТО СЕ УТВЪРЖДАВАТ И СЕМЕЙНИТЕ ИМ ОТНОШЕНИЯ.

ВЕРОЯТНО ЖЕНИТЕ „СТЪПВАТ“ ОЩЕ В ПЪРВИТЕ СИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С НАЛИЧНИ СТЕРЕОТИПНИ ВЪРВАНЯ, КОЙТО ФАКТОР Е ОТНОСИМ КЪМ ПОНОСИМОСТТА НА ОПРЕДЕЛЕНИ ПОВЕДЕНИЯ, КОИТО СЕ ВЪЗПРИЕМАТ ЗА ДОПУСТИМИ. ДРУГА ПРИЧИНА ЗА ТОВА Е, ПОЛУЧАВАНОТО ВЪЗПИТАНИЕ, КОЕТО Е ПРЕЧУПЕНО ПРЕЗ СТЕРЕОТИПИТЕ.

ЖЕНИТЕ ПОДДЪРЖАТ СТЕРЕОТИПИТЕ ДАЛЕЧ ПО-ПРОДЪЛЖИТЕЛНО, КАТО ТЕ СТЪПВАТ В ОТНОШЕНИЯТА С НАЛИЧИЕТО ИМ.

ВЕРОЯТНАТА ПРИЧИНА Е, ЧЕ В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО ЖЕНИТЕ СЕ ВЪЗПИТАВАТ В КОНКРЕТНИТЕ ЗАДАЧИ НА РОЛЯТА Й, ПОЗОВАНА НА ПОЛА.

ПРОФИЛ НА ПРЕЖИВЯНОТО НАСИЛИЕ

Тенденцията относно декларираното насилие се подчертава. Всеки четвърти гражданин на Република България се е срещал с насилието. При 15% от тези лица, насилието е преживяно в рамките на последната календарна година. За 10%, преди повече от една година. Този процент е динамичен от гледна точка на това, че едва 70% от изследваните лица са категорични в това, че никога не са преживявали насилие.

Важно е да се отбележи, че нивата на домашно насилие в България не се различават значително от тези, докладвани за Европейски съюз.

Над 70% от лицата, които са били жертва на насилие са от женски пол, 30% са мъже.

Увеличава се броят на мъжете, които са били жертва на насилие, като само през последната година той се е покачил с около 6%. Това не следва да се приема като тенденция, а като установен факт, който касае последната година.

Свидетелство за това, че всъщност обемът на насилието е много по-голям от посочваното в потвърждаването или отхвърлянето на преживяването е конкретизирането на отношенията.

В този смисъл, 33% от извадката посочват конкретно насилствено взаимодействие в отношенията!

Всъщност от лицата, които са ОТРЕКЛИ да са преживели насилие, посочват НАСИЛСТВЕНО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ в контекста на емоционалното насилие и пренебрегването.

За „реално“ насилие за българска извадка е физическото насилие.

В БЪЛГАРСКА ИЗВАДКА, В НАЙ-ГОЛЯМА СТЕПЕН ЗА НАСИЛИЕ СЕ ВЪЗПРИЕМА ФИЗИЧЕСКОТО НАСИЛИЕ, КАТО ДРУГИТЕ ПОВЕДЕНИЯ, КОИТО ПРИЧИНЯВАТ СТРАДАНИЕ СЕ ПОДЦЕНЯВАТ!!!!

ГРУПИРАНЕ НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА В РАЗЛИЧНИТЕ КАТЕГОРИИ

За да бъде по-нагледно разпределението на извадката са изведени съответни клъстъри по съществените категории на изследването.

На първо място, групирането е направено в полето на качествената променлива преживяно/непреживяно насилие, ведно с количествените скали, които изследват нагласите и полово-ролевите стереотипи.

Разпределението в клъстърите дава информация за влиянието на насилието върху повишаване на толерантността към насилието, съответно налични или не полово-ролеви стереотипи.

Групирането дава следните изводи:

- **Първи клъстър (39,2% от извадката):** Сформиран от 100% лица, които са посочили, че не са преживели насилие, а скалите показват ниски стойности относно толерантност към насилие и налични полово-ролеви стереотипи. *Тези лица могат да бъдат възприети като основа, която е стабилна, съответно ниско рискова и към виктимност и към извършване на домашно насилие.*
- **Втори клъстър (25,7% от извадката):** Сформиран от 100% от лица, които не са преживели насилие, но са с относително висока толерантност към насилието и високи стойности на предразсъдъци. *Представляващи ¼ от включените лица, поставя известен риск предвид склонност към извършване на домашно насилие и възможност за „нормализиране“ на насилствените взаимоотношения.*
- **Трети клъстър (25% от извадката):** Съставен от 100% лица, които са посочили различен отговор от „Не“. Те са със стойности около средната относно толерантност към психическото, емоционално и вербално насилие. Средни стойности на полово-ролеви стереотипи, които са насочени към жената. Следва да се подчертае далеч по-високата толерантност и стереотипи от първи клъстър – лица, които не са преживели насилие. С категоричност, тези лица са с ниска толерантност по отношение на физическото насилие. *Това са групата хора, които са преживели насилие във времето. Видно е, че стойностите на толерантност при тях е „по-висока“ по отношение на пси-*

хическото и емоционално насилие, както и на вербалното. Ниска е толерантността към физическото насилие. Това потвърждава извода за като цяло, възприемането за „нормално“ психическо и емоционално насилие. **Единственото, което е с достатъчно ниска вероятност за нормализиране е физическото насилие при 25% от лицата.**

- **Четвърти клъстър (10% от извадката):** Относително равно разпределен между лица, които са преживели и такива, които не са преживели насилие. Впечатлява с висока толерантност и силно подчертани полово-ролеви стереотипи. *Четвърти клъстър потвърждава това, че преживяното и/или непреживяно насилие в контекста на домашното насилие, няма конкретно отношение към стереотипите или толерантността. Причината стои по дълбоко.*

ИЗВОДИ СПРЯМО РАЗЛИЧНИТЕ КАТЕГОРИИ:

- Отбелязва се факта, че при едва 40% от извадката е налице ниска вероятност за включване в насилствени отношения – както като жертва, така и като извършител.
- Малко над 10% от извадката е високо рискова за попадане в ролята на извършител или жертва. Подчертани стереотипи и високи стойности на „позитивни нагласи“ спрямо формите на насилие. *Подчертава се, че това са лица, които може да са преживели, може и да не са преживели насилие.*
- Останалите 50% са със склонност да „нормализират“ насилието. В тези 50% са включени по равно лица, които са преживели и такива, които не са преживели насилие.
- Преживяното насилие влияе единствено на физическото насилие, което може да бъде отнесено към твърдението, че физическото насилие е това, което се разпознава като „реално“ насилие.
- Налице са изменения в стойностите при лицата, които са преживели насилие назад във времето (повече от една година), когато случаите са разгледани изолирано от другите. В този смисъл, част от тези, които имат опит, но са „се отървали“ е възможно да променят своите нагласи.

САМО ПО СЕБЕ СИ НАСИЛИЕТО НЕ Е ВОДЕЩ ФАКТОР ЗА ДИНАМИКА НА НАГЛАСИТЕ – ПРЕЖИВЯВАНЕТО НА НАСИЛИЕ НЕ ПОВИШАВА НЕПОНОСИМОСТТА ИЛИ ТОЛЕРАНТНОСТТА КЪМ НАСИЛСТВЕНИТЕ ОТНОШЕНИЯ.

ОПИТЪТ С НАСИЛИЕ ПРЕДИ ПОВЕЧЕ ОТ ГОДИНА ВОДИ В ПО-МАЛКАТА ЧАСТ ОТ ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА „НЕПОНОСИМОСТ“ КЪМ НАСИЛИЕТО, В ДРУГАТА СИ ЧАСТ, ТЕ „НОРМАЛИЗИРАТ“ ПРЕЖИВЯВАНЕТО.

ДРУГИ СА ФАКТОРИТЕ ЗА ФОРМИРАНЕ И ПОДДЪРЖАНЕ НА ТЕЗИ ВЪЗПРИЯТИЯ.

ТЕЗИ, КОИТО СА ПРЕЖИВЕЛИ НАСИЛИЕ СА ВЪЗПРИЕМАЛИ ОПРЕДЕЛЕНИ ПОВЕДЕНИЯ ЗА НОРМАЛНИ, КОЕТО ДОПРИНАСЯ ЗА ЕСКАЛИРАНЕ И ПОДКРЕПА ЗА ПОВЕДЕНИЕТО НА НАСИЛНИКА.

С ДРУГИ ДУМИ, ЕДВА ОКОЛО 40% ОТ ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА МОГАТ ДА БЪДАТ ВЪЗПРИЕТИ КАТО ИМАЩИ РЕАЛНО НЕГАТИВНО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ПРОБЛЕМА. НА ФОНА НА 25% ПРЕЖИВЕЛИ НАСИЛИЕ, ОЩЕ 25% СА С ТОЛЕРАНТНОСТ.

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА НАГЛАСИ И ПОЛОВО-РОЛЕВИ СТЕРЕОТИПИ НА ТЕРИТОРИЯТА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

За да бъде направено това разпределение, отново е ползван клъстърен анализ, като са формирани 2 стабилни клъстъра, които включват различни области на страната.

Двата клъстъра са формирани предвид показани различни стойности по нагласи и полово-ролеви стереотипи.

- **Първи клъстър:** Шумен, Перник, Кърджали, Благоевград, Бургас, Добрич. Показват по-високи стойности на полово-ро-

леви стереотипи. По-високи са и стойностите относно нагласите към домашното насилие.

- **Втори клъстер:** Хасково, Враца, Пловдив, Пазарджик, Велико Търново, Област София, Габрово, Стара Загора, Монтана, Търговище, Русе, Варна, Разград, Ловеч. Показват по-слабо подчертани полово-ролеви стереотипи, както и положителни нагласи към насилието.
- **Непосочени области:** Смолян, Шумен, Видин, София, Плевен, Сливен, Ямбол и Силистра са с разсеяни резултати, като част от извадката попадат в първи клъстер, част от тях във втори. В работата с клъстерите част от хората ще влизат в единия, част във втория клъстер, това е причината да бъдат обособени като отделна група.

ИЗВОДИ СПРЯМО РАЗПРЕДЕЛНИЕ ПО ТЕРИТОРИЯ:

- По-високите стойности на полово-ролевите стереотипи са в обособени области на Република България, които са с определени етнически особености и недобри икономически показатели. Изключение от това правило е Бургас, отчасти и Благоевград, но областта там може да се разгледа като обособена, предвид и нарицателното „македонци“ и свързаните с това идиоми, поговорки и посочени в народопсихологията особености. Перник също може да се разгледа като основен щрих на шопския характер.
- Областите Кърджали и Благоевград са с най-висока толерантност към психическото и емоционално насилие, както и към вербалното.
- Относно преследването област Ловеч и Благоевград са с прегрес, но със стойности далеч по-ниски от тези на психическото, емоционално и вербално.
- Физическото насилие област Благоевград и област София, също с по-ниски стойности от предните две.
- Полово-ролевите стереотипи са най-подчертани, по отношение на **ролята на жената**, в Ямбол, Добрич, Благоевград, Сливен и Перник.

- По отношение на **мъжа**, стойностите, нормално са по-ниски, но областите, в които са подчертани са отново Благоевград и Ямбол, следвани от Кърджали и Силистра.

ПО-БЕДНИТЕ И ОБОСОБЕНИ РАЙОНИ (НА ЕТНИЧЕСКИ, РЕЛИГИОЗЕН, ФОЛКЛОРЕН ПРИНЦИП) СА С ПО-ВЕРОЯТНО ПОДЧЕРТАВАНЕ НА ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ.

РАЗГЛЕДАНИ СА ВРЪЗКИТЕ МЕЖДУ ОБЛАСТ И КЛЪСТЪРИТЕ ПО НИВА НА НАГЛАСИ И ПОЛОВО-РОЛЕВИ СТЕРЕОТИПИ

- Лицата от областите с по-високи стойности изпълват изцяло екстремния четвърти клъстър, като голямата част от 10% респонденти са там.
- Лицата от областите с по-ниски стойности, в голямата си част изпълват първи клъстър.
- Интересен извод е обаче, че по-голямата част от лицата, които **не отричат** насилието (3-ти клъстър) се намират в областите с по-ниска толерантност.

ВЕРОЯТНО Е В ОБЛАСТИТЕ С ПО-НИСКА ТОЛЕРАНТНОСТ КЪМ НАСИЛИЕТО И ПО-НИСКИ СТЕРЕОТИПИ, ДА СА ПО-СКЛОННИ ДА ГОВОРЯТ И СПОДЕЛЯТ НАСИЛИЕТО, ТЪЙ КАТО В ПО-МАЛКА СТЕПЕН ГО ВЪЗПРИЕМАТ КАТО „НОРМА“, КОЕТО СЕ ПОТВЪРЖДАВА И ОТ ТОВА, ЧЕ ЦЕЛИЯТ ЧЕТВЪРТИ КЛЪСТЪР СЕ НАМИРАТ В ОБЛАСТИТЕ С ВИСОКА ТОЛЕРАНТНОСТ.

РЕАЛНИ СТОЙНОСТИ ПО СКАЛИ

За да бъдат разгледани скалите независимо от това дали изследваните лица са преживели насилие или не са направени нови групи, клъстъри, от които е ограничено влиянието на качествената променлива преживели/непреживели насилие.

Сформирани са три нови клъстъра, които разглеждат единствено количествените скали. Това показва реалните стойности на нагласите и наличните стереотипи, като след съответната обработка са

разгледани разпределенията по възраст, пол, образование, етническа и религиозна принадлежност.

Клъстърите са както следва:

- **Първи клъстър:** ниска толерантност, слабо наличие на полово-ролеви стереотипи. Съставена от 49% от извадката. *Това значи, че 9% от изследваните лица са преживели насилие, което е следствие на инцидент и/или т.нар. „неподходящ партньор“. Така или иначе, резултатът стабилизира близо половината от обществото в полето на нетолерантността към насилието.*
- **Втори клъстър:** съставен от близо 34% от изследваните лица. Техните стойности са над средните, но близо до тях. Тази част от извадката представлява нискорисковата по отношение на попадането в насилствени взаимоотношения.
- **Трети клъстър:** съставен от 17% от респондентите, които са с висок риск от виктимизиране и извършване на домашно насилие.

**РЕАЛНИТЕ СТОЙНОСТИ ПОКАЗВАТ, ЧЕ БЛИЗО
ВСЕКИ ПЕТИ ЧОВЕК Е СКЛОНЕН ДА БЪДЕ ЧАСТ
ОТ НАСИЛСТВЕНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ КАТО
ИЗВЪРШИТЕЛ ИЛИ КАТО ЖЕРТВА**

**ПО-ГОЛЯМА ЧАСТ ОТ ОБЩЕСТВОТО ПОПАДАТ В ТЕЗИ
ОТНОШЕНИЯ И ГИ ВЪЗПРИЕМАТ ПРАВИЛНО – ВСЕКИ ЧЕТ-
ВЪРТИ**

1.2. Основни обяснителните модели за полово-ролевите стереотипи

Стереотипите към ролята на жената

На първо ниво, най-силно влияние има полът.

В цялост, при жените полово-ролевите стереотипи са по-ниски. Там, където са налице по-високи стойности обаче, значим фактор е **образованието**. Колкото по-високо е то, толкова по-малка е вероятността за подчертани стереотипи. Фактори за по-ниските стойности

е опитът с насилие, като осъзнаването и „отърването“ от психическо и емоционално насилие в най-голяма степен понижава стойностите на стереотипите.

При мъжете. По-високи стойности, както е посочено. Образованието също е основен фактор за утвърждаването, а на второ ниво и етническата принадлежност. Най-ниски са стереотипите сред лицата с по-високо образование, самоопределящи се като част от българска етническа група.

Стереотипи спрямо ролята на мъжа

Изводите са сходни на горните, като основна разлика е в това, че при мъжете, където очаквано стойностите са по-високи, от значение е административната област, в която се живеят, а на второ ниво се намира образованието. Хипотезата е, че е налице трансгенерационен конфликт, като при по-възрастните този конфликт е по-утвърден – поради наличие на устойчива социална архитектура.

Част 2. Анализ на данни получени от качествено проучване

МЕТОДОЛОГИЯ И ОПИСАНИЕ НА ИЗВАДКАТА

Качественото проучване е осъществено от екип от 8 (осем) изследователя (преподаватели в Катедра „Психология“ на Велико-търновския университет „Св.св. Кирил и Методий“), които общо провеждат по 5 фокус групи в 14 предварително подбрани области на България (София-град, Перник, Благоевград, Смолян, Монтана, Сливен, Бургас, Силистра, Велико Търново, Шумен, Варна, Ловеч, Пазарджик, Варна). Всяка фокус група е водена от единия от експертите, докато втория води записки и наблюдава груповата динамика, съобразно отговорите на респондентите спрямо областите на проучване. Самите области на изследване са избрани по препоръка на друг аналитичен екип, който предварително изследва нагласите към насилието и стереотипите свързани с него в различни етнографски области на България (Петрова, Чавдарова, Тасевска, 2021)⁴². Проведени са 5 (пет) фокус групи с по 10 души във всяка от 14-те области. 3 (три) от фокус групите са съставени от жители съответно на малко, средно и голямо населено място. 2 (две) фокус групи са организирани целево по възрастов признак – една с възрастни на различна възраст и една с ученици от 10 до 12 гимназиален клас. Настоящия анализ стъпва върху проведени общо 50 (петдесет) фокус групи с пет типа участници. Темите поставяни за обсъждане в групите са предварително структурирани от изследователите под формата на полу-структуриран въпросник.

Изследвани проблемни области изследвани чрез фокусните групи са най-общо диференцирани по следния начин:

Проблемна област 1 – Нагласи и дефицити спрямо домашното насилие;

Проблемна област 2 – Разбирания за полово-ролевите стереотипи в съвременното семейство;

Проблемна област 3 – Интерпретация на взаимоотношения в българското семейството;

---

⁴² Петрова К., Чавдарова В., Тасевска Д. (2021). „Изследване на етнопсихологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието основано на пола“, изд. Фабер, Велико Търново

Проблемна област 4 – Психологическите компоненти на възмездната правова дейност спрямо домашното насилие.

Конкретния протокол за провеждане на фокус групите виж в Приложение 2

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ КАЧЕСТВЕНО ПРОУЧВАНЕ ПО ОБЛАСТИ И ИЗСЛЕДВАНИ ГРУПИ

Проблемна област 1: психологически нагласи към домашното насилие

Анализ по тип населено място

Голямо населено място (областни градове)

За участниците от столицата домашното насилие е тема табу, порочен кръг в който насилието сякаш става „норма“, става част от ежедневието. Според тях насилниците дават противоречиви сигнали на жертвата, объркват я и така връзката става токсична връзка. Мнението е, че по-често насилник е мъжа, той физически е по-силен, докато жената упражнява по-скоро емоционален тормоз, като ескалацията в отношенията е един вид „късо съединение“. Разбирането е, че насилието не е заради половите роли, а е функция на психологически проблеми, по-често у мъжа, като често насилника е бил преди това жертва, което си е травма на развитието. Според участниците ревността е силен фактор за насилие в България, както и модела в родителското семейство при упражняване на властта и контрола над децата. Усещането е, че от пандемията насам (2020), насилието се е увеличило доста, особено спрямо децата и жените.

Според участниците от град Монтана смесването на поколенията поражда насилствени отношения, това е форма на зависимост „аз съм разведена, защото живеехме с цялото семейство на мъжа ми и аз нямах право нищо да кажа и моето мнение не се зачиташе“. В България, за да се разделят партньори с насилие, трябва да стане нещо много лошо, има прикриване и прекалена търпеливост.

Участниците от град Пловдив твърдят, че насилието е напълно недопустим акт, но групата се обединява около мнението, че все пак българинът е толерантен към него и често то остава безнаказано.

Насилието се обяснява с неумението да се изразяват страхове и гняв, като основен фактор, който стои зад насилието групата посочва динамичното ежедневиe и високия стрес. Семейството е посочено като генератор на насилие, като в контекста на самите отношения водеща причина за насилието е пнеумението за комуникация между партньорите.

В групата от град Пазарджик се твърди, че обществото отдавна е загубило сетивата си за „малките неща“ – разговора, вечерята, задушната атмосфера. Всъщност, като причина за домашното насилие се посочват конфликтите свързани с материалните неща, както и комплексите и ревността, че някой живее по-добре от теб. Групата счита, че българинът гледа другия, често се съревновава, има завист, ревност и страх. А конфликтите в семейството най-често се обясняват с ревност, ниски доходи, социален статус – общо взето с битовизми. Твърди се, че честа причина за семейните конфликти е това, че детето е поставено в центъра и всеки ревностно защитава своята гледна точка за възпитанието – единият подкрепя, другият не, определено поведение и накрая се изпокарват. Групата обяснява толерантността към честите конфликти и насилието с това, че българите се страхуват от чуждото мнение и битуват на това, че няма къде да се отиде при разкриване на насилието. Зачестяващото насилие се обяснява и с това, че мъжкият пол вече отслабва, комплексирани е. „Те намират за по-лесно да посегнеш, отколкото да поговориш. Липсва комуникация – не се изясняват проблемите, неща, които могат да се решат с две приказки, не се говорят“. Зад насилието, често седи ревността, като проблемът е, че насилието се приема за нещо нормално, независимо дали се случва на улицата или у дома.

В групата от град Бургас рисковите фактори, които провокират насилие в семейството са конфликтите, индивидуализма, който прелива в егоизъм, липсата на компромиси и съпричастие, на финансови средства, на лично време за отделните му членове, общи занимания и т.н.

В групата от град Шумен, като причини за домашното насилие се идентифицират – психичните заболявания, възпитанието, проблемните семейни модели, стаяваните семейни проблеми, финансовите затруднения, злоупотреба с алкохол и психоактивни

вещества, зависимостите, травмите, отсъствието на родителски контрол, тормозът, неразбирателството между родителите и проблемното детство.

Според участниците от Благоевград, насилието се възприема като нещо, до което стигне ли се връщане назад няма. Отношението към физическото насилие е много крайно, предвид твърдението, че хората от този край са много сплотени и топли и ако станат свидетели или дори подозират нещо такова, биха взели крайни мерки. Според участниците емоционалното насилие се отъждествява с ревността, което до голяма степен не може да се приеме за нещо чак толкова притеснително или фрапиращо. Като основен фактор, който стои зад насилието се посочват провокациите на съвременното общество, под формата на стрес в ежедневието, динамиката в служебните и лични взаимоотношения, категоричността на сблъсъка между традиционно и съвременно модернистично разбиране за фамилните интеракции. Съвременното семейство е сведено до нещо с което човек се храни, а не нещо което храни душата му и го кара да кипи от желание за пълноценна комуникация.

Според участниците от групата в град Перник, насилието в семейството може да е и от двете страни, много често се наблюдава така нареченото емоционално насилие по отношение на това дали партньора изобщо има право на свобода и лично пространство. Твърди се, че има насилници под въздействие на алкохол или други субстанции, за тях е важно да има пари за зависимостта им, храната не е фактор, здравния медиатор в града говори с децата, че е важно да се съхранят и да се справят с порока на своя родител, но все пак този кошмар оставя трайни отпечатъци в психиката на тези деца. Основни фактори, провокиращи насилие според групата са финансовият фактор, зависимостите, наблюдавано насилие като агресор и жертва, ревността също изиграва огромна роля при прояви на побой. Дори ограничаването на свободата към нищо подозиращи партньори, желанието за надмощие, липсата на комуникация, липсата на образование, липсата на възпитание по отношение на родителския капацитет са другите причини посочвани от групата.

Средно голямо и малко населено място (общински центрове и села)

Според участници от София област (Кремиковци), насилието е израз на слабохарактерни хора, които избиват комплекси. Корени се в семейството, в което децата израстват, като има ли садисти, има и мазохисти. Възможно е да има и мъже които са жертви, но е срамно да го споделят. Те са по-скоро емоционално насилени и се справят с това, като пият. Според групата насилието не е полово обусловено, но има две страни, като „процесът е двустранен, но не може всичко да се решава с бой“. Твърди се, че домашното насилие идва от по-големите права на жените и децата сега, и е реакция на безсилие на мъжа да се справи. Преди насилието е било в реда на нещата, сега се смята за проблем, „повече гласност има сега, сега не можеш да го пипнеш детето или да му повишиш тон“.

Според групата от град Чирпан, денс мъжко-женските роли са изравнени, жената има повече самочувствие, това води обаче и до повече конфликти и насилие. Фрустрацията и непълноценността на мъжа води понякога до насилие, но всичко зависи от човека – възпитание, среда, култура. Участниците твърдят, че деца свидетели на насилие стават насилници, т.е. възможни са два модела, които са свързани – или ставаш насилник или жертва. Насилието е модел, който се възприема през възпитание и приятелска среда, като мъжете по-често упражняват физическо насилие, докато жената емоционално и пасивно-агресивно. Според участник „сега има повече гласност, едно време е било „бий и после навън се усмихни“.

Налице е и „тиха“ агресия, като от жените към мъжете се практикува по-често, „при физическата агресия има видими резултати, при тихата резултата е в кръчмата“.

Групата от област Пловдив поставя интересен акцент върху това, че насилието може да бъде следствие на оправдан гняв – от лъжа или от измама някаква. То се възприема като често срещано, обяснено е и с по-голямата „физическа сила на мъжа“. Ревността и несигурността също се извеждат като причини за насилието. За да става по-често това насилие, респондентите споделят, че жените си мълчат за нещата които чувстват и мислят, затова позволяват на мъжа като по-силен да ги бие. Според участниците физическото насилие се възприема като най-сериозен проблем, докато другите типове са подценени (не са посочвани като проблемни). Според групата от село в Пловдив-

ско, финансовите и икономическите проблеми са водещи относно насилието в семейството – инфлацията, затрудненията водят до напрежение, това напрежение води до конфликти. Безработицата, липсата на жилище водят до комплекси, неудовлетвореност, които понякога се избиват с насилие. Като вторична причина за насилието се посочват и проблемите в детството – насилие и т.н. Извеждането на тези причини води и до разбирането на насилието, независимо от критичността спрямо акта и назоваването на това, че е „недопустимо“. Дават се примери от типа, че мъжът може да се налага да работи и на 3-4 места, за да издържа семейството, нормално е да се изнерви и понякога насилието да ескалира.

Групата от малко населено място в Пазарджик посочва, като основни причини за насилието, наличието на патриархални норми в главите на мъжете, следвани от ниско самочувствие, злоупотребата с алкохол, лошо домашно възпитание и недоверие между страните в една връзка. Много важна причина е липсата на разговор за насилието – „бият се вкъщи, а навън като излязат слагат едни усмивки, все едно няма никакъв проблем“. Медиите са посочени като фактор за формиране на насилствени отношения (другаде не са посочвани), но семейното възпитание заема първостепенно място.

По отношение на темата за насилието в малко населено място във Великотърновско, групата се разделя на две. Една част от нея приема, че всичко, което се случва в семейството би следвало да остава там, както и това, че каквото се случва в съседния двор не е тяхна работа. Другата част е на противоположно мнение, макар че и в нея бяха изразени позиции, че шамарът е по-скоро възпитателна мярка от колкото форма на насилие. Въпреки направените констатации, като общо мнение на участниците във фокус групата може да се изведе, че насилието е по-скоро неприемливо и нанася сериозни вреди върху цялостното развитие на семейството и децата в него.

В групата от Гоце Делчев, финансовите и икономически проблеми са изведени на преден план относно насилието в семейството – затрудненията водят до напрежение, а това напрежение води до конфликти. Твърди се, че днес големите възможности по отношение на избор на партньори, също има вероятност да провокира напрежение в семейството, под формата на ревност и липса на комуникация. Стреса по време на работа, ковид напрежението също се посочват

като напрегаш и водещ до предвидима развръзка насилствен сюжет. Извеждането на тези причини води и до опит за разбиране на насилието, независимо от критичността спрямо акта и назоваването на това, че е „недопустимо“.

Групата от град Неделино счита, че насилието в семейството е сведено до минимум, няма как да се стига до нещо неприятно, като се има предвид, че всички членове на фамилията живеят в един дом. В този смисъл „никой няма да остане безучастен при наличието на физически или психически тормоз“. Според участниците основните фактори, провокиращи насилие – финансовият фактор има влияние по отношение на разпиляността на семейството и това може да провокира нарушена комуникация, която би ескалирала в психически тормоз, но според тях „много по-рядко може да се наблюдава физическо насилие“. Споделят, че дори децата са много съпричастни с положението на родителите си и гледат да не ги натоварват с незначителни проблеми от ежедневието си.

Анализ по възрастов признак

Смесена възраст

Според групата на смесена възраст от град София, статистиката показва, че се увеличава насилието над жени, особено при затварянето около Ковид-19, като твърдението е, че трудно се управляват конфликтите вътре в семейството, когато си затворен. Според тях насилието зависи от израстването, то се учи и се отключва, не само от семейството, но и в училище. Твърдението е, че насилието е заложено и при мъжа и при жената, но зависи от характера на човека. Според тях агресията е нещо нормално, проблемът е как се изразява и зависи от възрастта (детска градина, тинейджъри), а не от пола – мъже или жени. Разбирането е, че в публичното пространство се говори повече за насилието над жени, и че „не е редно“ насилвани мъже да оповестяват насилие над тях. Най-голямата агресия според тях е в малките населени места – бедни, необразовани, т.е. има демографски причина. Но хора и с добър социален статус стават жестоки насилници, т.е. става въпрос за личностни качества.

Според смесената група в град Монтана има увеличаване на насилието, като Ковид-19 и войната отключват този феномен и сега регресирали до задоволяване на базови потребности.

Според фокус групата в Пловдивско, основен фактор за възникване на насилието е „срещата преди това с насилие“, но мненията са различни, като преминават от влиянието на семейството, през влиянието на обществото, до конкретни и ненасочени към субект фактори – жертва, комплекси, страхове и т.н. Посочват се и дефицитни умения – ниска емоционална интелигентност, неразпознаване на чуждата гледна точка, ниско образование.

Според участниците в Пазарджишко, насилието се поражда, когато някой от двойката има нужда да е насилник, т.е. е склонен (предразположен) към насилие. Насилието най-често се свързва с цялостното „психически неустойчиво поведение“ – алкохол, наркотици, психически проблеми. Твърди се, че в малките населени места също се среща по-често, защото хората са по-изолирани – нямат доходи, нямат работа, създава се нагласа и внушение „аз те издържам, ти без мен не можеш“, от което следва пък свръхтолерантност към злоупотребата.

Според групата в Бургас, основните фактори, провокиращи насилие при ромите е безпаричието. За участниците насилието се провокира от несигурността, но това води и до разбирателство и единство в семейството. Като най-съществени причини за насилие се посочват липсата на работа и преместването на семействата с деца в ученическа възраст към големите градове, където изпадат в криза.

Според групата от Благоевградско на смесена възраст, основен фактор за провокиране на насилие независимо под каква форма е това, че отвсякъде ни залива информацията за безнаказаност. Твърдението е, че каквото и да направи насилника той може да продължи да си живее без да е попаднал под ударите на закона или без дори да има чувство за вина, което пък е на база ценностна система. Според тях, емоционалната интелигентност, нашумял напоследък термин е напълно непознат за съвременните партньорски взаимоотношения в България.

Ученическа възраст

Според ученическата група от София, насилието е свързано с комплекси, където насилника преди това не се е чувствал разбран и зачетен. Според тях то зависи от характера на човека и се практикува по-често е от мъжа към жената.

Усещането на групата ученици от Монтана е, че по принцип като чужд човек си представяме мъж как удрия жена, но не трябва да определяме пола, като определящ за насилието. Твърдението е, че жената най-често се налага емоционално над мъжа, а мъжа често физически над жената, но и двата вида насилие трябва да бъдат подсъдни. Полът според тях няма отношение към насилието, като то зависи от човека – от емоционалната му зрялост и възпитанието. Групата е на мнение, че насилието от родители към деца прави децата потенциални насилници или жертви, но зависи от самото дете, то може да го преодолее, може и не. Това обаче формира травма, която се носи цял живот.

Ученическата фокусна група от Пловдивско, смята че насилието е сериозен проблем, който не е от днес и не е проблем на бъдещето, а проблем с много дълга продължително, който не е прецедент, а правило в семейството. В продължение на времето и в настоящето, единствената промяна е, че се „говори повече за него“. Насилието се осъжда като нехуманно, плод е на гняв и на некомпетентност да се осъжда правилно. Насилието според участник в групата: „за мене лично, човекът който прилага тормоз е чист пример за боклук. Вина, срам, гняв и комплекси, които се избиват за сметка на чуждата болка. Проблемите се решават с дела, не с думи, но насилието не е такава“.

Учениците от Пазарджишко извеждат като основна причина за насилието парите и наличието на икономически проблеми. Интересен извод участниците правят относно ревността в ролята на родителите – конфликти, които се пораждаат от това, че единият родител, ако има възможност да прекарва повече време с детето се получава разминаване с възпитанието – следват обвинения към другия родител или към детето, защото обича повече другия. Егоизмът и неприемането на чуждото мнение също се разглеждат като проблемни. Мнението на учениците за насилието, което следва да се подчертае, че е добре познато във всичките му форми, е липса на всякаква толерантност. Обясненията относно възникването на насилието – увереността на мъжете, която идва от това, че са физически по-силни. Децата подчертават, че повечето насилници са страдали или имат някакъв страх – страх от загуба, от това да бъде сам. Според тях повечето насилници искат да имат власт, която усещат че нямат.

Сериозността на всяка форма на насилие се приема от учениците в Благоевградско и те са напълно единодушни, че категорично няма вариант това да се крие или да се търпи, насилника трябва да бъде наказан и да понесе отговорност за действията си. Насилника за тях е слабака, който не може да се справи с проблемите си и създава по-големи проблеми на най-близките си, за да се чувства поне част от техния живот, нещо като „изключително криворазбрана любов“. Почти философски звучи извода на участник в групата „ако човек инвестира в насилие, то ще печели само страх и тъга, ако инвестира в пълноценна комуникация ще спечели уют и разбираност“.

Проблемна област 2: базови нагласи към полово-ролевите стереотипи в семейството

Анализ по тип населено място

Голямо населено място (областни градове)

Според участниците във фокус групата в София при по-бедните семейства ролите са разпределени традиционно, а при икономически по-заможните и образованите семейства има изравняване на ролите, „баща ми никога няма да вземе решение без майка ми, има процес на съгласуване“. Смята се, че ролите се променят в битов план и в социален план, има взаимозаменяемост, всеки прави каквото му се отдава и харесва. По приемливо е двата пола да влизат във всички семейни роли, като се наблюдава социален натиск към бащите да влизат по-ангажирано в майчинските грижи. Според участниците в групата, полът оказва влияние върху очакванията за ролите в семейството, налице е сближаване между ролите независимо от пола, полът сякаш се размива и става един интегрален пол, което е риск от загуба на идентичност. Мнението обаче е че, сближаването си има крайна точка, неестествено е да има един пол, равнопоставянето си има крайна граница, които не трябва да отиват до сливане на ролите. Утопия е да има един пол, но има цялостен натиск за сближаване, което обаче може да доведе до обратен отпор, както се случва в момента. Този процес е махало, така че скоро може да има връщане към традиционните полови стереотипи, като участниците твърдят, че трябва да има мяра и в сближаването, и в диференцирането.

Участниците в групата в Монтана твърдят, че за да може мъжа да влиза в майчинска роля, трябва да има определено възпитания и култура, „в нашия край не е така“. Всеки обаче има право на избор, биологичния пол е едно, щом обаче се възприемат по друг начин, имат право да го правят (има и няколко човека на противоположно мнение, групата се разделя в мнението си и влиза в противопоставяне). Участниците твърдят, че повечето от населението на България смята различната полова ориентация за ненормална. „Не е добре да има един социален пол, детето е добре да вижда родители от два биологични пола. Ние губим идентичност, вкл. и полова“. Чува се и противоположно мнение – двама мъже могат да отгледат нормално дете, но веднага участник в групата контрира „няма социален пол, ти си се родил или с мъжки или с женски пол“.

Относно пола, участниците от фокус групата в Пловдив признават, че е налице еманципация на жените, но все още е възприето, че мъжът е по-силния. Отхвърлят се всякакви ползи от това полът да оказва влияние върху семейните отношения. Така или иначе, групата се обединява около това, че с изключителна важност са трансгенерационните отношения при предаването на каквито и да било стереотипи.

Групата от Благоевград отхвърля всякакви ползи от това полът да оказва влияние върху семейните отношения, но функцията на жената като грижа и любов по отношение на семейното огнище се е запазила до голяма степен в тази област. „Жените са по-скоро спокойствието и баланса в отношенията, и това изобщо не ги принизява, а напълно ги равнопоставя независимо от финансовия фактор“.

Средно голямо и малко населено място (общински центрове и села)

Според участниците от Челопеч (Софийско) вече е налице по-голяма равнопоставеност на отношението на мъжете към жените, но зависи от бита на семейството и се възпитава от ранна детска възраст. „Дядо ти е глава на семейството, а шията е жената“. Сега жените имат по-голяма власт, по-независими икономически са, имат възможности за по-големи постове, защото образованието им е еднакво с това на мъжете. Участниците смятат, че полът не оказва значимо различие спрямо ролите в семейството, но е факт, че „жените стават по-мъжествени, мъжете по-женствени“. От друга страна „сме

против еднополовите бракове, как да обясниш на детето, че има две майки“.

Според групата от град Чипровци (Монтанско), еднополовите родители мислят за себе си, не за децата, но сега е модерно. Твърди се, че социалният родител понякога (осиновил дете), често е по-добър родител от биологичния, но полът е от Бога даден, от природата. Но, ако се чувстваш емоционално полово различен, „е един вид заболяване“. Групата застава твърдо против еднополовите бракове и отношения, „на кой детето ще казва майко и татко, сега има много голяма демонстрация и това дразни обществото“. Според участниците това са отделни хора, но на тях не трябва да им се дава такава гласност. Те трябва да съществуват, но ако отглеждат деца, те ще страдат. В момента малко ролите се обръщат, сега жените работят, а мъжете имат повече ангажименти с домакинството, сякаш почва да има баланс, „преди биеше мъжа, сега бие жената“. Налице е политика на равнопоставеност между мъжа и жената, сега жените икономически са по-успешни и активни и това променя властта в семейството. Групата е на мнение, че българите сме доста консервативни, като всеки има право да е такъв какъвто иска, но да не натрапва различието, „да има мярка в демонстрирането на различието“.

Според участници в група от село в Монтанско, днес не съществува традиционното българско семейство, често родител липсва, някои деца се отглеждат от баби и дядовци, т.нар. „сламени сираци“. Твърди се, че икономическите отношения дават просперитет на жената и повече власт у децата, като мъжът е в криза, но той не трябва да се преживява, като жертва. „Жената винаги управлява, но буташ мъжа да изглежда все едно той управлява“. „Жената е сивия кардинал“ при православието, в исляма не е така. Групата не приема еднополовите бракове, това е против Божиите закони, тези хора не пречат, но дразнят с парадирането. „Човешката воля е свободна, но после си плащаш за свободията“. В момента движението на ролевия модел е към изразен матриархат, но не се правят компромиси заради изравняването между половете и всеки иска да бъде водещ в отношенията. „Желанията на децата се превръщат в желания на техните родители много често“, което поставя детето по-горе от самите родители, то ръководи семейството. Фокусирани са около мнението, че сега нещата още са си почти като преди, но защото не могат да се

разберат сегашните родители и защото поставят детето в центъра ще възпитат едно поколение, което няма да може да се справи даже с обикновени житейски ситуации. Повечето от респондентите са на мнението, че мъжът трябва да е глава на семейството.

Според фокус-групата от Пловдивско, сегашната самостоятелност на жените е основната промяна при половете във времето. Проблемът обаче в промяната на властта при половете е в това, че родителите стават по-безотговорни, а децата „стават по-разглезени и презадоволени“.

Лицата, участници във фокус-групата в Пазарджишко са убедени в това, че полът не влияе на нищо, само възпитанието влияе, просто всеки пол се възпитава по различен начин, защото трябва да прави различни неща.

Участниците от Силистренско, описват ролевите стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България по следния начин „жените са повече мъже, а мъжете са повече жени“, налице е преплитане на майчината и бащината роля.

Групата от Смолян смята, че съвременното семейство е много различно, най-вече като ценности. Семейството е по-скоро разпиляно поради липса на поминък, силното работоспособно население е в чужбина и изпраща пари на своите родители да се грижат за внуците си. Извежда се водещата роля на бабите и дядовците по отношение грижата за децата, като те се стараят да възпитават дори и на пръв поглед традиционните ценности.

Анализ по възрастов признак

Смесена възраст

Според участниците на различна възраст от София град, равнопоставеността в семейството зависи от културата на човека и се определя от семейството и модела в който човек се социализира. Твърди се, че жената става по-активна социално и икономически, но това не отменя ангажиментите ѝ вътре в семейството. По-голямата свобода и власт, всъщност водят до по-големи отговорности за жената, което е изгодно на мъжете. Участниците твърдят, че за първи път сега има регистрирано дете в България с две майки, т.е. „всеки може да прави каквото си иска и с когото си иска секс, без значение от какъв пол е“. Никой не може да реши, че има само два пола, ва-

жно е как човек се чувства. Групата смята, че „третия пол“ е право на самоопределяне, но на човек над 18 г., децата нямат зрялост да го правят. Биологичният пол е едно, как се чувстваш друго. „Третият пол“ е когато има разминаване между биологичната даденост и как се чувства човек социално. Много е обобщаващ изрза „трети пол“, понеже това състояние има най-различни вариации. Според групата обаче не трябва публично да се парадират с това различие, всяка личност има право на избор, но въпросът е, че това сега е мода и това създава погрешни социални модели.

Според участниците в смесената възрастова група от град Монтана, патриархатът е отминала тема, въпросът е да има напасване между двама човека. Твърди се, че сега има по-голяма свобода и възможност за избор и действие, което води до свободия, „сега всичко за много кратко време се променя и всичко е тотално различно само след няколко години“. Според групата днес не трябва да има мъжка и женска работа, а партньорите да са взаимозаменяеми и мултифункционални, но от друга страна всичко е строго индивидуално и си зависи от самото семейство. Според участниците в групата полът е важен, но трябва да има допълване, „при двама родители от един пол пак има две роли, единият води, другия следва“, „все по-малко биологичния пол има значение за социалния пол, извън кърменето“. Твърди се, че е право на личен избор как човек се чувства пополово, и че всеки има право на избор, но в чужбина не ги съдят, а в България има риск да ги осъдят. „И тук в България децата се отглеждат от еднородни двойки – майка и баба“. Развива се и противоположната теза, че трудно би било възпитанието на дете, което не разпознава мъж и жена, като родители. От друга страна момче възпитавано основно от контролираща майка също е проблем, то ще стане „кастриран“ мъж.

Според респондентите от групата в Пловдив, „мъжете вече не са мъже“ и това е твърдението, около което се обединява групата, което в дискусиата е „смекчено“ от това, че полът вече няма значение, но акцент в очаквания е, че мъжът все пак следва да бъде опора в семейството – физическа и икономическа. Така или иначе в условията на равенството на половете е изтъкнат егоизма и недоброто разпределение на задачите в домакинството.

Според групата от Силистра, актуалните ролеви стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в Бълга-

рия са определени като хаотични и непоследователни. Децата нямат формула за семейство, не познават граници и търпение. Твърди се, че най-същественят проблем днес е самотата и че днес децата управляват родителите, като е налице и размяна на роли.

Според групата в Благоевград, мъжете са натоварени с определени очаквания залегнали в традиционното общество, но липсата на възможност тези очаквания да се покрият води до огромни разочарования от страна на другите в семейството. Уж жената и мъжът не се в традиционните си ролеви стереотипа, но този който не успее да се справи с гласуваните му права и задължения бива отритнат. Има усещане за неравнопоставеност по отношение на задълженията и грижата към децата, а липсата на пълноценна комуникация провокира този подтиснат гняв.

За участниците във фокус-групата от Перник, актуалните ролеви стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България са непоследователни, променливи и с променена йерархия. Родителите не са авторитет за децата, за огромно съжаление децата подражават на определени поведения наложени или от социалните мрежи или от телевизията. Децата имат нужда от най-ранна възраст, каквато е и целта на организацията да бъдат образовани по отношение на собствените си граници. Ролята на родителите понякога се изземва от познати или по-авторитетни сред връстниците си персони и така те проявяват симптоми или влизат в порочния кръг на зависимостите.

Ученическа възраст

Участниците в групата от ученици от град София, твърдят че икономиката променя отношенията мъж-жена, като жената прогресира по-бързо от гледна точка на власт и права. Твърди се, че сега има взаимозаменяемост на ролите, но мъжа и жената трябва да си бъдат такива и в семейството. Мнението на младите хора е, че модата влияе на младите и те могат да станат „обратни“, участник в групата споделя, „неудобно ми е да виждам „обратни“, те са като заразни, срамно е“.

Според учениците от град Монтана, ролите на мъжа и жената се обръщат, понеже жената е икономически по-активна и образована, което води до промени в ролите и властта в семейството. Мъжът може да се ангажира по-активно с отглеждане на децата. Твърди се,

че чисто биологически няма възможност за изравняване на половете, но социално може да се сближават. „Може да имаш неопределен пол, по-скоро полово неутрален“, всеки има право на избор и другите не трябва да го съдят. Разбирането е, че до 16 г. не може сам да определяш пола си, това може да стане след 18 г., когато имаш достатъчен образователен и социален опит, „трябва да е – джендер – мъж, жена и неутрален, а секса (англ.) може да е момче и момиче. Младите хора смятат, че социалния пол е чувства (психо-социално възприятие), което е по-важно от биологичната даденост. (Споделено е и противоположно мнение, че това е пропаганда, която преодолява традиционните ценности). Според групата жената си е увеличила правата, това води до промени, като например, „може от кръста надолу да съм мъж, а да имам женско мислене, може и обратното. Всичко е в ума“. Участник в групата твърди, че дете отглеждано от еднополови двойки ще има по-освободено мислене, ще може по-лесно да разбира различието и ще има по-освободено съзнание.

Учениците от Пловдивско считат, че остатъци от миналото са това, че независимо от усилията – полът да не оказва влияние, той все пак оказва влияние, защото има останали остарели разбирания за „мъжка и женска работа“. Всички са твърдо против поляризирането на мъжки и женски работи, като свободният избор следва да бъде на първо място.

Относно пола, учениците от Пазарджишко считат, че вече жените могат да хванат целия си живот сами, в миналото са разчитали да се омъжат, мъж да се грижи за тях, да бъдат гледани. Това ядосва мъжете сега, искат жената да е зависима, което храни егото на мъжете. Харесва им да имат власт на жената, но жените сега са силни, имат повече права. А и е много важно, че сега жените могат да кажат, „стига си го търпяла вече този“.

Проблемна област 3: Разбирания за взаимоотношенията в българското семейство.

Анализ по тип населено място

Голямо населено място (областни градове)

Според фокус-групата от град София, в момента сме в преход от патриархален модел, където мъжа „коли и беси“, към изравняване

между мъжа и жената в кариерен смисъл и грижата за децата, като е налице и икономическо изравняване. Твърди се, че сега има „скрит матриархат“, жената има по-голям контрол, мъжа само формално има по-голяма власт, т.е. сега е „фалшив патриархат“. Смята се, че властта в семейството последно време отива към жената и се получава нещо като „изравняване“. Това е добре, защото жената има повече права, но от друга страна има носталгия към мъжа-властелин, защото така жената поема повече отговорности.

Основен акцент при изследваните лица от град Пловдив се поставя върху динамиката на ролите в съвременното семейство. Срещат се крайни коментари от гледна точка на пълната промяна на ролите в съвременното семейство и по-балансираните мнения, които се фокусират около „балансиране“ на ролите, еманципация на женския пол и по-високо равенство. Отношенията в семейството като обществена клетка се разглеждат като по-напрегнати, като изведена причина е именно динамиката в изменението на ролите. От друга страна се поставя акцент върху по-късното раждане на детето, което за сметка на това получава по-високото внимание и „грижа“ от своите родители, както се изразява един от участниците, „детето става все по-важно“.

При групата от град Пазарджик се налага мнението, че все по-често се среща равнопоставеност между половете. Все пак стои това, че мъжът се фокусира повече върху финансите, но основните решения се взимат и от двамата в семейството, той участва и в образованието на децата и възпитанието. Все още е останало това, че последната дума трябва да стои при мъжа на места, но се наблюдава развитие, защото често се виждат и матриархални нагласи. Като проблем се изтъква факта, че всъщност мъжете са спрели да се развиват във времето, а това се случва само при жените. Групата счита, че жените са по-адаптивни, нагаждат се към ситуациите, по-инати са и гледат да вървят напред. Това променя ценностите и в момента те не се опазват, което всъщност обяснява промените при полово-ролевите стереотипи. Като друг проблем се извежда факта, че често единият родител е в чужбина, другият другаде, децата се отглеждат по телефона от баби. От друга страна е подчертана и ролята на детето. Налице е концентрация на семействата върху детето, а преди е било в периферия – сега са вглъбени

в това да бъде обезпечено всичко за детето, а животът на родителите остава встрани.

При групата в Благоевград основен акцент изследваните лица поставят върху динамиката на ролите в съвременното семейство. Срещат се коментари демонстриращи крайни нагласи по отношение на пълната промяна на ролите в съвременното семейство. Балансираните мнения се фокусират около равноправието в семейната динамика по отношение на женската роля. Семейните отношения са доста по динамични, семейството като най-малка единица на обществото се налага да преминава през множество кризи, за да се запази и да поддържа, както баланс така и продължителност. От друга страна се поставя акцент върху по-ранното раждане на детето, което е като източник на семейно щастие, като се има предвид, че родителите са млади и имащи нужда от свобода, но при младите родители плюса е, че и бабите и дядовците са още много активни и всеотдайни.

Най-съществени разлики между преди и сега при дискусиата в групата от град Ловеч се определят промененият морал и ценностите на семейството. Семейството губи силата си на ценност, като патриархалното семейство е заменено от съжителство без брак. Семейството днес е по-освободено, по-забързано, съжителството без брак осигурява повече свобода във връзката, като децата често се отглеждат в разширено семейство от баби и дядовци. Като най-съществени промени се формулират девалвацията на ценностната система, стресът, липсата на комуникация, усещането за безнаказаност и агресивното навлизане на новите технологии, които изместват живата комуникация към виртуална.

Средно голямо и малко населено място (общински центрове и села)

Според групата от Челопеч (Софийско), хората искат нещо различно, но жените придобиха по-големи отговорности и им е по-тежко. Във всеки един момент обаче, децата си остават на жената, а мъжът е по-свободен. Твърди се, че сега няма семейство, сега партньорите живеят на свободни начала. Твърдението е, че традиционната функция на семейството се променя, като жената става по-отговорна и по-ангажирана, тя се грижи за бита и за парите, а мъжът е по-потиснат.

Според участниците във фокус групата в Чипровци, българското семейство сега не е като преди: младите не живеят с възрастните, няма уважение към възрастните, сега всеки знае всичко и децата са най-важни и презадоволени. Групата смята, че сега ценностите са други – материалното и достъпа до стоки, голямо сравнение и конкуренция между семействата кой как живее. Преди всички са били средна класа, сега средна класа няма, в момента има по-голямо неравенство. Структурата на семейството сега е различна – по-неясна и по-разчупена.

В извадката от Пловдивско е налице по-балансирано мнение относно динамиката в българското семейство. Изведено е това, че независимо от промените, които са безспорни, то в повечето български семейства все още действат старите патриархални норми. Мъжът следва да се грижи за издръжката на семейството, а жената да бъде домакиня. Промяната на ценностите свързани със семейството – например дългото живеене без брак, по-късното раждане, икономическото и социално развитие на жената водят до промени в настоящето. Това обаче е посочено и като трудност заради умората в постоянното разпределение на ангажиментите в дома. „Не могат да се разберат кой какво да прави, затова се разделят много често“. Като фактор за промяната и честите раздели е изведено и това, че „преди животът е бил по-спокоен“.

Според групата от Пазарджишко, съвременното семейство е започнало да се променя много, няма нищо общо с преди и това пречи на хората. Вече има по-голяма индивидуалност и свобода. Отделя се повече време за внимание към детето. Съвременната жена в много случаи поема повече ангажименти от мъжете и решават генерални проблеми. Жените освен, че работят и изкарват повече пари са и балансьор в домашните отношения.

При групата сформирана в град Гоце Делчев се усеща, голям баланс и спокойствие по отношение на семейните ценности. Жената е носител на женските качества, а мъжете са запазили голяма част от авторитета си. Стремежа е да са подкрепящи се и допълващи се във всяка една ситуация. Младите се стремят към толерантност при поетите ангажименти в семейството, еманципацията тук не се усеща или поне не се демонстрира при респондентите. Близостта до гръцката граница им дава възможности редовно да посещават друга европей-

ска държава и може би класическия балкански манталитет не е много присъщ за този регион. Жените и мъжете са някак равно, но пък и трудно избират подходящия партньор, дали защото града е малък и те търсят и в по-големите градове, но определено е поставена огромна важност върху факта, че бракът е нещо сериозно и е важно човек да му се посвети за цял живот, което крие изобилие от страхове.

Анализ по възрастов признак

Смесена възраст

Според участниците в групата в град София на различна възраст в българското семейство има структурни промени и вече е налице равнопоставеност между половете. Това донякъде е и политически процес (чрез квоти и т.н.), но и социален феномен. Твърди се обаче, че е налице скрита дискриминация, това са фасадни права, като например работодателите намират начин да намират за определена професионална роля предимно мъже, въпреки че в обявите се твърди, че позицията е неутрална.

Според групата от град Монтана, властта в миналото е била в мъжа, сега и налице изравняване и мъжа абдикира от отговорностите си. Разпада се нуклеярното семейство, но на мисловно равнище си оставаме патриархални и този конфликт води до душевни катаклизми. „Нашето поколение (80-те) е израснало в по-патриархално семейство, но сега има натиск към по-отворено живеене и това е проблем“.

При групата от град Пловдив за съвременното семейство като характерна черта е посочена динамиката в ролите, като интересен акцент е поставен, че в контекста на тази динамика често децата са потърпевши. Всъщност е дадено и обяснение, че детето бива „правено като спойка“ за комуникацията, но най-често не разрешава проблемите в комуникацията. Групата се обединява около това, че в действителност развитието на детето остава встрани от целите на семейството: „правят дете, а не влизат в ролята на родители“. Покоро е налице процес на адаптация към ролевата динамика, което води и до по-често неустойчивите взаимоотношения. Върху ролята на детето също е насочено внимание, групата намира, че съвременните родители в контекста на неумението си да се справят със своите

взаимоотношения поставят детето в центъра, като то се превръща в господар – налага правила и условия.

Групата от Пазарджик, споделя че според тях родителите подчертават мнението си, че има разлика в семейството преди време и в момента, най-малкото, че младите хора не искат да се обвързват с брак. Моделът за семейство е различен и зависи от социално-икономическото положение на обществото. Икономическото състояние налага партньорите да живеят разделени, по смисъла на това, от икономическа гледна точка – за материалното обезпечаване на членовете на семейството. Твърди се, че те формално са фамилия, семейство, но дистанцията нарушава комуникацията, губят се ценни емоционални моменти. По отношение на равноправност в съвременното общество, жената е икономически фактор, който допринася – двамата са равнопоставени като приход в семейния бюджет – няма доминанти. Подчертава се тенденцията към равнопоставеност, която тенденция е изведена и като малко плашеща по отношение на родителството.

Според групата от град Шумен, това което се случва в семейството е въпрос на индивидуалност. Учениците се държат безобразно, като е налице всеобщо отчуждение, родителите са по-незаинтересовани, освен финансово. Преди образованието беше ценност. Актуалните ролеви стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България са определени като хаотични и непоследователни. „Главата на семейството е този, който осигурява средствата“. Децата нямат формула за семейство, не познават граници и търпение. Най-същественният проблем днес е самотата. Хората се разделят масово, защото не правят компромиси, а днес децата управляват родителите. Налице е размяна на роли, днес съвременните деца командват.

Според групата в Благоевград за съвременното семейство като характерна е посочена динамиката в ролите, по отношение на разместването по всички пластове, партньорите много често напускат своята роля или влизат в ролята на безпомощното дете или в ролята на нечий родител, но не и в полагащата му се като част от семейната система. При разместването на ролите, някой му се налага да порасне преждевременно и това понякога са децата, които все още не се чувстват готови за това, но за съжаление емоционалната незрялост на техните родители ги поставят в неизгодна позиция да стават „

душеприказчици“ на жертвата в семейните отношения. Под жертва не се визира физическа и емоционална, а напълно незрялото и инфантилно поведение на ненапълно осъзнатия се възрастен. Групата се обединява около това, че в действителност развитието на детето остава встрани от целите на семейството. По-скоро е налице процес на адаптация към ролевата динамика, което води и до по-често неустойчивите взаимоотношения. Липсата на ясни граници изградени от емоционално стабилни родители, кара децата да се чувстват овластени да създават и нарушават безнаказано.

Ученическа възраст

Според групата ученици от град София сега партньорите по-лесно могат да си разменят ролите и да има взаимозаменяемост. Преди жената е трябвало да седи вкъщи, докато мъжа работи и изхранва семейството, сега ролите се изравняват. Налице е натиск от Запада за модернизация, преди властта е била в мъжа, сега има промяна за повече права на жената и децата. Споделя се мнение обаче, че когато започне да има повече натиск за промяна това създава съпротива.

Участник във фокус групата в Пловдив споделя, „в днешно време, жената носи панталоните и балансира между домакинство и професия“. Твърдението е, че децата нямат емоционална връзка с родителите си, тъй като те работят твърде много и нямат време за тях. В съвременното семейство детето може да се отглежда и само от майката, тъй като тя е достатъчно независима и има достатъчно права. Това комплексира мъжете. Вече има жени, които карат мъжете дори да чистят и да готвят. Ролите са променени. Преди мъжът е бил глава на семейството, а сега вече не е така. Основно мнение е, че всичко това, което е свързано с промените на ролите е добро, защото равенството е изключително важно. Изведено е и друго твърдение, което е много интересно, едновременно с това, че липсва емоционална връзка с детето – интересите между двамата във връзката заемат първото място, не чувствата. Това според децата става причина родителите да се надпреварват помежду си. Това „състезание“, което е описано води до два изхода – или мъжът се отказва да се бори, не желае да се развива нито лично, нито професионално и започва да изисква от жената определена линия на поведение, или жената се свръхеманципира, става свръхможеща и успяла и няма необходимост от мъжа.

Според респондентите от ученическата група в Пазарджик, семейството се определя като група от хора, които се обичат и се подкрепят във всеки момент, като не е задължително да има глава на съвременното семейството. Всеки може да казва някакви неща, да мисли други и да прави трети, хората следва да са свободни. Няма нещо като роли, не всеки трябва изпълнява някаква роля. Днес вече не трябва да е като в миналото, всеки когато е свободен, според възможностите си трябва да прави каквото може и естествено да си помагат взаимно всички. Децата считат, че в миналото жената е приемана като предмет, като домакиня. Не е трябвало нищо друго да прави, освен да стои в кухнята, мъжът би трябвало да командва и да изкарва пари. Казват, че и в днешно време има такива семейства, изтъкват основна причина „Наследство, генерация и продължаване своята кръв...“. Учениците намират, че всичко това се предава чрез децата. Родителите обикновено дават само един пример и то децата започват да го виждат като нещо нормално, а другите приемат за ненормални.

Групата в Перник определя, като най-съществени разлики промяната на значението на семейното богатство, то се интерпретира като вариант за бързо издигане или забогатяване, но не и като източник на любов и топлина. Хората са преди всичко консуматори, а не ценители на традиционните устои. Родителите държат на финансови резултати, а възпитанието понякога е оставено на технологиите или роднини, които оказват съдействие. На децата им се гласува така нареченото доверие, че могат да се справят сами, само защото възрастните или са уморени или не им се занимава с такива незначителни неща, като самооценката на младите или пък справяне с потребностите им.

Проблемна област 4: Идентифицирани дефицити и предложения за справяне с домашното насилие

Анализ по тип населено място

Голямо населено място (областни градове)

Според участниците във фокусната група в град София, осъзнатостта на ролите в насилието е важно, като е необходимо и да се изяснят причините, но първо трябва да се признае проблема и от двете

страни. Нагласата е, че има закони, но трябва да се дава гласност и да се съобщава по-често в полицията, а самите закони да се прилагат по-смело. Препоръката е наказанията да са много сериозни, за да респектират насилника, да се дава по-голяма публичност на насилието. Предлага се темата за насилието да стане част от гражданското образование и по-мощни публични кампании. Предлагат се и повече центрове за настаняване и жертвите публично да споделят за проблема при спазване на конфиденциалност.

Според групата от град Монтана е необходима по-интензивна информация по темата и да се ползват по-активно горещи телефони и центрове за подкрепа. Препоръките които се дават е по възможност различните поколения да живеят разделени, а двойките да споделят и да общуват, да има нормализация на комуникацията в семейството.

Участниците във фокус-групата от град Пловдив, като начин за справяне с насилието посочват вариантите на споделянето, търсенето на подкрепа, своевременни изпълнителни мерки. Налице е недоверие към законодателството и се допуска, че добре приложен административен акт може да промени нагласите на обществото.

Групата от Пазарджик намира безнаказаността като ядро на решаването на проблема. Според участниците правилата се възприемат като добри, като налични, но те не се спазват. Групата се обединява около това, че законността не може да бъде само на думи, а трябва и дела.

Мнението на респондентите от град Бургас, по отношение на мерките, които би следвало да бъдат предприети, е че има нужда от образователни програми в училищна възраст свързани с развитие на социални умения, като превенция на насилието, повече адекватна подкрепа за самите жертви (дългосрочни програми за подкрепа и рехабилитация), които да са държавно делегирани дейности, тъй като на този етап тази помощ се осъществява предимно от неправителствени организации, приемане от страна на правителството проектозакони внасяни многократно от същите тези организации, свързани с разглежданата тема. Необходимо е да има ефективни присъди и същевременно оказване на подкрепа и на извършителите на този вид престъпление.

Предложенията на групата от Шумен за по-ефективно преодоляване на проблема с домашното насилие са с педагогически инструменти, с психологически инструменти, семейно консултиране, извеждане на жертвата, извеждане на насилника, промяна в законодателството, социална интервенция, подкрепа от НПО, обучение на родители, програма за превенция, както и оптимизиране на закона за домашното насилие.

Като начин за справяне с насилието групата от Благоевград посочва вариантите на споделянето, търсенето на подкрепа, съвременни изпълнителни мерки. Налице е недоверие към законодателството и се споделя допускането, че административен акт може да промени нагласите на обществото

Според фокус групата от град Варна, предложенията за преодоляване на проблема могат да се сведат до: задължително възпитаване на ценности и отговорности и в семейството и в институциите, като младото поколение трябва да се чувства и да изглежда, като бъдещето за страната ни, но не само на думи, а и на дела. Помощта в тази област трябва да е за слабия, този който може да се изправи и да продължи без да търпи и да позволява лошо отношение спрямо себе си. Нужни са промени в законодателството по отношение на домашното насилие, не жертвата да е виновна и провокатор за лошото отношение върху нея пред съда, а тя да се чувства защитена от държавата в която живее. Необходими са и обучителни семинари за родители, училища за родители, макар поради бюрократичните пречки и задължителното съгласие на родителите за всяко нещо, става все по-труден достъпа до децата в ранна училищна възраст.

Според участниците във фокус-групата в Перник, начина за преодоляване на домашното насилие може да стане чрез психологическо консултиране на децата, насилника и жертвата, чрез задължително въвеждане на училище за родители. Споделя се, че има въведени работещи модели в развити европейски държави, не е нужно в България да се открива нещо ново, важното е да се въведат и да се следва структурата на превенция още в детската градина и да се провеждат беседи с родителите по отношение на създаване на здравословна семейна среда.

Средно голямо и малко населено място (общински центрове и села)

Според участниците във фокус-групата от Челопеч, Софийско, партньорите с проблемни отношения трябва да посещават психолог, но това значи първо да е налице признаване на проблема. Необходим е масов разговор по темата за насилието, за да има социална съпричастност, иначе ще продължи да има мълчание. Предлага се, за да стане проблема с насилието норма, трябва жертвите да приемат, че е в реда на нещата да съобщават на органите винаги, когато има проблем. Идеята на групата е да се съкрати процедурата за вземане на решение и да има определена финансова помощ за жертвите. Необходимо е и промените в закона да са съобразени с народопсихологията, а не формално да са преписани от европейските държави.

Според участниците във фокус-групата в Монтана е необходимо да има по-строги закони, които да се прилагат ефективно, както и да се промени манталитета и възпитанието. Смята се, че при съвременното общество има по-голяма гласност и трябва да се говори публично, „едно време битата жена излезе и обиколи двора два-три пъти и после се върне“. Необходимо е хората да са по-активни и да съобщават при агресия, „вярата има удържащ ефект“, а сега няма страх от задгробния живот, като си неверник, няма удържаща рамка това общество.

Фокус-групата от Пловдив предлага решения ориентирани около разговори и общуване в семейството, за да могат децата да се отглеждат в любов, което намалява риска от насилие. Подчертава се това, че няма конкретни институции, които да следят ефективно за актовете на насилие, а иначе образованието се привижда, като основен фактор за възпитание на антинасилие.

За фокус-групата от Пазарджишко, ранното говорене с децата какво е насилие е добър вариант, който им дава шанс много рано да почнат да го разпознават. Силен контрол върху действията на насилника, както и образованието също се разглеждат като възможни разрешения на проблема. Най-точно дефинирано е изказването: „ще мине време, ще се вдигне доверието, ще се оправи възпитанието и отношението между родителите и между тях и децата“. Акцент се поставя върху това, че тепърва предстои в България семейството да се развива, като модерно.

Като фактори за насилие най-често се посочват изневярата и безпаричието.

За фокус-групата от Силистренско проблема с домашното насилие може да се реши чрез диалог, промяна на средата, четене, информираност, по-добро познание за себе си, както и при промяна на образователния модел.

Участниците във фокус-групата от Гоце Делчев, виждат решение на проблема при подобрена финансова стабилност, повишаване възможността за споделяне без притеснение, че ще бъдеш съден за това че си жертва или агресор, развитие на среда за приемане на добрите и лошите страни на партньорите. Желанието всичко да е върху стабилни основи и нищо да не остава прикрито възможността бъдещото поколение да подражава на един стабилен модел. Зависимостите под каквато и да е форма са бича на двадесет и първи век, и превенцията им би дала много възможности за създаване на по-добър семеен климат.

Анализ по възрастов признак

Смесена възраст

Според респондентите от различна възраст в София, за да се подобри ситуацията с домашното насилие, хората трябва да се образуват, а насилниците да се наказват жестоко. Според тях социалните мрежи имат негативен ефект спрямо насилственото поведение, а т.нар. Истанбулска конвенция е нещо добро и трябва да се приеме.

Според участниците във фокус-групата от Монтана е важно да се показва медийно печеливш модел с успешни практики за преодоляване на проблема, както и засилване на образование, свързано с показване и справяне с проблема. Необходимо е и създаване на адекватни закони, за да работи по-лесно механизма на съобщаване за насилие и по-бързо да се отдели насилника от жертвата.

Решенията, които се предлагат от фокус-групата в Пловдив във връзка с разрешаването на проблема с насилието е промяна в семейното законодателство и законодателството относно закрилата на детето. От друга страна се посочват повишаване на образованието по темата, акцент върху личния пример пред детето, познаване на чувствата (като не познават своите и чуждите чувства, то няма как да рефлектират детските).

В групата от Пазарджик се приема се, че голям проблем е националният манталитет и това „да не се бъркаме в работата на другите“. Това следва да се промени, през образование, през промяна в културата. Българинът не е склонен да вижда проблема в себе си, а на ходенето на психотерапевт гледа с насмешка. Твърди се, че и най-добрите закони не биха свършили работа, доколкото обществото и неговите нагласи са ядрото на проблема.

Като превенция на домашното насилие групата от Бургас приема, че би следвало да се представят повече предавания в медийното пространство по темата насилие, както и да се провеждат информационни кампании относно местата и начините на подкрепа на жертвите на насилие. Освен рестриктивните мерки наложени срещу насилниците, почти всички считат, че е нужно задължителна интервенция от страна на различни специалисти (психолози, психиатри, медиатори и др.) спрямо жертвите.

За фокус-групата от Силистра е важно да се предлага специализирана терапия на насилника, нужни са промени в законодателството, както и провеждане на обучителни семинари за родители.

Решенията, които се предлагат във връзка с разрешаването на проблема с насилието от респондентите в Благоевград са превенция от ранна възраст, изграждане на стабилни лични граници, през които се преминава само и единствено на база двустранни компромиси, а не егоцентрични потребности. Постава се акцент върху модела за подражание и нуждата от добрия пример за всеки един аспект от живота. Възможността на младите да се позоват на специализирана помощ при възникнали проблеми е един от козовете на съвременното общество.

За фокус-групата от Ловеч, основните фактори провокиращи насилие са липсата на комуникация, финансовата зависимост на жертвите, злоупотребата с алкохол, наркотици и хазарт, ниският образователен статус, травматичният семеен модел и възпитание, безработицата, авторитарната намеса на родителите, незачитане мнението на другия, ниският социален статус. Предложенията, които групата дава за преодоляване на проблема в семейството са правилен разчет на парите, работа със специалист при нужда, промяна на модела на съобщаване на насилието, по-висока гласност на проблема, създаване на култура на споделяне.

За фокус-групата от Перник предложенията за преодоляване на домашното насилие се свързват със задължителна работа от ранна детска възраст с цел превенция, като при първи симптоми проявени от страна на детето да се търси причината в семейните отношения, колкото и това да се крие и да се прикрива през позицията на така добре изглеждащо и хармонично семейство. Споделя се, че са нужни промени в законодателството, което е само част от пъзела, но тези законодателни мерки са важни, защото е от значение, както времето прекарано в защитено жилище, така и възможността жертвите да продължат живота си с чувство на безопасност. Предлагат се и обучителни семинари за родители, училище за родители, макар поради бюрократичните пречки и задължителното съгласие на родителите за всяко нещо, става все по-труден достъпа до децата в ранна училищна възраст.

Ученическа възраст

Според учениците от групата в София е важно децата да имат конкретни механизми чрез които да се защитават от насилието на възрастните. Едновременно с това е нужно да се провеждат семинари, кампании и в училищата, повече да се говори по темата, да се ходи на семеен терапевт, но първо в семейството трябва да се признае, че имат проблем.

Във фокус-групата от Пловдив, учениците смятат, че непримиряването с насилието е ключът за разрешаването на проблема. Необходимо е да се провеждат обществени разговори, които да са с цел превенция. Предлага се още от училищата да има превантивни кампании, както и целево да бъдат създавани ресурси за информация.

Относно начините, по които може да се преодолее насилието, учениците от фокус-групата в Пазарджик споделят, че законите са само малка част. Те изтъкват това, че дори да има закон, не навсякъде има камери, не всичко може да се види от свидетели, което е предпоставка за липса на наказуемост. Децата са на мнение, че „Всички нарушават правилата“. За да се регулира насилието, децата считат, че следва да се регулира социалната среда – обществото следва да започне да признава успехите на различните, което ще ограничи насилието, базирано на пола, сексуалността и т.н.

Като превенция на насилието младите хора от фокус-групата в Бургас считат, че в училище би следвало да има повече часове свързани с тази тема, срещи с лица преживели някаква форма на насилие и споделяне на начина, по който са преодолели това травматично събитие. По техни думи „това ще е полезно и за двете страни“, тъй като приемат, че срама и страха са водещи емоции, които спират жертвите да предприемат адекватни действия за излизане от този затворен цикъл на взаимоотношения. Разработване на кратки информативни клипове за това как можеш да постъпиш и към кого да се обърнеш, когато си жертва на насилие и разпространението им в различни платформи, с които си служат подрастващите и са актуални за тях.

Според учениците от Силистра за справяне с насилието е необходимо превъзпитание на насилниците, разговори с психолог, споделяне вътре и вън от семейството, укрепване на връзката родител-дете, достатъчно време прекарвано заедно. Необходимо е да се учат родителите да контролират емоциите си, да се справят по-ефективно с гнева, стреса, натовареното ежедневие.

Според учениците от Варна е нужна индивидуална работа с насилниците и жертвите с цел осъзнаване на проблема в себе си, работа със специалист при загуба на контрол върху ситуацията, разрешаване на проблема между партньорите и запознаване на децата с целия процес, без да бъдат забърквани, но задължително те трябва да са информирани за случващото се между техните родители.

Според учениците от Ловеч е нужно по-активно включване на институции – МВР, НПО организации срещу насилието, законодателни инициативи срещу насилието, работа с училищен психолог.

Глава III.

ПРАКТИЧЕСКИ НАСОКИ И ПРЕПОРЪКИ КЪМ ПОЛИТИКИТЕ В ОБЛАСТТА НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Част 1. Основни изводи от количествено изследване

ИЗВОДИ ОТНОСНО ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕОТИПИ:

Водещи са подчертаните очаквания и вярвания, които са поддържани от извадката и са насочени към това, че основен ангажимент на жената в семейството е грижата за него при условия и правила, които са поставени от мъжа.

Интересен извод е и високото поддържане на това, че насилието всъщност е проблем, който следва да бъде съхраняван вътре в семейството. Това свидетелства, че домашното насилие всъщност се възприема в по-малка степен като обществен и в по-голяма степен като личен проблем. Това категорично не може да бъде правилно.

Изведените стереотипи са несъответни на икономическия напредък и обществени условия и стремежи, насочени към равенство на половете и унифициране на ангажиментите, независимо от пола.

Насилието от своя страна е проблем, който е в тясна връзка със стереотипите. Това, че насилието е нещо, което е личен, а не обществен проблем стои в ядрото на **контрола и преследването**. Контролът над контактите на жената от друга страна е предициран от вярванията, че мъжът взема решенията, а основен ангажимент на жената са децата.

Полово-ролевите стереотипи са затвърдени при лицата в по-висока възрастова категория, като най-отчетливо това е при лицата над 50 годишна възраст, съответно най-ниски стойности при лицата под 28 годишна възраст.

В този смисъл, стереотипите могат да бъдат разглеждани двупосочно. Като нещо, което „живее“, и се развива във времето и е опосред-

ствано от опита във взаимоотношенията от една страна. От друга могат да бъдат разглеждани като ясно позиционирани в по-възрастното поколение и има ясна връзка с обществената архитектура и политическа идеология.

Категорично в българска извадка, физическото насилие е изключено като „норма“, не е налице толерантност в нито една възрастова категория, пол, етнически или религиозна категория.

По-сериозният проблем е, че единствено физическото насилие се възприема като проблем, като останалите форми са по-трудно разпознаваеми.

По-подчертани са стереотипите при лицата с турска или ромска етническа принадлежност, като най-изявени са при ромите. Изповядващите исляма са също с по-подчертани стереотипи.

ИЗВОДИ ОТНОСНО ГЕОГРАФСКИ ПРОФИЛ НА НАСИЛИЕТО:

1. Селата са в процес на промени на нагласите към модерно семейство, все още „норма“ е обаче патриархалното семейство. Тепърва се очертава динамиката към новото.
2. Малките населени места срещат затруднения с финансите, по-толерантни са към насилието.
3. Учениците извеждат като фундаментално липсата на емоционална грижа, показват най-добро разбиране към това, което се случва.
4. Насилието е добре познато на учениците и на хората в големия град, както и механизмите за справяне. По-малко познато в неговото разнообразие и последствията, включително правни в по-малките населени места.

ДРУГИ ИЗВОДИ:

- Колкото по-висока е степента на образование, толкова по-нисък е процентът на лицата, които утвърждават екстремно високи полово-ролеви стереотипи. Едновременно с това, колкото по-високо е образованието, толкова по-ниски са стереотипите и толерантността.
- Най-голямата част от хората, които са толерантни към насилието никога не са били виктимизирани, като тези нагласи включват следните „мантри“:

- Партньорът ми е длъжен да дава подробен отчет какво прави през деня.
- По време на разгорещен спор, умишлено казвам неща, с които да нараня партньора си.
- Партньорът ми може да ме заплашва, но не и да ме наранява физически.
- При спор, съм склонен/на да напомням неща от миналото на партньора си, за да го нараня.
- Търся вината в партньора си, когато греша.
- Когато карам партньора ми да ревнува, укрепвам връзката ни.

В резюме:

ОГРОМЕН ПРОБЛЕМ НАМИРАМЕ В ТОВА, ЧЕ РЕСПОНДЕНТИТЕ СЕ ОБЯВЯВАТ „ПРОТИВ“ ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ, КОГАТО ТО СЕ ПРОБЛЕМАТИЗИРА ПУБЛИЧНО. ПО СЪЩЕСТВО ОБАЧЕ, ЛИПСВА ЯСНОТА КАКВО ПО СЪЩЕСТВО Е ТО. ТОВА ВОДИ ДО ИЗВОДА, ЧЕ ПУБЛИЧНОТО ГОВОРЕНЕ ВОДИ ДО СВОИТЕ ЕФЕКТИ, КАТО ИМА ПЪТ ЗА ЗАДЪЛБОЧАВАНЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА ПО ПОСОКА НА НЕГОВОТО СЪДЪРЖАНИЕ.

ОСНОВНО „ДОМАШНО“ ГО ПРАВИ ТОВА, ЧЕ СЕ СЛУЧВА В ДОМА, НО ПРЕДВИД ТОВА, ЧЕ РЕСПОНДЕНТИТЕ ВЪЗПРИЕМАТ ЕДИНСТВЕНО ФИЗИЧЕСКОТО НАСИЛИЕ КАТО ПРОБЛЕМ, ТО ДРУГИТЕ ТИПОВЕ ОСТАВАТ ВСТРАНИ.

ПОВИШЕНА Е ИНФОРМИРАНОСТТА ЗА НАСИЛИЕТО, НО ОБЕМЪТ МУ Е АБСОЛЮТНО СЪЩИЯТ, КАКТО ПРЕДИ. ЕДИНСТВЕНОТО ПОЛОЖИТЕЛНО Е, ЧЕ СЕ ГОВОРИ, НО ОТ ТОВА НЯМА КОНКРЕТЕН ПРАКТИЧЕСКИ ЕФЕКТ.

Част 2. Основни извади от качествено изследване

По отношение на **ПРОБЛЕМНА ОБЛАСТ 1** – причините за насилие и възприемането на различните му форми – има значителни разминавания между живеещите в големи областни градове и по-малки населени места, особено в Пиринския и Родопския край, населени с по-етнически разнообразно и традиционно, като култура население. Докато участниците в големите населени места са доста критични към различните форми на насилие в българското семейство и възприемат причината за него двустранно, и основно през финансови и икономически причини, то в малките населени места има известна критичност към домашното насилие, но се смята, че то не е толкова изявено и проблематизирано. ***В по-малките населени места се смята, че насилието е основно от мъжа към жената, докато в по-големите градове, се смята че и мъжа страда, но поради различни социални фактори свързани с ролята на мъжкия пол в социален план, това не се проблематизира.*** Налице е единомислие за причините засилващи проблема с насилието, като факторите могат да се степенуват от финансово-икономическо естество, през образование и възпитание, до култура на по-голям избор на партньори и отношения в съвременното общество. И двете групи се обединяват около причините за ескалация на насилието, каквито са: насилствени родителски отношения на които децата стават свидетели, проблемната комуникация между партньорите, патологична ревност и завист. ***Патриархалните традиции и норми, според респондентите в малките населени места са ресурс за предпазване от насилие, докато според участниците в по-големите населени места те способстват и отключват проявите на домашно насилие.*** Наблюдава се и един парадокс на прехвърляне на отговорност между по-малките и по-големите населени места. ***Участниците от големите населени места смятат, че в по-малките населени места насилието е по-изявено поради икономическа зависимост и безработица там, докато участниците от малките населени места твърдят обратното за по-големите, като за причина посочват девалвацията на основните традиционни ценности и свръхамбицията към печалба.***

От гледна точка на фактора възраст също е налице известно разминаване в разбиранията за причините за насилието. За смесените по възраст фокус групи икономическия и финансов фактор е водещ, следван от възпитанието и модела в семейството, и психическите проблеми (алкохол, неуравновесен характер, наркотици). Ученическите групи в най-голяма степен свързват насилието с процеса на проблемна социализация на насилника и емоционални проблеми, като го отнасят към цялостна деморализация и загуба на хуманност. Младите хора са по-склонни да виждат психологическите причини за насилието, като вина, срам, гняв и комплекси, както и проблеми на личността с властта, отколкото да го свързват с широки социални процеси. ***Това индивидуализиране на насилническия акт при младите за сметка на прехвърляне на проблема най-общо към обществото при по-възрастните е интересна тенденция и наблюдение от фокус групите.***

По отношение на **ПРОБЛЕМНА ОБЛАСТ 2** – разбирането за полово-ролевите стереотипи и разделения в българското семейство ***участниците от големите населени места приемат напълно логичното изравняване на функциите и властта в семейството, поради по-активната икономическа роля на жената и политиките за равенство между половете.*** Рискът според тях е това изравняване да доведе до размиване на границите, затова и свръхинтеграцията и диференциацията между половете трябва да има някакви граници. За разлика от тях, ***участниците в малките населени места не виждат такова приближаване на мъжко-женските роли, а твърдят че по-скоро се осветяват традиционните междуполови отношения в българското семейство, които традиционно са форма на матриархат.*** Т.е. твърди се, че жената винаги е имала по-голяма власт над мъжа, но в момента понеже това се вижда и публично, влиянието върху процеса на обезвластяването на мъжа се преживява негативно от него. Според участниците и в двата типа фокусни групи, избора на полова роля в семейството е въпрос на свободна воля, но с това не трябва да се парадирва и да се преекспонира, понеже това създава негативен отпор. ***Отново и при двете групи се твърди, че властта на детето в семейството се увеличава, и че неговото възпитание от еднородна двойка би***

било проблем за неговата идентичност. Все пак се отстоява тезата, че пола е от природата или от Бога даден, но е въпрос на свободен избор как се чувстваш психически с него. В по-малките населени места се твърди, че опитите за промяна на пола са психично заболяване или разстройство. В по-малките населени места се отбелязва и факта на голямата икономическа емиграция към Западна Европа на родителите, което оставя децата да бъдат възпитавани от своите баба и дядовци, в което те виждат положителна тенденция от гледна точка на традиционното полово-ролево възпитание.

Спрямо диференцията, смесена възрастова срещу ученическа група (възраст 16-18 г.) не се забелязват значими разминавания спрямо разбиранията за полово-ролевите стереотипи. И при двете групи се твърди, че е мода и въпрос на по-либерална глобална политика, въпросът за пола да е преживяване на самия индивид, а не толкова да е биологически детерминирано или наложено отвън явление. *Разбирането е, че т.нар. социален пол е въпрос на възпитание, образование и личен избор, докато биологичния пол е природна даденост.* Предлага се понятието „неутрален пол“, което според респондентите е нещо различно от „трети пол“ и е въпрос на нагласи на ума, доколко си мъж, жена или нещо средно. Себевъзприятието за пола обаче се твърди и от двете възрастови групи, че е нещо което може да се определи от индивид над 18 г., т.е. когато човек е достигнал определен образователен ценз и личностова годност. *Според групата на учениците, социалното (като функции и роли) сближаване на половете е възможно, но няма как биологичните различия на пола да бъдат сближени.* Възприема се и факта, че е възможно дете да бъде отглеждано от еднополови двойки, тъй като е по-важно отношението към детето, отколкото спецификата на интимността между двамата родители. *Прави се и паралел между дете отглеждано от родители-насилници или агресивни приемни родители, където стила на родителстване може да нанесе по-големи вреди на детето, в сравнение с дете отглеждано с обич от еднополови родители.* За разлика от ученическата група тази с участници на смесена възраст е по-негативно настроена към еднополовите родители, като нагласата е че мъжката роля е девалвирала, но това трябва да се преодолее, тъй като дете което не разпознава двата пола вкъщи, трудно може да бъде адекватно възпитано и социализирано.

По отношение на **ПРОБЛЕМНА ОБЛАСТ 3 – Нагласи за разбиране на българското семейство** и при двете анализирани групи (голямо и малко населено място) се наблюдава пълно единомислие спрямо идентифициране на интензивни промени на ниво ценности и взаимоотношения. **Смята се, че патриархалните ценности се променят и основно властта в семейството отива към децата. От друга страна жената става икономически по-активна и успешна, което измества и притиска мъжа да усвоява допълнителни функции към партньорската си роля.** Споделя се и виждане за смяна на структурата на българското семейство, неговите граници са по-отворени, а ролите освободени, което създава по-голяма динамика за смяна на партньори и раждане на деца от различни партньори. Възможността за пътуване навън (чужбина) на родителите с цел работа, прави по-възрастното поколение много важно спрямо социализацията и формиране на ценности при внуците. То е и рисков фактор за сблъсък при децата на различни култури и ценности, които от една страна техните родители привнасят отвън, а от друга страна техни баби и дядовци възпитават отвътре. Този сблъсък крие риск от различни поведенчески и емоционални проблеми при подрастващите. Единствено при групите от Пиринския край се споделя, че традиционните ценности са по-запазени и тяхното следване в момента и от младите ги прави по-успешни и спокойни спрямо ролите си в съвременното семейство.

По отношение сравнението на групите по възрастов признак е налице известно разминаване при интерпретиране на процесите в българското семейство от групата на по-възрастните и тази на учениците. При групата от по-възрастни идентифицираната равнопоставеност между ролите в семейството е положителна, но и плашеща. От една страна отношенията са формални и често се касае за вътрешна конкуренция между половете, а от друга често един от двамата загубили битката партньори абдикира от ролята си, като напуска или става зависим. **Промяната в структурата на семейството се възприема по-скоро като адаптация към новите условия, а не като ценностна промяна.** По този начин много често страдат най-слабите членове на системата, които са децата. Ученическата група приема подобна хипотеза и интерпретира по-негативно отворената и неангажираща връзка между партньорите, както и все по-домини-

ращата роля на жената в партньорските отношения. **Многого ангажименти и отсъствията на родителите създават емоционални проблеми и затруднения на децата, а от друга страна интересите, а не чувствата движат поведението на родителя спрямо семейството.** Самите подрастващи смятат, че освен всичко друго тази ролева промяна ги прави по-самотни, а понякога ги тласка към ранно съзряване и ги лишава от чувствено детство. Усещането е, че при учениците има възприятие за криза в българското семейство, което от една страна може да доведе до поведенческа девиантност и емоционални проблеми при тях, а от друга да ги направи по-ранно социално зрели, но без необходимата чувствителност спрямо потребностите и емоциите на другите.

По отношение на **ПРОБЛЕМНА ОБЛАСТ 4 – Причини и потребности за насилието в семейството**, не се идентифицират съществени разлики между групите по признак населено място и възрастов принцип. **Споделеното мнение, като причини за избуяване на насилствените отношения в българското семейство се посочват социални, индивидуални и институционални фактори.** Социалните причини се свеждат до – лошо възпитание и модел, национален манталитет, бедност и липса на солидарност, ценностен сблъсък между поколенията, честите отсъствия на родителите, социалните мрежи и зависимостта от наркотици, алкохол и хазарт. **Индивидуалните фактори** се ориентират към – ранно усвоен насилствен модел на отношения, проблем с агресията и стреса, липса на емоционална съпричастност, патологична комуникация в семейството, лоша култура и ниска образованост. **Институционалните фактори** имат отношение към – лошо законодателство, липса на конкретна институция свързана с работа по проблема, прехвърляне на отговорности между институциите и проблемна координация, бавно извеждане на жертвата от критичната ситуация и затруднена работа с насилника.

Предложенията за преодоляване на проблема се ориентират около превенция, както и грижа за жертвата и насилника след инцидента или ситуацията на хронично насилие. Предложенията, свързани с интервенции на етапа на превенцията са: засилено изучаване в гимназиалния курс на темите свързани с насилие, агресия и злоупотреба, провеждане на фокусирана и широка информацион-

на кампания, изработване на клипчета по проблема и въртящи се в социалните мрежи, гражданско образование и публични кампании по темата за домашното насилие, горещи телефони и увеличаване на центровете за подкрепа, семейно консултиране, училища за родители, публично говорене и социална съпричастност, промяна в образователния модел, по-добро себепознание, посещаване на психотерапевт. Предложенията, свързани с действия при идентифициране на насилие се свеждат основно до: промяна на законодателството и по специално закона за домашно насилие и закона за детето, промяна на модела на съобщаване на насилието с цел по-адекватна защита на жертвата, задължителна индивидуална работа с насилниците, съобщаването на акт на насилие да става по-лесна, наказанията за насилниците да са по-строги, по-дългосрочни програми за подкрепа и рехабилитация на жертвите, своевременни и по-ефективни изпълнителни мерки, съкращаване процедурата за извеждане на жертвите и наличие на финансова помощ за жертвите

Част 3. Заключение

Тъй като голяма част от информацията в настоящото четиво ще послужи по-скоро за широкия кръг читатели, отколкото за изпълнените с ангажменти политици, то заключението ще направи опит да обобщи всичко казано до момента, обличайки го в разбираем език. Предварително поднасяме извиненията си към читателя, който ще срещне информация тук, която е представена и по-горе.

Разсъжденията ще бъдат насочени на първо място към разминаванията между живеещите в големи и малки градове. В големите градове е налице по-висока критичност към домашното насилие, като то се осъжда по-силно, докато в малките населени места то се толерира в по-голяма степен. Причините за това могат да са разнообразни, но в ядрото си крият условията за анонимност. Споменатите в рамките на настоящата работа преживявания на срам, вина, отговорност и безпомощност са по-подчертани в малките населени места. Тътенът от стереотипите „насилието трябва да остане в дома“, „могат да ме отхвърлят, ако се оплача“, „мъжът задава посоката“ и т.н. повишават толерантността и оставят в тайна един куп преживяване на страдание. Големите градове от своя страна предлагат дозата анонимност, която е необходимо условие за споделянето на проблема и търсенето на съдействие.

Всъщност тази разлика е следствие на изкривяване във времето, тъй като исторически погледнато, равенството между жените и мъжете е толерирано в миналото. Настоящото, с един куп социално-икономически и социално-психологически процеси допринасят за когнитивното изкривяване спрямо ролята на мъжа, ролята на жената и ролята на детето в условията на семейството. Интересно е когнитивното изкривяване по отношение на детето. В най-голяма степен, то е се разглежда като своеобразен „изместен център“ за семейството. Като смислоопределящо, то бива натоварвано с някои непосилни задачи:

- Да бъде спойка на нарушени взаимоотношения.
- Да бъде разрешение на конфликт.
- Да бъде инструмент за отмъщение и „обезоръжаване“ на другия.
- Да изпълнява „мечтите“ на своите родители.

- Да бъде длъжно да се отблагодари за раждането си.
- Да бъде „виновно“ за определени нестоди свързани с взаимоотношенията.
- Да бъде свидетел на „незрели“ отношения.
- Да живее в „несигурния свят“ на объркани родители.
- Да осъществи нереализирани амбиции на родителите си.

Причините за възникващото насилие, както е стандартно за българите се възприемат през външните фактори – бедност, образование, култура, политика.

Ясно се разбира това, че примерът в семейството формира насилственото поведение.

Един интересен извод от качествено изследване е: „Патриархалните традиции и норми, според респондентите в малките населени места са ресурс за предпазване от насилие, докато според участниците в по-големите населени места те способстват и отключват проявите на домашно насилие“.

Всъщност в това изречение се описват голяма част от пътя на „разрушените послания“ във връзка със социалните и икономически промени в България. В малките населени места, където патриархалните традиции са запазени „непокътнати“ се е съхранило и равенството между половете, съответно уважението към жените. Те са се съхранили ведно със стереотипите, разбира се, но там, където са налице същинското насилие е по-вероятно да е недопускано. В този смисъл, възрастното поколение е регулатор на взаимоотношенията между младите, като разбира се следват очакванията към ролите в семейството. Проблематизира се *интерпретацията на тези очаквания при условията на липсващ регулатор в големия град – предвид това, че голямата част от гражданите са излезли от селото относително скоро – едно до две поколения*. Неспособността и неумението за поемане на отговорността за взаимоотношения, необходимостта от авторегулация на отношенията, както и свръхинтерпретацията на поведението на другия, които са трудни за контрол се атакуват. Прави се опит за потушаване посредством контрол върху проявите – физически, психически.

От друга страна, по-големият град осигурява по-висока анонимност, което пък редуцира преживяването на срам, вина, неудобство от споделянето на преживяването. В този смисъл се очертават две

ведещи позиции в разрешаването на проблема – **необходимост от контрол (по-добро разбиране на отношенията) – гражданско образование; осигуряване на анонимност (конфиденциалност) и запазване на личното достойнство.**

Всичко това е очертано в друг извод, който представя обяснението на респондентите във връзка с насилието. Тези, които са от по-малки населени места намират причините за насилието в по-големите в девалвацията на ценностите. Обратно, тези от по-големи населени места считат икономическата зависимост в малките населени места като причина за насилието там. Истината вероятно се крие някъде по средата – в малките населени места е налице регулатор относно границите във взаимоотношенията, а в големия град поведението се разгръщат по-широко във формата на разнообразни типове насилие, но за сметка на това е налице по-широка подкрепяща среда.

Интересни са изводите и при младите (ученици), които насочват проблема с насилието към личността на насилника, на който приписват особености в емоционалния и психичен свят, докато по-възрастните търсят външни причини. Това е добра тенденция от гледна точка на смел на този етап, но смислен извод, че младите в по-голяма степен притежават необходимата емоционална интелигентност относно отношенията. *Нещо, с което не са в резонанс с образователната система, чиято политика все още не е достигнала до този извод.*

Силно впечатление прави подчертаното наличие на половеви стереотипи в по-бедните и наситените откъм етническо разнообразие райони. Религиозният принцип, който залага върху чувството за вина. Разликата между християни и мюсюлмани по същество може да се разглежда и като разлика в разбирането и осмислянето на религията. По същество всяка религия въздейства върху чувството за вина като регулатор, но християнството на територията на Р. България не е възприето и осмислено по същество още от момента на неговото приемане. Религията е възприета като система от поведения, които имат функция за договаряне с „Бога“. Всъщност, това в известна степен се разглежда като позитив, тъй като е несъмнено по-ниската стойност на половеви стереотипи понастоящем при българите, християни.

Всъщност, най-тъжното от всичко това е нормалното възприятие, че „насилието“ е недопустимо поведение спрямо другия, което е следвано от нормалното възприятие, че определени форми на насилието се възприемат като част от взаимоотношенията. Положителната новина от всичко това е, че ключът към частичната промяна е един дългосрочен път, който е регулативен относно „нормалното“ във взаимоотношенията, който очертава правилното разбиране, интерпретация и боравене с емоциите, но насочен и „събран“ във всички политики, които касаят семейството и възпитанието, последователен и целенасочен. Разбира се, той е добре да бъде придружен от рамка на политическото говорене и медийно отразяване не само на политици, но и на хора и норми, които подчертават ролята и значимостта на семейството (не българското в частност, а на семейството в цялост и значимите отношения – доверието).

Част 4. Обобщени изводи относно политическите фигури

Образователна система:

Необходимо е в по-голяма степен емоционалната интелигентност да се включва в очакваните резултати по хуманитарните дисциплини. *Редуцираното общуване, различния начин на живот, проблемите с привързаността най-често са съпътствани с неумението за разбиране, изразяване и експлоатиране на собствения емоционален свят. Разбирането на емоциите – своите и на другия – универсалните преживявания на някои емоции и автентичните такива, зависими от ситуацията са ключови за израстването на личността. Хуманитарните дисциплини предлагат редица различни и разнообразни художествени и реално случили се събития, които могат да обогатят емоционалната интелигентност на учениците. Създаването на образ в съзнанието на децата за Другия и неговата значимост, както и индивидуалната отговорност към Другия, е ключово за формирането на здравата социална личност.*

Необходимо е освен обсъждането на ранното сексуално образование, то да бъде интегрирано и семейно образование. *Изводимо от възможността в условията на трансмисията между поколенията да се изкривяват и свръхинтерпретираат основни аспекти на взаимоотношенията, което не кореспондират нито с традиционното, нито със съвременното семейство. За сметка на това, разкриват възможност за богата „продукция“ на очаквания, които се утвърждават като стереотипи. Следва да се подчертае, предвид риториката на част от партиите, че не става въпрос за връщане назад към традиционното, нито за изпреварване на времето към нетрадиционното. Семейното възпитание е придобиването на знание за семейството – какво е, през какво преминава, какви са очакваните етапи, кризи. То неизменно следва да бъде част от гражданското образование, в което децата да получават широка представа за това какво е държавата, какви са техните задължения, права, свободи, отговорности и по какъв начин те представляват държавата, а не държавата тях.*

Разширяване на обхвата на образователната система, наблюдаване на грижата в ранна детска възраст, която *не е медицинска, а възпитателна, насочена към развитието на детето – неговото благополучие, идентичност, емоционална интелигентност. Това ще позволи възможно най-рано детето да бъде включено в държавната образователна политика от една страна. От друга страна е налице възможност от по-ранна възраст, специалистите да разпознават некачествени взаимоотношения в семейството, насилие и индикатори за такова.*

Широки превантивни кампании, които да са базирани на реалните данни за насилието. Подчертана посока през подхода на социалните норми⁴³. Това е ключово по отношение на „изчистването“ на възприятието, че насилието е нещо „нормално“, ако не за субекта, то за другите. Когато е налице погрешното възприятие, че нещо е нормално за другите, то или бива толерирано, или бива подминавано, тъй като субектът се чувства с „ненормални възприятия“. Подходът би бил чудесно решение като се вземе предвид, че при момчета до 28 годишна възраст, стереотипите не са напълно утвърдени и е налице възможност да се повлияе положително.

Социална политика

Създаване на програми, която по определени критерии да обхващат родители на деца до 3 годишна възраст. Това да включва посещения в дома и подкрепа към родителя насочвана към формирането на емоционална връзка между родител и дете. Това ще разшири възможността за формиране на сигурна привързаност, при която емоционалните отношения се формират по качествен начин.

---

⁴³ Haines, M.P., Perkins, H.W., Rice, R.M., Barker, Gr. (2005). A Guide to Marketing Social Norms for Health Promotion in Schools and Communities. National Social Norms Resource Center.

Създаване на програми за работа с жертви и с извършители на домашно насилие по утвърдени стандарти за работа. *Включването на такъв стандарт в социалната работа ще разшири възможността за работа и позволи изпълняването на мерките в законодателството по-пълноценно, отвъд ситуативните възможности, които се осигуряват с проектно финансиране.* Тук се включва и възможността за създаване на един административен и регулативен орган, който да координира работата по превенция и справяне с проблема на домашното насилие.

Законодателна и изпълнителна власти и политическо говорене

Всъщност една от основните роли на политиците в страната е да задават „тенденциите за реалност“. Разбират или не, идеологиите, към които те се придържат, целите, които си задават и средствата на словото и риториката, които ползват създават „светове“ на нормите и разбиранията относно света, държавата, хората, отношенията между тях и т.н. Разбира се, тук говорим за двупосочност дотолкова, доколкото народът избира политиците, които заслужава, а от друга страна политиците „програмират“ вярванията на народа. Биват „глас“ на един куп мисли, които инак биха потънали в анонимност. Политиците, със своето говорене от трибуната на Народното събрание, или от медията (социална или телевизионна) задават стандарти на възприятията, следователно поведението на тези, които им вярват, съответно точно обратното влияят на другите. За пример може да бъде взета продукцията на 7/8-ми, излъчена на 05.01.2023 година, която използва унизителни, нападателни, подигравателни коментари по отношение на началника на политическия кабинет в 48-мото Народно събрание. Всичките послания са базирани на полов признак, нападките са сексистки, съответно тези, които принадлежат към съответната партия, очаквано, ще бъдат по агресивни не към субекта Лена Бориславова, а към жените професионалисти. Ще бъдат създавани митологемии относно начина, по който един или друг достига до властта.

Препоръката, която може да бъде зададена към законодателната и изпълнителната власти е насочена към насоченото внимание на техните връзки с обществеността относно „нормата“, която задават в контекста на:

- *Техните дебати;*
- *Техните становища;*
- *Техните изказвания;*
- *Техните интервюта и публикации в социални мрежи.*

Всичко горепосочено следва да бъде изчистено от всякакъв език на омразата и провокации, които се базират на полов признак или представляват толериране на насилието.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

Приложение 1 – Въпросници за количествено изследване

АНКЕТНА КАРТА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАГЛАСИТЕ КЪМ ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ, ОСНОВАНО НА ПОЛА В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО

По-долу са изброени няколко твърдения, моля, посочете доколко сте съгласни с тях, като следват стойностите: **1 – Напълно несъгласен, 2 – Несъгласен, 3 – Нито съгласен, нито несъгласен, 4 – Съгласен, 5 – Напълно съгласен**

1. Лаская се, ако партньорът ми поиска да не разговарям с лица от другия пол.	1	2	3	4	5
2. Не искам партньорът ми да се интересува какво правя час по час.	1	2	3	4	5
3. Нередно е да обиждам партньора си пред другите.	1	2	3	4	5
4. Търся вината в партньора си, когато греши.	1	2	3	4	5
5. Не приемам партньорът ми да напомня неща от миналото, за да ме нарани.	1	2	3	4	5
6. Приемам партньорът ми да ме кара да ревнувам.	1	2	3	4	5
7. Бих напуснал партньор, който не ми позволява да общувам с други хора.	1	2	3	4	5
8. Партньорът ми може да ме заплашва, но не и да ме наранява физически.	1	2	3	4	5
9. При спор, съм склонен/на да напомням неща от миналото на партньора си, за да го нараня.	1	2	3	4	5
10. Никога не бих забранил на партньора ми да общува с други хора.	1	2	3	4	5
11. Когато карам партньора ми да ревнува, укрепвам връзката ни.	1	2	3	4	5
12. Когато е заслужено, партньорът ми може да ме обижда пред другите.	1	2	3	4	5
13. Забранявам на партньора си да говори с някого от противоположния пол.	1	2	3	4	5
14. Неприемливо е да заплашвам партньора си с опасни предмети.	1	2	3	4	5
15. Недопустимо е да чупя вещите на партньора си.	1	2	3	4	5

16. Партньорът ми е длъжен да дава подробен отчет какво прави през деня.	1	2	3	4	5
17. Недопустимо е, дори рядко, да наранявате партньора си физически.	1	2	3	4	5
18. Знам, че съм виновен/а, когато партньорът ми е груб/а и агресивен/а с мен.	1	2	3	4	5
19. По време на разгорещен спор, умишлено казвам неща, с които да нараня партньора си.	1	2	3	4	5
20. Неприемливо е да удариш партньора си с предмет.	1	2	3	4	5

ПОЛОВО-РОЛЕВИ СТЕРЕОТИПИ

По-долу са изброени няколко твърдения, моля, посочете доколко сте съгласни с тях, като следват стойностите: **1 – Напълно несъгласен, 2 – Несъгласен, 3 – Нито съгласен, нито несъгласен, 4 – Съгласен, 5 – Напълно съгласен**

1. Мисля, че мъжът трябва да има последната дума при вземането на решения.	1	2	3	4	5
2. Вярвам, че основната роля на жената е да се грижи за дома и семейството.	1	2	3	4	5
3. Жената трябва да търпи дори насилие, за да запази семейството си.	1	2	3	4	5
4. Мисля, че има моменти, когато жената заслужава да бъде удряна.	1	2	3	4	5
5. Мъжът се нуждае от повече от един сексуален партньор.	1	2	3	4	5
6. Намирам за срамно мъжът да се занимава с грижи за децата и домакинска работа.	1	2	3	4	5
7. Отговорност на жената е да се пази от нежелана бременност.	1	2	3	4	5
8. Мисля, че насилието между съпруг и съпруга е личен въпрос и другите не трябва да се месят.	1	2	3	4	5
9. Мисля, че грижата за бебето и възпитанието на децата са отговорност на майката.	1	2	3	4	5
10. Жената няма право да оспорва мнението и решенията на мъжа си.	1	2	3	4	5

ДЕМОГРАФСКИ ДАННИ

1. Пол

Мъж

Жена

Не желая да посоча

2. Населено място – област .....

Областен град

Общински град

Малък град

Село

3. Етническа принадлежност.....

4. Религиозна принадлежност.....

5. Възраст – .....

6. Образование

Начално

Основно

Средно

Висше

Научна степен

7. Упражнявано ли е насилие спрямо Вас през последната година

Да

Не

Да, но не през последната година

Не желая да отговоря

8. В случай, че спрямо Вас е упражнявано насилие, какъв тип е било

Физическо

Сексуално

Психическо/Емоционално

Икономическо

Пренебрегване

Не желая да посоча

Приложение 2 – Области за провеждане на фокус групи

Структура на интервюто:

1. Въвеждане
2. Как бихте описали българското семейство днес от гледна точка на ролите, функциите и взаимоотношенията (на процесно ниво изследваме нагласи, поведения, чувства). Кои са основните различия в сравнение с „преди“.
3. Мислите ли, че ролите на мъжа, жената и децата днес се променят и в каква посока?
Дайте положителни или отрицателни примери.
4. Смятате ли, че пола оказва влияние върху ролите и поведението в семейството. Ако да – как и как този въпрос се променя с времето.
5. Какво е отношението ви към темата за насилието в семейството. Как бихте го определили, като феномен. Въпросите за вината, срама, гнева или властта са водещи при тези взаимоотношения.
6. Кои процеси – вътре или вън от семейство – могат да задвижат или възпират насилието в него. Какви мерки смятате, че биха подобрили проблема с домашното насилие.
7. Има ли нещо друго, което искате да споделите около темата за проблемните отношения в семейството. Имате ли въпроси, на които търсите отговор след разговора по темата.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Макева-Найденова, Б. (2022). „Ситуационен анализ в областта на защита от домашното насилие в Република България“. Изд. Асоциация „Анимус“
2. Панов, Т. (2016). Психология на българския народ. София: Св. Георги Победоносец.
3. Петрова К., Чавдарова В., Тасевска Д. (2021). „Изследване на етно-психологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието основано на пола“, изд. Фабер, Велико Търново
4. Попов, Хр. Посттравматичен стрес. С, ЛИК, 2003
5. Стоянов, Ив., Манолов, М. (2018). Психология на родителските стилове в полето на жизнения смисъл. Велико Търново: УИ „Св.св. Кирил и Методий“.
6. Тарабрина, Н.В. Практическое руководство по психологии посттравматического стресса. Ч.1. Теория и методы, Когито-Цент, 2007
7. Bonache, H., Gonzalez-Mendez, R., and Krahé, B. (2017). Romantic attachment, conflict resolution styles, and teen dating violence victimization. *J. Youth Adolesc.* 46, 1905–1917. doi: 10.1007/s10964-017-0635-2
8. Bookwala, J. (2002). The role of own and perceived partner attachment in relationship aggression. *J. Interpers. Violence* 17, 84–100. doi: 10.1177/0886260502017001006
9. Bookwala, J., and Zdaniuk, B. (1998). Adult attachment styles and aggressive behavior within dating relationships. *J. Soc. Pers. Relat.* 15, 175–190. doi: 10.1177/0265407598152003
10. Bowlby J. (1969). Attachment. Attachment and loss: Vol. 1. Loss. New York: Basic Books.
11. Davis, K. E., Ace, A., and Andra, M. (2002). Stalking perpetrators and psychological maltreatment of partners: anger-jealousy, attachment insecurity, need for control, and break-up context. *Violence Vict.* 15, 407–425.
12. G L Roberts, J M Lawrence, G M Williams, B Raphael (1998), The impact of domestic violence on women's mental health. *Aust N Z J Public Health.* Aust N Z J Public Health. 1998 Dec;22(7):796-801. doi: 10.1111/j.1467-842x.1998.tb01496.x.

13. Hogg, M., Vaughan, G. (2005). *Social Psychology* (4th edition). London: Prentice-Hall.
14. Janoff-Bulman, R., & Berg, M. (1998). Disillusionment and the creation of value: From traumatic losses to existential gains. In J. H. Harvey (Ed.), *Perspectives on loss: A sourcebook* (pp. 35–47). Brunner/Mazel.
15. Kerman, K.T., Ozturk, F.O. (2022). An examination of gender stereotypes, ambivalent sexism, and dating violence as potential predictors of nursing students' beliefs about intimate partner violence: A cross-sectional correlational study. *IN: Nurse Education in Practice*, vol. 62, Elsevier, <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2022.103346>
16. Mahalik, J, R., Aldarondo, E., Gilbert-Gokhale, S., and Shore, E. (2005). The role of insecure attachment and gender role stress in predicting controlling behaviors in men who batter. *J. Interpers. Violence* 20, 617–631. doi: 10.1177/0886260504269688
17. Margaret J. Hughes Loring Jones (2000) *Women, Domestic Violence, and Posttraumatic Stress Disorder (PTSD)* San Diego State University, San Diego, CA
18. Margaret J. Hughes Loring Jones (2000) *Women, Domestic Violence, and Posttraumatic Stress Disorder (PTSD)* San Diego State University, San Diego, CA
19. Mikulincer, M., and Shaver, P. R. (2005). Mental representations and attachment security. *Interpers. Cogn.* 33, 233–266. doi: 10.1080/07421656.2016.1233380
20. P.J. Lang, D.N. Levin, G.A. Miller, M.J. Kozak (1983). Fear behavior, fear imagery, and the psychophysiology of emotion: the problem of affective response integration. *Journal of Abnormal Psychology*, 92 (3) (1983), pp. 276-306
21. P.J. Lang, D.N. Levin, G.A. Miller, M.J. Kozak (1983). Fear behavior, fear imagery, and the psychophysiology of emotion: the problem of affective response integration. *Journal of Abnormal Psychology*, 92 (3) (1983), pp. 276-306
22. Rani M, Bonu S. (2009). Attitudes toward wife beating: a cross-country study in Asia. *J Interpers Violence*. Aug;24(8):1371-97. doi: 10.1177/0886260508322182.
23. Sandler, J., Dreher, A. U., & Drews, S. (1991). An approach to conceptual research in psychoanalysis illustrated by a consideration of psychic trauma. *International Review of Psycho-Analysis*, 18(2), 133–141

24. Spencer, C.M., Keilholtz, B.M. and Stith, S.M. (2021), The Association between Attachment Styles and Physical Intimate Partner Violence Perpetration and Victimization: A Meta-Analysis. *Fam. Proc.*, 60: 270-284. <https://doi.org/10.1111/famp.12545>
25. Velotti P, Beomonte Zobel S, Rogier G and Tambelli R (2018) Exploring Relationships: A Systematic Review on Intimate Partner Violence and Attachment. *Front. Psychol.* 9:1166. doi: 10.3389/fpsyg.2018.01166
26. Walker, L.E. (1984). Синдромът на жена-жертва. Ню Йорк, Ню Йорк: Спрингер
27. Zapor, H., Wolford-Clevenger, C., and Johnson, D. M. (2018). The association between social support and stages of change in survivors of intimate partner violence. *J. Interpers. Violence* 33, 1051–1070. doi: 10.1177/0886260515614282

РЕЦЕНЗИЯ

относно монография
„ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ СПРЯМО ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ СТЕРЕО-
ТИПИ И НАГЛАСИ, ВОДЕЩИ ДО НАСИЛСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ
В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО (ПОЛИТИКИ И ПРАКТИКИ)“;

автори: Иван Кирилов Иванов, Манол Николов Манолов

от доцент доктор Кирилка Тагарева
ръководител на катедра „Психология“, Педагогически факултет,
ПУ „Паисий Хилендарски“

Иван Иванов и Манол Манолов представят на вниманието на читателя научен труд с подчертано евристичен потенциал по няколко причини.

На първо място авторите представят за читателите актуална статистика и поглед върху домашното насилие, който поставя фокус върху една от причините за формирането му – полово-ролевите стереотипи, съответно нагласи и толерантност към насилието.

В теоретичен план, авторите представят връзката между привързаността и домашното насилие, като акцентират върху това, което науката е открила до този момент за съответната връзка.

Посоката на работата има стойност на монографичен труд от гледна точка на няколко неща:

1. Проведено е мащабно, емпирично, количествено изследване изследване, което има достатъчна представителност от разнообразни, разпределени по пол, възраст и населено място целеви групи. Изследвани са по 100 респондента от всяка административна област на Република България.
2. Проведено е мащабно качествено изследване, като са проведени множество фокус групи на територията на цяла България, в предварително определени на база фолклор и локални особености групи. Те са разпределени на възрастов признак и териториална принадлежност – малко населено място, голям град, село, смесена извадка, ученици.
3. Представените изводи са смислени и представят обяснителен модел на цикъла, посредством който ескалира явлението домашно насилие.

Интерпретативно-приложният подход, използван от Манолов и Иванов им позволява убедително да докажат потребността от въвеждането и използването на предложените политики, които са насочени към канализирането на знанията относно семейство, съответно регулиране и редуциране на погрешните възприятия относно ролята на мъжа и жената в българското семейство.

Характерът на изследването го прави приложимо в контекста на социалната, образователна и правосъдна система. Отправят се препоръки и към законодателната и изпълнителната власт. Това превръща монографията в ценен източник за разработване на работещ алгоритъм за превенция срещу домашното насилие.

Респектиращ е обемът на изследването, чиито изводи са накратко представени в обема на разглежданата монография.

По отношение на широко експлоатирана тема като домашното насилие, новаторски е подходът за търсенето на корена на проблема в исторически, психологически и социално-психологически фактори при аналитичното извеждане на понятието конкретни стереотипи и вярвания, които стоят в ядрото на формираното поведение на насилие.

Представеният за разглеждане монографичен труд може да бъде разгледан в цялост като смислено ръководство и посока както на бъдещи изследвания, така и като модел, който дава началото при формирането на политики, които са насочени към регулация на „нормативното“ и насочване на знанията относно семейството и повишаване на емоционалната интелигентност.

10.01.2023 г.
В.Търново

доц. д-р Кирилка Тагарева

РЕЦЕНЗИЯ

относно монография
„ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ СПРЯМО ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ
СТЕРЕОТИПИ И НАГЛАСИ, ВОДЕЩИ ДО НАСИЛСТВЕНИ
ОТНОШЕНИЯ В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО
(ПОЛИТИКИ И ПРАКТИКИ)“;

автори: Иван Кирилов Иванов, Манол Николов Манолов,

от доц. д-р Петър Нешев, Тракийски университет – гр. Стара Загора

Запознах се с научния труд на Иван К. Иванов и Манол Н. Манолов и мога да го определя, като иновативен и интересен по няколко основни причини.

Преди всичко поради интересната връзка изложена още в началото на монографията между нагласите на българското семейство (в частност полово-ролевите стереотипи там) и феномена домашно насилие. Тази връзка освен, че се извежда пространно в теоретичен план е и база за организиране на научно изследване търсещо степента и начина на взаимно влияние на тези два аспекта – полово-ролевите стереотипи и домашното насилие.

На следващо място теоретичният обзор на проблема извежда интересна концептуална връзка между начина на отглеждане на децата (привързаността), проблемите в партньорската комуникацията (т.нар. патологична комуникация) и начина на преодоляването на фазите в ескалация на насилствените отношения. Авторите правят връзка между психологичната страна на развитие на насилствените отношения в семейството и публичните политики (нормите), които могат да подпомогнат процеса на справяне (намаляване) на този феномен.

Според моята оценка, работата има стойност на монографичен труд от гледна точка на няколко факта:

- Развита е проблем ориентирана научна хипотеза, свързваща културата и нагласите в българското семейство с кризата на модернизацията, чийто негативен ефект препраща към девиантни практики, каквито са домашното насилие и злоупотребата с власт.
- Планирано е и е осъществено мащабно количествено изследване с авторски въпросник, с по около 100 респондента във всички административни области на страната, която е достатъчно голяма

статистическа извадка, за да може изводите и интерпретациите на авторите да имат съдържателна и статистическа валидност.

- Осъществено е също достатъчно обемно качествено проучване чрез фокусни-групи, с около 700 респондента от 14 административни области на страната, което анализира и валидира количествените резултати, като едновременно с това и проверява надеждността на предлаганите решения в публично-политически план.
- Развит е практико-приложен аспект на изследването, чрез предлагането на достатъчно ясни и логически свързани с изследването изводи и препоръки, които правят настоящата монография практически използвана от различни публични актьори (освен от научните среди) при планиране на политиките за решаване на проблема с домашното насилие.

Темата, подходът и спецификата на изследването го прави приложимо в образователния и социален сектор на държавата. Едновременно с това то прави препратки и към правния сектор. Това превръща монографията в ценен източник при разработване на конкретни политики и разширява гледните точка за превенция срещу домашното насилие.

Респектиращ е обемът на изследването и качеството на направените изводи, които логично са представени в края на разглежданата монография. Изводите обобщават различните гледните на изследваните лица за причините на насилието в семейството, промяната на семейните роли, мястото на полово-ролевите стереотипи в човешките отношения, семейното възпитание, значението и ролята на детето в съвременното българско семейство. По убедителен начин е разкрита психологическата специфика на изследвания проблем, като са представени автентичните отговори на днешните мъже и жени, живеещи в България.

По отношение на причините за насилие и възприемането на различните му форми авторите откриват значителни разминавания между живеещите в големи областни градове и по-малки населени места. Например в Пиринския и в Родопския край, населени с по-етнически разнообразно и традиционно, като култура население. Участниците в големите населените места са критични към различните форми на насилие в българското семейство и възприемат причината за него двустранно, като изтъкват финансови и икономически причини. В малките населени места има известна критичност към домашното насилие, но се смята, че то не е толкова изявено и проблематизирано. Насилието, според хората от малки населени места, е основно от мъжа към жената, докато в по-големите градове, се смята че и мъжа страда, но поради различни социални фактори свързани с ролята на мъжкия пол в социален план,

това не се проблематизира. Съществува единомислие за причините за силващи проблема с насилието. Факторите могат да се степенуват от финансово-икономическо естество, през образование и възпитание, до култура на по-голям избор на партньори и отношения в съвременното общество. И двете групи се обединяват около причините за ескалация на насилието, каквито са: насилствени родителски отношения на които децата стават свидетели, проблемната комуникация между партньорите, патологична ревност и завист.

Много точно са уловени и различните нюанси във възгледите на изследваните лица в зависимост от големината на населеното място. Разбирането за полово-ролевите стереотипи и динамиката на ролите в българското семейство участниците от големите населени места приемат като изравняване на функциите и властта в семейството, поради по-активната икономическа роля на жената и политиките за равенство между половете. Рискът според тях е това изравняване да доведе до размиване на границите. Ето защо свръхинтеграцията и диференциацията между половете трябва да има някакви граници. За разлика от тях, участниците в малките населени места не виждат такова приближаване на мъжко-женските роли. Според тях по-скоро се осветяват традиционните междуполови отношения в българското семейство, които традиционно са форма на матриархат. Преобладава мнението, че жената винаги е имала по-голяма власт над мъжа, но в момента понеже това се вижда и публично, влиянието върху процеса на обезвластяването на мъжа се преживява негативно от него. Според участниците и в двата типа фокусни групи, изборът на полова роля в семейството е въпрос на свободна воля, но с това не трябва да се парадира и да се преекспонира, понеже това създава негативен отпор.

Актуални и интересни са изводите за властта на детето в семейството. За двете изследвани групи властта на детето в семейството се увеличава и неговото възпитание от еднополова двойка би било проблем за неговата идентичност. Отстоява се тезата, че полът е от природата или от Бога даден, но е въпрос за свободен избор как се чувстваш психически с него. В по-малките населени места се твърди, че опитите за промяна на пола са психично заболяване или разстройство. В по-малките населени места се отбелязва и факта на голямата икономическа емиграция към Западна Европа на родителите, което оставя децата да бъдат възпитавани от своите баби и дядовци, в което те виждат положителна тенденция от гледна точка на традиционното полово-ролево възпитание.

В смесената възрастова срещу ученическа група (възраст 16-18 г.) авторите не забелязват значими разминавания спрямо разбиранята за

полово-ролевите стереотипи. И при двете групи се твърди, че е мода и въпрос на по-либерална глобална политика, въпросът за пата да е преживяване на самия индивид, а не толкова да е биологически детерминирано или наложено отвън явление. Доминира мнението, че социалният пол е въпрос на възпитание, образование и личен избор, докато биологичният пол е природна даденост. Предлага се понятието „неутрален пол“, което според респондентите е нещо различно от „трети пол“ и е въпрос на нагласи на ума, доколко си мъж, жена или нещо средно. Себевъзприятието за пола и за двете възрастови групи е нещо, което може да се определи от индивид над 18 г., когато човек е достигнал определен образователен ценз и личностна годност. Според групата на учениците, социалното сближаване на половете е възможно, но няма как биологичните различия на пола да бъдат сближени. Възприема се мнението, че е възможно дете да бъде отглеждано от еднополови двойки, тъй като е по-важно отношението към детето, отколкото спецификата на интимността между двамата родители. Прави се и паралел между дете отглеждано от родители-насилници или агресивни приемни родители, където стила на родителстване може да нанесе по-големи вреди на детето, в сравнение с дете отглеждано с обич от еднополови родители. За разлика от ученическата група тази с участници на смесена възраст е по-негативно настроена към еднополовите родители. Нагласата е че мъжката роля е девалвирала, но това трябва да се преодолее, тъй като дете което не разпознава двата пола вкъщи, трудно може да бъде адекватно възпитано и социализирано.

В изследването авторите откриват и интересен парадокс за влиянието на патриархалните традиции и норми върху семейните отношения и домашното насилие. Патриархалните традиции и норми, според респондентите в малките населени места са ресурс за предпазване от насилие, докато според участниците в по-големите населени места те способстват и отключват проявите на домашно насилие. Парадоксът се състои в прехвърляне на отговорност между по-малките и по-големите населени места. Участниците от големите населени места смятат, че в по-малките населени места насилието е по-изявено поради икономическа зависимост и безработица там. Участниците от малките населени места твърдят обратното. Те посочват като причина девалвацията на основните традиционни ценности и свръхамбицията към печалба.

Чрез направения компетентен сравнителен анализ Иванов и Манолов откриват известно разминаване в разбиранията за причините на домашното насилие в зависимост от възрастта на изследваните лица. За смесените по възраст фокус групи икономическият и финансов фактор

е водещ, следван от възпитанието, модела в семейството и психическите проблеми. Ученическите групи в най-голяма степен свързват насилието с процеса на проблемна социализация на насилника и емоционални проблеми, като го отнасят към цялостна деморализация и загуба на чужданост. Младите хора са по-склонни да виждат психологическите причини за насилието, като вина, срам, гняв и комплекси, както и проблеми на личността с властта, отколкото да го свързват с широки социални процеси. Това индивидуализиране на насилническия акт при младите за сметка на прехвърляне на проблема към обществото при по-възрастните е интересна тенденция и наблюдение от фокус групите.

Едното от многото достойнства на монографията е в обяснението на динамиката в структурата на съвременното българско семейство. Изследваните лица споделят за смяна на структурата на българското семейство, неговите граници са по-отворени, а ролите освободени, което създава по-голяма динамика за смяна на партньори и раждане на деца от различни партньори. Възможността за пътуване в чужбина на родителите с цел работа, прави по-възрастното поколение много важно спрямо социализацията и формиране на ценности при внуците. Това е и рисков фактор за сблъсък при децата на различни култури и ценности, които от една страна техните родители привнасят отвън, а от друга страна техни баби и дядовци възпитават отвътре. Този сблъсък крие риск от различни поведенчески и емоционални проблеми при подрастващите. Единствено при групите от Пиринския край се споделя, че традиционните ценности са по-запазени и тяхното следване в момента и от младите ги прави по-успешни и спокойни спрямо ролите си в съвременното семейство.

По отношение сравнението на групите по възрастов признак е налице известно разминаване при интерпретиране на процесите в българското семейство от групата на по-възрастните и тази на учениците. При групата от по-възрастни идентифицираната равнопоставеност между ролите в семейството е положителна, но и плашеща. От една страна отношенията са формални и често се касае за вътрешна конкуренция между половете, а от друга често един от двамата загубили битката партньори абдикира от ролята си, като напуска или става зависим. Промяната в структурата на семейството се възприема по-скоро като адаптация към новите условия, а не като ценността промяна. По този начин много често страдат най-слабите членове на системата, които са децата. Ученическата група приема подобна хипотеза и интерпретира по-негативно отворената и неангажираща връзка между партньорите, както и все по-доминиращата роля на жената в партньорските отноше-

ния. Многото ангажименти и отсъствията на родителите създават емоционални проблеми и затруднения на децата, а от друга страна интересите, а не чувствата движат поведението на родителя спрямо семейството. Усещането е, че при учениците има възприятие за криза в българското семейство, което от една страна може да доведе до поведенческа девиантност и емоционални проблеми при тях, а от друга да ги направи по-ранно социално зрели, но без необходимата чувствителност спрямо потребностите и емоциите на другите.

Трябва да се подчертае отличната систематизация на причините за насилие в семейството. За всички участници в изследването причините са три – социални, индивидуални и институционални.

Социалните причини са: лошо възпитание и негативен семеен модел, национален манталитет, бедност и липса на солидарност, ценностен сблъсък между поколенията, честите отсъствия на родителите, влиянието на социалните мрежи.

Индивидуалните причини са: рано усвоен насилствен модел на отношения, проблеми с агресията и стреса, липса на емоционална съпричастност, патологична комуникация, лоша култура и ниска образованост.

Институционалните причина са: лошо законодателство, липса на конкретна институция свързана с работа по проблема, прехвърляне на отговорности между институциите и проблемна координация, бавно извеждане на жертвата от критичната ситуация и затруднена работа с насилника.

Практико-приложеният характер на монографията е свързана с конкретни, ясни и адекватни предложения за превенция на домашното насилие: засилено изучаване в гимназиалния курс на темите свързани с насилие, агресия и злоупотреба, провеждане на фокусирана и широка информационни кампании, изработване на клипове по проблема и въртящи се в социалните мрежи, гражданско образование и публични кампании по темата за домашното насилие, горещи телефони и увеличаване на центровете за подкрепа, семейно консултиране, училища за родители, публично говорене и социална съпричастност, промяна в образователния модел, по-добро себепознание, посещаване на психотерапевт.

По отношение на широко експлоатирана тема като домашното насилие, в монографията е използван иновативен подход за търсенето на корена на проблема, свързан с домашното насилие, в исторически, социално-биографически и ценностно-конфликтен аспект. Анализът на тези фактори осмисля поведенческия проблем с насилието и прави избора на публични политики по адекватни, гъвкави и ефективни.

Предложеният монографически труд съдържа отлично контекстуализирани количествени и качествени данни за нагласите по региони в България спрямо полово-ролевите стереотипи и домашното насилие, което би могло да бъде основа за допълнителни изследвания и прецизиране на политиките за справяне с проблема на домашното насилие и на регионално ниво.

Задълбоченото теоретично и емпирично изследване на връзката между полово-ролевите стереотипи, динамиката на семейните роли и домашното насилие е ценно с конкретната практическа приложимост на постигнатите резултати и направените изводи. Книгата е полезна и необходима за всички, превърнали борбата с домашното насилие, стремежът към равнопоставеност между половете и възпитанието на младото поколение в дух на толерантност и хуманност в своя лична, професионална и обществена кауза.

10.01.2023 г.
В. Търново

Доц. д-р Петър Нешев

**ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ СПРЯМО ПОЛОВО-РОЛЕВИТЕ
СТЕРЕОТИПИ И НАГЛАСИ, ВОДЕЩИ ДО НАСИЛСТВЕНИ
ОТНОШЕНИЯ В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО**
(политики и практики)

◆
Автори:

Иван Кирилов Иванов, 2023

Манол Николов Манолов, 2023

◆
Рецензенти:

доц. д-р Кирилка Тагарева, ПУ „Паисий Хилендарски“, гр. Пловдив

доц. д-р Петър Нешев, Тракийски Университет, Стара Загора

◆
Формат 60x84/16

Печатни коли 6,75

◆
FABER – (062) 600 650

гр. Велико Търново 5000, ул. „Гара Велико Търново“ 1

www.faber-bg.com

„Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Фонд Активни граждани България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Женско сдружение „Екатерина Каравелова“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Фонд Активни граждани България.“